

borec

11

1977

BOREC 11/1977 ★ XXIX

Revija za zgodovino NOB in ohranjanje revolucionarnih tradicij

Ustanovitelj revije: Republiški odbor Zveze borcev Slovenije

Izdajatelj: Založba Borec

Urejuje uredniški svet: Lado Ambrožič ml., France Filipič, dr. Tone Ferenc, Ivan Križnar, Radko Polič, predsednik, dr. Miro Stiplovšek, nam. predsednika, France Šušteršič in Zima Vrščaj

Glavni in odgovorni urednik: Črtomir Šinkovec

Uredništvo sprejema sodelavce in bralce vsak dan od 9. do 12. ure

Rokopise pošljite na naslov: Uredništvo »Borca«, Ljubljana 61000, Miklošičeva 28/I

Poštni predal 203, telefon: n. c. 320-476, interna: 34

Nenaročenih rokopisov in fotografij ne vračamo

Vsebina

- 577 **Tone Čamernik:** Zločin italijanskega pravosodja
- 584 **Peter Hribar:** Stoletnik, pesem
- 585 **Drago Godina:** Spomini na oktobrsko revolucijo
- 601 **Dr. Tone Ferenc:** »To ni lepo delo!«
- 606 **Miro Kocjan:** Brodolom, pesem
- 607 **Jože Martinčič:** Končna postaja — Gonars
- 617 **Emil Cesar:** O zadnjem koncertu Akademskega pevskega zbora
- 626 **Fani Okič:** V avtobusu, pesem
- 627 **Dr. Radoslav Hrovatin:** Še o zbirki »Vstanite, sužnji«
- 630 **Benjamin Gracer:** So na svetu ljudje, pesem
- 631 **Florijan Laimiš:** Nepotrebna vojna v Afriki
- 634 **Benjamin Gracer:** Ljudstvo, pesem

Književnost — ocene

- 635 **Peter Hribar**
Janko Perat: Reci mi Sandro
- 636 **Črtomir Šinkovec**
Daniel Costelle: Ujetniki
- 638 **Slavko Rupel**
Gojko Stanič: ZDA na križpotju
- 639 **Črtomir Šinkovec**
Elitna zbirka »Nobelovci«

Bibliografija

- 640 **V oceno smo prejeli**

Podoba na naslovni strani: Ivan Seljak-Čopič: Pokop padlega tovariša, 1963, lesorez

Revija »Borec« je bila z ukazom predsednika republike Josipa Broza-Tita odlikovana ob petindvajsetletnici izhajanja z redom zaslug za narod s srebrnimi žarki

Naročila in reklamacije pošljite na naslov: Založba Borec — za revijo »Borec«, Ljubljana, Miklošičeva 28/I., telefon 320-477, poštni predal 203, ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 50101-603-45858, naročniki v tujini pa na račun pri Ljubljanski banki v Ljubljani 50100-620-107-32040-000-457. Celoletna naročnina znaša 80 dinarjev, polletna 40 dinarjev. Posamezna številka 8 dinarjev. Tisk: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

Tone Čamernik

Zločin italijanskega pravosodja

Konec oktobra leta 1941 se je nepričakovano pojavil pri meni v stanovanju na Miklošičevi cesti bežigrajski znanec iz mladih dni ing. arh. Milan Sever. V mesecu februarju leta 1940 sva bila kot rezervna inženirska oficirja železničarskega polka v Slavonskem Brodu skupaj na orožnih vajah. Tu smo se poleg ostalih vojaških ved seznanjali tudi z rušenjem železniških prog, mostov in propustov, za kar smo tudi izračunavali količine raznih vrst eksploziva.

Takoj ob vstopu mi je dal vedeti, da bi rad govoril z menoj na samem, brez prisotnosti članov moje družine. In res. Povabil sem ga v sobo, kjer sva bila sama. Kdo in kaj sva, sva dobro vedela, ker sva si že pri vojaki, posebno pa ob razsulu našega polka v Derventi na dan, ko je Pavelič razglasil Nezavisno Hrvatsko in ko sva si na skupni poti domov, globoko pogledala v dušo. Zato skrivnosti med nama ni bilo. Uvodoma sva se malo pogovorila o domačih stvareh, zatem sva pa prešla na stvar, zaradi katere je prišel k meni.

Z nekako tajinstvenim glasom me je polglasno vprašal: »Tone, ali imaš še tiste zapiske iz minerske službe, o miniranju mostov, katere smo obdelavali na orožnih vajah?« »Ne vem, bova pogledala,« sem mu odgovoril. Prebrskala sva vse zapiske, katere sem hranil še iz tistih dni v vojaškem kovčku, nisva pa našla tega, kar je imel Milan v mislih. Nekaj podatkov pa je še bilo med njimi, nekaj sva si jih priklicala v spomin, tako da popolnoma brez uspeha ni odšel iz hiše. Konkretno kje in za kakšno akcijo gre, mi ni povedal, jaz pa tudi glede na njegov zaupni obisk nisem hotel biti radoveden, v čem je stvar, ker je dostikrat bolje, da človek čim manj vé. Pri kasnejšem razmišljanju sem si pa predstavljal, da je moral imeti v mislih preserski ali borovniški most, ker sta bila oba važna strateška dejavnika pri prevozu vojaškega materiala in vojaštva v Ljubljansko pokrajino in potem naprej na Vzhod. Ta misel mi je stalno rojila po glavi, dokler se ni v začetku meseca decembra leta 1941 razširila po Ljubljani vest, da so partizani pognali v zrak preserski most in da je bilo v tej akciji mrtvih tudi nekaj italijanskih vojakov.

Novica ni ostala prikrita tudi zapornikom. Sprejeli so jo z velikim navdušenjem, toda na žalost je dobila kmalu svoj tragičen odmev. Da bi vrhovno poveljstvo italijanskih vojaških sil prikrilo svoj vojaški poraz, so uprizorili na območju Preserja in Borovnice pravo strahovlado. Nastalo je vojno stanje. Aretirali so vse moške

v tem kraju, da bi našli krivce svojega poraza. Ko kljub pretepanju in mučenju niso mogli najti pravih povzročiteljev, so najprej vse izpustili, za tem pa so jih po nalogu vojaškega poveljstva spet polovili in jih brez vsakega dokaza o krivdi naložili na kamione ter jih prepeljali v zapore jetnišnice Okrožnega sodišča v Ljubljani.

Glede na njihovo številnost (67) smo jih namestili v skupne sobe, ker so bile samotne celice vse zasedene. Po namestitvi v zaporu so bili osumljenci uspele sabotaže predani v nadaljnji postopek vojaškemu sodišču, katerega predsednik je bil znani krvolok, polkovnik Enrico Macise, ki je bil slepi izvrševalec ukazov svojih predpostavljenih poveljstev. Čeprav so bili dokazni postopki pri sodišču popolnoma negativni, njega ni vznemirjala resnica, še manj človek, temveč le tisto, kar mu bo prinašalo pohvale, napredovanje, lagodno življenje, pa če bi bilo potrebno pomoriti vse Slovence. Nič boljši niso bili njemu podrejeni sodniki in tožilci. Vsi so trobili v isti rog, da bi v zaledju, daleč od strelskih jarkov, ohranili svoja življenja. Taki so nekateri ljudje. V dneh, ko vihra vojna vihra okoli njih, so pa še slabši, ker nihče ne vé, če bo dočakal jutrišnji dan. Le eden med njimi je bil izjema.

Od takih moralnih veličin je bila v okviru »rimske pravice« odvisna usoda sedeminšestdesetih mož, očetov in sinov dveh slovenskih vasi. Kaj dobrega od oblastnikov ni bilo mogoče pričakovati, kljub temu, da so dobro vedeli, da tistih, ki so izvršili sabotažo, ni med njimi.

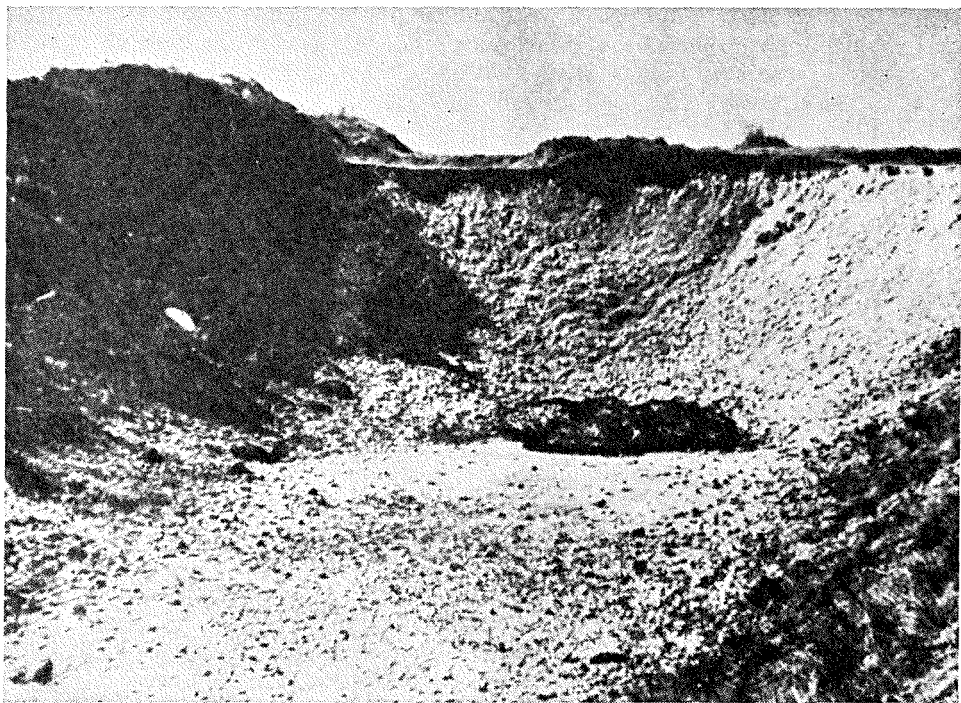
Opravičilo se mora najti, da bo krvavo dejanje zastrto z zaveso zakonskih predpisov. Zatekli so se k preizkušeni praksi, k Iškarijotu. Našli so dva. Dva edina, ki sta sodelovala pri miniranju mostu. Bila sta to brata Lichtenberg. Partizani minerji so ju prisilili, da sta morala s čolnom, s katerim sta se slučajno pripeljala po Ljubljani, ob kateri je stal njun dom, prepeljati pripravljeno razstrelivo iz skrivališča pod most, kjer naj bi se bila izvedla akcija.

To svoje delo sta napravila Italijanom, ki so ju potem z grožnjo, da ju bodo ustrelili, če jim ne povesta imen ostalih udeležencev akcije, prisilili, da sta začela naštevati imena tistih, ki naj bi bili sodelovali pri miniranju. Naštela sta jih nič manj kot sedeminšestdeset. Kljub temu, da bi bilo vsakemu norcu jasno, da se na prostoru, na katerem je bila izvedena sabotaža, ne bi moglo razvrstiti toliko ljudi, so Italijani slepo verjeli izdajalcema in vse navedene pripeljali za železne rešetke. »Strah ima v resnici velike oči,« stokrat večje pa, če gre za junaško, italijansko vojsko.

Tu, za železnimi rešetkami in debelimi zidovi, se je potem razvnel boj, boj za pravico in resnico, med nedolžnimi in krvi željnimi rablji slovenskega življa. Da bi bili pred vojaškim poveljstvom še popolnejši, so si v svoji zločinski igri izmislili tudi tistega, ki naj bi bil vodil akcijo miniranja mosta. Za tega so proglasili edinega intelektualca med njimi, šolskega upravitelja iz Borovnice, Miklaviča. Po njem je dobil proces potem tudi svoje ime.

Poizvedbe in preiskovalni postopek proti osebam, obdolženim akcije rušenja mosta, so se vlekli v nedogled. Dva meseca in več je trajalo zasliševanje prič in osumljencev. Od jutra do večera so jih vodili iz sob do zasliševalnih celic in nazaj. Kljub vsem mogočim obetom in prigovarjanju niso mogli ugotoviti drugega kot resnico, da so bili ob izvedbi akcije doma, čez dan pa na delu, da bi mogli s svojim skromnim zaslužkom preživeti družino. Le izdajalca, katerima se je v pričevanju pridružil še njun oče, sta ostala pri svoji prvi izpovedi o krivdi aretirancev.

Na tej lažni osnovi je potem vojaški tožilec sestavil obtožnico v smislu navodil vrhovnega poveljstva italijanskih oboroženih sil.

Gramozna jama, kraj, ki so si ga Italijani izbrali za streljanje slovenskih rodoljubov. Tu so postrelili tudi preserske žrtve

Kljub duševnim naporom, s katerim so preiskovalci mučili osumljence iz Preserja in Borovnice z neprestanim zasliševanjem, ti niso kazali znakov utrujenosti ali kakega posebnega nerazpoloženja. Nasprotno. Zdelo se nam je, kakor da bi jih čas vse bolj in bolj koval v zagrizene okupatorjeve sovražnike. Čim delj so bili v zaporu, tembolj so jim sijala lica ob vesteh, da sovražnik na bojiščih po Evropi, po slovenskih mestih in vaseh ter zelenih hostah ne uspeva tako, kakor si je zamislil ob svojem vdoru na tuje ozemlje. Vzrok temu je bila tudi njihova medsebojna povezanost, ki jim je omogočila, da so bili vsi vsakodnevno poučeni o vsem, kdo je bil klican k preiskovalcu, o čem so ga vprašali in kaj jim je na stavljeno vprašanje odgovoril. Edino z bratoma Lichtenberg, ki sta bila iz zavarovalnih razlogov ločena od njih, niso hoteli imeti nikakih stikov in bi ju zaradi njihovih zločinskih izmišljotin najraje raztrgali na drobne kosce.

Veliko so k njihovem optimističnem razpoloženju pomagali zapornikom tudi njihovi sovaščani in uprava zaporov, ki je na široko odprla vrata vsemu, kar bi jim moglo nuditi kak prijeten trenutek. Dan za dnem so prihajali k njim njihovi sorodniki in sosedje, ki so se jih spominjali z denarjem in raznimi drugimi dobrotami. Posebno pozornost sta jim izkazovala njihova sovaščanka, lastnica »buffeta« v Gradišču, Angela in njen mož Janez Pezdir, ki je bil znan organizator zbiralnih akcij za OF med trgovci.

V tako razpoloženje je kakor strela z jasnega udarila mednje obtožnica. Najbolj krvava, kar jih je moglo biti. Napravil jo je zločinec — mojster za izpolnjevanja nalog svojih predpostavljenih. Do tega trenutka ni nihče od obtožencev mislil na to,

kaj mu bo prinesel jutrišnji dan. Vsi so verovali v lažno pripovedko o »rimski pravici« in mislili, da jih bo v najslabšem slučaju doletela internacija. Šele ob čitanju obtožnice so se vzdramili ob spoznanju, da imajo opravka z volkovi v ovčjih kožah. Tedaj so začeli misliti, kdo jih bo branil pred rablji, ki jim strežejo po življenju, po obstanku njihovih domov, mater, žena in otrok. Razpravljali so, kdo naj bi jih branil pred sodiščem, v katerega so izgubili vsako vero, da je resničen predstavnik zaščite zakonitosti. Dosti jih je bilo, ki niso imeli sredstev, da bi mogli plačati zagovornika. Njim je preskrbel zagovornika aktiv OF, za katerega sploh niso vedeli, a je noč in dan bdel nad njimi.

Kakih deset dni pred razpisom razprave, takoj po sestavi obtožnice, se je oglašil pri meni eden od tožilcev vojaškega sodišča. Prosil je, da bi rad govoril z menoj med štirimi očmi. Malo me je zazeblu okoli srca ob misli, da so morda odkrili moje ilegalno poslanstvo v jetnišnici. Ko sem odpustil iz pisarne zaupne pomočnike — zapornike, sem se mu zahvalil za obisk in mu ponudil sedež poleg pisalne mize. Prvo, kar je spregovoril, je bila prošnja o strogi tajnosti najinega razgovora. Po potrdilnem odgovoru je nadaljeval: »Jaz osebno sem prepričan, da so obtoženci, zaprti zaradi sabotaže na preserskem mostu, nedolžni. Zato sem prišel k vam, da bi vas opozoril, da storite vse kar se storiti da, da preprečite justični zločin, katerega pripravlja nad njimi po nalogu poveljstva oboroženih vojaških sil naše vojaško sodišče s štiridesetimi smrtnimi obsodbami, ki naj bi zastrašile slovensko ljudstvo, da bi se odtujilo boju, ki so ga partizani začeli proti fašistom. Iz spisa, ki sem ga prečital, sem ugotovil, da med imeni zagovornikov ni nikogar, ki bi bil sposoben preobrniti tok razprave v tej smeri, da bi poskušal razkrinkati sodišče v njegovih montiranih zločinskih namenih. Zato bi vam priporočal, da vsaj enega od obtožencev pregovorite, da si izbere za zagovornika dr. Ettorea Borzzattija z Reke, ki kot Mussolinijev skvadrast iz leta 1922 dobro pozna metode fašistov, ki se jih poslužujejo, če hočejo koga uničiti. Pokličite ga takoj, da se oglasi pri vas osebno, in mu ob srečanju sporočite, da ga bom jaz do devete ure čakal v hotelu Miklič, kjer mu bom razložil položaj obtožencev in dal navodila, kaj mora storiti, da bo rešil čim več življenj. Ob odhodu iz pisarne sva si krepko stisnila roke, kakor to delajo ljudje istih misli in želja.

Po njegovem odhodu sem poklical nazaj v pisarno svoje sodelavce, da so se oprijeli dela, sam sem pa odšel v sobo Preserjanov, kjer sem nagovoril Antona Trdina naj se odloči za reškega advokata. On in za njim še pet drugih so takoj pristali na moj predlog in čez dobre pol ure je bila že odposlana brzojavka dr. Borzzattiju, naj se takoj drugi dan oglasi v pisarni jetnišnice Okrožnega sodišča v Ljubljani.

Ves ta dan sem bil malo nemiren. Nekaj čudnega se je naselilo vame. Ugibal sem, zakaj je major — tožilec prišel ravno k meni. Res je, da se je rad oglašal v moji pisarni, posebno takrat, kadar je kot preiskovalec živel v dvomu ali bi osumljenca izpustil ali pa ga zadržal v zaporu. Tudi to je bilo res, da je vedno upošteval moje mišljenje: pusti ga, saj če je to res, kar ga obremenjuje ovadba, bo tako ali tako spet prišel v vaše kremplje. In spet: Ali ni morda provokator, ki bi se rad osladil s svojo žrtvijo, da bi bolj rastel v zaslugah za svoj narod? Človek nikoli ne vé, posebno pa v težkih dneh, kdo mu je prijatelj in kdo sovražnik. Tudi noč mi je kalila mirno spanje.

Šele prihod dr. Borzzattija z Reke mi je razgnal te kalne misli. Javil se je v pisarni, kakor je bilo napisano na brzojavki. Spet sem odpustil iz pisarne sodelavce, da bi mu na štiri oči razložil tajnost mojega poziva. »Ne morem, nikakor ne morem ustreči vaši želji, ker sem ta dan že zavzet s procesom na Sušaku, kjer gre ravno tako za smrtne obsodbe.« Kaj sem hotel? Nisem ga mogel prepričati o nujnosti nje-

5. decembra 1941 je posebna partizanska skupina podminirala Preserski most. Italijani so se zaradi tega kruto maščevali — 7. marca 1942 so ustrelili 16 domačinov iz Preserja, Borovnice in Bistre. Žrtve so pokopali na ljubljanskem pokopališču

gove prisotnosti. Morda bo major uspel? Poslal sem ga k njemu v hotel Miklič. Kaj in o čem sta govorila, ne vem, vem le to, da se je čez dobro uro spet oglasil pri meni dr. Borzzatti, kakor sva se dogovorila, in mi sporočil, da bo prevzel obrambo šestih obtožencev. Meni je, kakor pravijo, padel kamen od srca v skriti misli, da sem morda storil le nekaj dobrega za naše ljudi, za naš boj.

Vest o hudi obtožnici je hitro prodrla med svojce in prijatelje — zaščitnike Preserjanov. Nekaj dni pred razpisanim procesom proti njim se je oglasil po telefonu trgovec z manufakturo Franjo Novak. Zaprošil me je, če bi se popoldne ob tretji uri lahko oglasil pri njem v stanovanju v Slomškovi ulici, kjer bi se sestali še z nekimi v zvezi s Preserjani. Ker sem Novaka dobro poznal še iz predvojnih dni, ko je zaprtim komunistom pošiljal pakete in pisma, sem mu obljubil, da bom prišel.

Točno ob dogovorjeni uri sem bil na določenem mestu. Tu sta me poleg Novaka čakala še dva, ki ju nisem poznal. Bila sta to Franja Kobi, soproga dr. Zupana iz Bistre pri Borovnici in dr. France Mesesnel, univerzitetni profesor, katerega so belogardisti ubili tik pred osvoboditvijo v Volčji jami.

Po običajnem pozdravu in Novakovem pozivu, da smo si lahko med seboj popolnoma iskreni, ker smo glede boja, ki ga bije slovensko ljudstvo, vsi enakih misli in želja, smo takoj začeli razgovor o Preserjanih. Povedal sem jim vse, kar sem vedel o njih. Tudi o tajnem razgovoru z italijanskim obiskovalcem sem jih seznanil. Časa je bilo malo, za to bi bilo potrebno pohiteti z vsem, s čemer bi jim lahko kaj pomagali. Kobijeva je izjavila, da je pripravljena poravnati vse stroške, ki bi nastali

v zvezi z reševanjem obtožencev. Prevzela je plačilo zagovornika dr. Borzzattija pred sodiščem in še potem, če bi bilo potrebno, da se bo s potovanjem v Rim borila za pomilostitev na smrt obsojenih pri znancih in prijateljih v ministrstvu za pravosodje ali drugih funkcionarjih, ki bi bili pripravljeni napraviti uslugo. V ta namen mi je pokazala tudi vsoto 50.000 Lit, s katero naj bi opogumil dr. Borzzattija za čim večje zavzemanje pri zagovorništvu. Dogovor o našem sodelovanju v odnosu na Preserjane je bil s tem končan. Posedeli smo še nekaj minut v razgovoru o stvareh, ki so se dogajale po svetu in okoli nas, za tem smo se poslovili in si rekli na svidenje.

Peti dan po našem sestanku je na sodišču zaživelo kakor v panju. V jetnišnici je nastal živ-žav, kakor ga še ni bilo. V porotno dvorano je bilo potrebno odpeljati devetinšestdeset »ribelov« iz Preserja in Borovnice. Prišlo je več kot trideset karabinjerjev s poveljnikom na čelu. Vsakemu od njih sta bila zaupana dva vklenjena obtoženca. Verige so žvenketale, kakor da bi se na hodniku zbirali sami hudiči na Miklavžev večer. Da bi bila stvar še bolj zanimiva, je šolski upravitelj Miklavič intoniral pesem »Hej, Slovani«. Po celicah in sobah so se jim s pesmijo pridružili še ostali zaporniki. Italijani so mirili zrevolucionirano množico, toda pomagalo ni nič. Nihče ni popustil, dokler ni izzvenel njen poslednji akord. Pod vtisom veličastne slovanske himne so odšli obtoženci pred sodni stol, brez strahu, ker so kljub opozorilu, da jim slaba prede, še verovali v pravico. Bili so pošteni, in so mislili, da je tudi svet okoli njih njim enak. Taki prizori so se vrstili nekaj dni. Zjutraj in popoldne so pele verige po hodnikih jetnišnice in sodišča, dokler ni predsednik senata vojaškega sodišča na predlog vojaškega tožilca po posvetovanju sodnega zbora objavil rezultat razsodbe, v dneh okupacije, najbolj krvave. Osemindvajset obtožencev je bilo obsojenih na smrt, devetintrideset na časovne kazni, dva, edina, ki sta bila udeležena pri miniranju mostu brata Lichtenberg pa oproščena. Dobila sta obljubljeno plačilo za svoje izdajstvo nad sovaščani.

Ob čitanju sode je vladala v porotni dvorani in na hodniku pred njo smrtna tišina. Obnemeli so obtoženci, obnemeli poslušalci, karabinjerji in sam sodni dvor. Glede na potek sodne razprave, na kateri je kljub nekajdnevni tragikomediji ni bila nikomur od obtožencev dokazana udeležba pri sabotaži, ni nihče pričakoval, kaj tako krutega. Pomoči ni bilo. Nedolžni so morali plačati dolg slovenskega ljudstva zahtevi vrhovnega poveljstva italijanskih oboroženih sil, ki je hotelo opravičiti svoj poraz na bojišču.

Grobno tišino, ki je nastala med vsemi prisotnimi, je pretrgal žvenket verig, v katere so stražarji spet vklcnili nedolžne žrtve fašizma. Za tem so v parih, drug za drugim, s karabinjerji ob strani, odšli nazaj v dom, kjer so čakali dva meseca in več, da bi dočakali prekletstvo »rimске pravice« z vprašanjem v srcu, ali je to mogoče. Molčali niso samo oni. Vsi okoli njih. Tudi Italijani so bili zmedeni, bledi ob misli, kaj bo, če bo kri nedolžnih maščevana nad njimi in njihovimi otroki.

Ob vrnitvi obsojencev v jetnišnico je vladala tišina. Le oči so pripovedovale tisto, kar je tiščalo duše vseh za železnimi rešetkami. Kakor da so sami obsojeni na smrt, tako so jih sprejeli sotrpini. Tako vzdušje je vladalo vse dotlej, dokler ni stopil na oder heroj smrti, na smrt obsojeni šolski upravitelj Anton Miklavič, ki je v posmeh beli ženi intoniral za ta trenutek pretresujočo pesem: »O, mladost ti moja, kam si šla, oj, kje si?« Vsi, tudi po skupnih sobah in po celicah, ki so znali to pesem, so se ji pridružili v občutju in glasu. V jetnišnici je ostal nepozaben trenutek. Najgloblji, najsvečanejši, kar jih more človeku nuditi občutje. Poslavljalji so se od težko pričakovane svobode življenja, polne sanj o lepih bodočih dneh. Pesem je premagala občutje življenja pred smrtjo in marsikateremu — tudi Italijani so bili med njimi — je solza zdrknila po licu.

Z obsodbo vojaškega sodišča je bilo ugibanj konec. Obsojenci so gledali v oči tragični resnici, katero so občutili šele v trenutku, ko so začeli na smrt obsojene voditi v samotne celice, kjer so čakali na izid prošenj za pomilostitev iz Rima. Drugega pravnega leka zanje ni bilo več.

Po sodbi so se sestali z odvetnikom Borzzattijem dobrotniki nedolžnih žrtev in ga zaprosili, naj se napoti v Rim reševati, kar se rešiti da, da bi bila rana zadana slovenskim materam, očetom, ženam in otrokom, čim manjša. Dr. Borzzatti je z ogorčenjem nad fašistično justico in svojim le delnim zagovorniškim uspehom takoj po sestanku odpotoval v Rim, kjer je po svoji izjavi obšel vse prijatelje in znance na vseh o pomilostitvi odločujočih mestih. Popolnoma — na žalost — ni uspel. Rešil je samo dvanajst življenj, ali skupno štiriindvajset v primerjavi z zahtevo, ki jo je vojaškemu sodišču postavilo poveljstvo italijanskih oboroženih sil v Ljubljanski pokrajini, kakor me je o tem obvestil tožilec — major.

Po nekaj dneh, ko je vojaško sodišče prejelo rešitve o prošnjah za pomilostitev, so ob zori prišli ponje vojaki, jih odpeljali iz celic smrti v kamione, s katerimi so jih odpeljali na morišče.

Obsojenci, obsojeni na časovne kazni so bili potem poslani v jetnišnice po Italiji. Le eden, po imenu Vinko Kržič, ki se je delal blaznega in si s tem rešil življenje, je bil odposlan v Reggio Emilio, kjer je bila jetnišnica za neprištevne, od koder se je po padcu Italije zdrav in živ vrnil med svojce.

Brata Lichtenberg, glavna krivca te tragedije, sta bila poslana v zavarovalno internacijo v Italijo, njun dom in z njim vso družino, so pa v opomin vsem izdajalcem zbrisali z zemeljske krogle partizani.

Povojni zapiski o miniranju preserskega mosta in iskreni pogovori s tovariši, so mi potrdili, da so bile moje domneve o obisku ing. arh. Milana Severja na mojem domu pravilne, kar potrjuje dejstvo, da je njegov brat vodil akcijo miniranja mostu pod nadzorstvom majorja Mihevca.

Takrat, ko so bili preserski in borovniški osumljenci v zaporu, nam pravi izvršilci sabotaže niso bili znani. Zato smo glede na tu in tam skrivnostno obnašanje posameznikov verjeli, da so le imeli nekaj skupnega s sabotažo, kar je pa čas popolnoma zavrnil.

Stoletnik

*Sto let : sto stopnic v višino —
drevo z vrha občuduje podrast.
Večerna zarja s spokojno širino
smehlja se na njem . . . Ded je hrast.*

*Je stradal otrok, potem hlapčeval
petnajst let, vojake služil pet let manj,
izganjal je Turke iz Bosne in skoraj pal,
a smrt menda ni marala zanj.*

*Vrnil napol invalid se, vsem nepoznan.
Mati medtem bila je zagrebla očeta,
čakala vse dni s tihim upanjem nanj,
pa je umrla . . . Zvesta mu ostala Marjeta,*

*čedno dekle, iz bajte doma.
Udinjal se k njej je in žeblje koval,
se z gladom bil in delal za dva,
je v bajto svojo že star prikrevsal,*

*iztrebil njive, krompir nasadil.
In spet ga vojna je z lakoto trla,
ni molil ne klel, je Oktobru prisluhnil —
v Galiciji in ob Soči mu vojna sinova dva je požrla.*

*Pravnuki — dečki s postrani klobuki,
še vedno bili so kmetom pastirji.
Zarjulo je spet na vseh štirih straneh —
pravnuki postali so partizanski kurirji —*

*v vznožju gora padla sta mlajša dva,
starejši, oficir, je v svetla obzorja
svojo vojsko peljal z gorá je do morja —
ded se zdaj kot zarja večerna smehlja . . .*

Drago Godina

Spomini na oktobrsko revolucijo

Sedmega novembra mineva šestdeset let, ko se je v Rusiji, na ulicah Petrograda in Moskve in na ladji »Aurora«, začela velika socialistična revolucija, ki ji je bil priča tudi Drago Godina iz Trsta. Po poklicu je bil učitelj in kot kaže dokaj nemirnega duha. Najprej je služboval v Dolini pri Trstu, nato se je odpravil na Slovaško in pozneje v Srbijo. Leta 1908 je odšel v Bolgarijo, od koder se je leta 1915 namenil v Rusijo. Živel je v Moskvi in leta 1918 je bil med ustanovitelji jugoslovanske komunistične skupine, delal pa je predvsem kot propagandist v enotah Rdeče armade. V domovino se je vrnil leta 1919 in v svojem rodnem kraju še dalje deloval kot eden izmed vodilnih komunistov. Njegovi spomini na oktobrsko revolucijo so po svoje zanimivi in jih zato tudi objavljamo.

Ob februarski revoluciji 1917 v Moskvi

Dne 28. junija 1914 je prišla iz Sarajeva vest o uboju avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda, kar je avstrijska diplomacija izkoristila za ultimat in napad na Srbijo. Medtem ko sem imel začetek balkanske vojne za nekaj že davno pričakovanega in samo po sebi umevnega, me je vest o sarajevskem uboju vsega pretresla. Ne uboj sam, temveč njegove predvidene posledice so me pretresle. Še danes ne morem razumeti, kako da mi je mogla ta vest v domišljiji bliskoma naslikati bližnji začetek svetovne vojne z vsemi njenimi strahotami, s trganjem vseh tenko prepletenih mednarodnih vezi in razrušenjem temelja, na katerem je slonela do tedaj človeška družba.

Ko je proti koncu maja 1915. leta Italija posegla v svetovno vojno, ki se je začela konec julija 1914, sem bil prepričan, da bo Trst prišel pod Italijo in da se bo Bolgarija čimprej v vojni pridružila Avstriji in Nemčiji. Zaradi tega sem sklenil odpotovati nazaj v Srbijo, kar sem hotel storiti 13. oktobra 1915, en dan pred bolgarsko mobilizacijo. Odpeljal sem se z vlakom do Kostinbroda, kjer smo po dolgem čakanju zvedeli, da je meja zaprta in da se moramo vrniti v Sofijo, od koder sem takoj drugi dan odpotoval na Romunsko. Čeprav je bil moj namen, da ostanem v Bukarešti le toliko časa, da uredim vse potrebno za odhod v Rusijo, so me razmere prisilile, da sem ostal tam skoraj celo leto, dokler nisem videl,

da se je začela tudi Romunija pripravljati na sodelovanje v vojni, kar se je zgodilo 27. avgusta 1916. Le nekaj dni pred tem sem odpotoval v Galac, kjer sem imel priliko videti, kako so ruske vojake po Donavi prevažali na romunsko-bolgarsko fronto v Dobrudži. Nekaj dni potem sem odpotoval v Odeso in od tam v Moskvo, ravno pravočasno, da sem videl razpadanje carizma in začetek ruske revolucije.

Ko sem prispel v Moskvo, sem šel peš s kolodvora, da si bolje ogledam mestno središče, kjer stoji med drugim tudi proslula Lubjanka. Tako se namreč imenuje ulica, in po njej poslopje, v katerem so zaporji, ki so v dobi revolucije zasloveli po vsem svetu. Tam nekje v mestnem središču sem se nastanil v »meblirvanih kómnatah«. Meblirovane komnate so nekaj srednjega med zasebnim stanovanjem in hotelom; v njih prebivajo, ne začasno, kakor v hotelih, ampak stalno posamezniki in cele družine. Na istem hodniku kakor jaz je na primer stanoval tudi neki odvetnik, ki je imel eno sobo za stanovanje in drugo za pisarno. Tudi tatarskega »kneza« smo imeli v eni sosednjih sob; pri njem smo se večkrat zbirali na večerne pogovore o politiki in vojni. Gradiva za take pogovore je bilo pač dovolj.

S fronte so prihajale vedno bolj vznemirjajoče vesti, število dezertterjev je šlo v stotisoče. Zbrani v skupinah so ustavljali vlake, jih zasedli in z orožjem prisilili strojevodje, da so jih peljali, kamor so sami hoteli. Dogajalo se je tudi, da so take vlake ustavljale močnejše dezerterske skupine, ki so pregnale v njih potujoče dezertterje in usmerile vlak v nasprotno smer. Vojaška disciplina je šla rakom žvižgat. Tudi v Moskvi je bilo že polno takih dezertterjev, ki se na ulici niso niti zmenili za častnike, a kaj še da bi jih pozdravljali.

Korupcija med uradniki in podjetniki je bila v polnem razcvetu. Podkupovali in kradli so, da se je kar kadilo.

Kmalu po svojem prihodu sem dobil službo knjigovodje v veliki moskovski podružnici ene največjih francoskih bank (v samem oddelku za tekoči račun nas je bilo nad 100 knjigovodij). Že v prvem mesecu službovanja so me prijatelji poklicali v Petrograd, da me pošljejo z neko nalogo v interesu ruske države v glavno mesto Danske. Vrnil sem se v Moskvo in zaprosil za vizum. Na banko nisem več mislil, ker sem od dne do dne pričakoval vizum za odhod, a vizuma ni bilo. Zaman sem hodil na policijo. Uradnik je prišel večkrat v moje stanovanje in vsakikrat sem mu moral dati nekaj rubljev. Vendar vizuma ni bilo, niti potnega lista nisem več videl. Baje ga niso mogli najti. Seveda bi bil vizum gotovo dobil, ako bi bil na policiji povedal, zakaj hočem odpotovati na Dansko. A tega nisem mogel storiti, ker takrat ni bilo mogoče nikomur več zaupati, a najmanj policijskim uradnikom.

Naveličal sem se čakanja in sprejel mesto knjigovodje v neki tovarni za vojaške šotore.

Take so bile razmere v Moskvi in na Ruskem v poslednjih mesecih carizma. Policija in drugi uradniki se sploh niso več menili za svoje službene dolžnosti. Vsakdo je skrbel samo za to, da si nagrabi čimveč denarja za veselo življenje. In ti ljudje bi morali biti cement države. Moskva je bila polna takih, ki so na račun vojne prekrasno živeli, kar je delalo vtis velikega in veselega praznika brez konca in kraja. Prav tako, a še bolj razkošno sliko sem videl v Petrogradu, medtem ko so ruski kmetje na fronti prelivali kri in so se široke ljudske množice vedno bolj pogrezale v bedo.

Vse to je trajalo do usodnega februarja 1917. leta, ko se je popolnoma gnila caristična državna zgradba zrušila v prah.

Polom se je začel v Petrogradu, a mi v Moskvi nismo tega niti slutili, ker časopisi o tem niso poročali. Ko sem nekega februarskega jutra šel z doma v tovarno, nisem na prvem uličnem ovinku srečal tam stoječega policista. No, sem si

Vladimir Iljič Lenin v središču oktohrske revolucije — sestanki v dvorcu Smoljnem v oktobrskih dneh

misli, kaj pa je to. Na drugem ovinku ga tudi ni bilo, tudi na tretjem ne. V tovarni sem zvedel, da v vsem mestu ni videti niti enega redarja več in da je v Petrogradu izbruhnila revolucija. Zakaj so pa iz Moskve, ki je ostala mirna, izginili redarji, ni mogel nihče uganiti. Šele pozneje smo zvedeli, da so bile v Petrogradu ženske zelo razburjene, ker so na tržnicah skoraj popolnoma izginila živila, da so po mestu protestirale in razgrajale, se zlele v ogromno manifestacijo, ki se je kakor strašna povodenj pomikala proti sedežu oblasti, kjer se je srečala s policijo, ki je skušala na najbrutalnejši način razpršiti demonstrantke. Ker pa je bila policija preslaba, da bi zajezila in razkropila žensko povodenj, so ji poslali na pomoč najzvestejšo carsko stražo, kozake, z ukazom, da streljajo na množico, kakor so po rusko-japonski vojni pred zimskim dvorcem v Petrogradu streljali na demonstrante, ki jih je vodil pop Gapon. Ko so se pa kozaki znašli pred samimi neoboroženimi ženskami in videli divjaško ravnanje policije, so napadli ne ženske, temveč policijo. Ta boj se je končal s porazom redarjev, ki so se naglo poskrili in slekli svoje uniforme, kar je napravila tudi moskovska policija, brž ko je bila obveščena o dogodkih v Petrogradu.

Ko sem se vračal iz tovarne, sem doživel nove čudeže. Srečal sem tovarne avtomobile, na katerih so bili vojaki z velikimi rdečimi zastavami, ki so drveli v vojašnice. Vsak tak avtomobil je potem privlekel iz vojašnice vse tam zbrane vojake, ki so v kolonah z rdečimi zastavami manifestirali za revolucijo. Dan pozneje se je

vil po glavnih moskovskih ulicah neskončen sprevod, ki so sodelovali v njem vsi moskovski vojaški oddelki; bili so med njimi tudi kozaki na konjih, ogromno število moskovskih prebivalcev, vse ljudske stranke in organizacije in cel gozd rdečih zastav. Od kod so vzeli v tako kratkem času zastave, nikdar nisem mogel razumeti. Med njimi je bila tudi črna zastava, anarhistična, ena sama, in za njo je korakalo kakih 20 anarhistov, ki so se pa pozneje, ko so boljševiki prevzeli oblast, razmnožili kakor gobe po dežju in odigrali klavrno, toda kratko epizodo.

Od februarskih dogodkov do boljševiških barikad

Po februarskih dogodkih se je pričela viharna doba, ki je trajala do oktobrske revolucije, dne 25. oktobra (7. novembra) 1917, ko so boljševiki pregnali politične diletante in začeli delati red v vojski in državi. Jaz sem se takoj pozanimal za svoj potni list in pohitel na komisariat, kjer sem našel popolnoma nove ljudi in novo ozračje. Stara policija ni izginila samo z moskovskih ulic, temveč tudi iz vseh policijskih uradov. Potni list mi je bil takoj izročen, medtem ko so ga prej več mesecev baje iskali. Zdaj so ga našli takoj v trenutku. Sicer neznatna zadeva, ki pa kakor blisk v temni noči razsvetljuje caristično državno upravo. Vizuma nisem več potreboval, prvič ker so me preveč zanimali ruski dogodki, in drugič, ker je moje potovanje postalo nepotrebno. Razen tega me je ta primer navdal z upanjem, da se bo vse življenje na Ruskem začelo tako gladko in ugodno razvijati, kakor se je uredila moja zadevica.

Prav pošteno sem se zmotil. Zmešnjava je postajala vedno večja. Povsod, v vrhovih države, v državnih uradih in vsakdanjem življenju. Car Nikolaj II. se je odpovedal prestolu 2. (15. marca) 1917. Prva vlada po njegovem odstopu je bila sestavljena tako, da so se knez Lvov, kadeta Miljukov in Nekrasov, zagrizeni reakcionar Gučkov, neki Tereščenko, neki Kerenski in drugi taki neznanci kratko malo razglasili za novo vlado in začeli izdajati ukaze, za katere se ni nihče zmenil. Saj teh novih ministrov, izvzemši Miljukova in Gučkova, nihče ni poznal. Tudi zaupal jim ni nihče. Gospoda, ki je pod mogočnimi krili carskega orla varno in srečno živela, je videla v novi vladi začetek svojega konca, ljudstvo pa nadomestek osovražene carizma.

Moj šef, na primer, trd Nemec Schultze, ki je skrival svoje nemštvo pod ruskim imenom Sugorskoj, se je zelo kislo držal. Pod carizmom se je iz skromnih začetkov razvil v bogatega tovarnarja s tem, da je izdeloval manjše šotore kot je bilo predpisano. Zato pa je bogato gostil komisije, ki so prihajale v tovarno prevzemati izdelano blago. Tako so seveda ravnali vsi, ki so dobavljali, oziroma prevzemali blago za vojsko. In zdaj so bili ti ljudje zaskrbljeni za svojo bodočnost.

Sljedeča dva primera naj zadoščata za označbo položaja, ki je nastal po februar-ski revoluciji: po moskovskih ulicah ni bil človek več varen niti pri belem dnevu, ker so oboroženi roparji ustavljali ljudi in jim pobirali vse, kar je bilo kaj vrednega, predvsem pa kožuhe, denar in dragocenosti. Toda ne le na ulici, niti doma nismo bili več varni in smo morali ustanoviti domačo stražo v vežah. Vsi stanovalci ene hiše smo sestavili urnik, po katerem smo se vrstili na straži podnevi in ponoči. Spominjam se, da smo imeli tudi okrajni sestanek vseh hišnih odborov, na katerem smo seveda mnogo govorili in ničesar sklenili.

Važnejši dogodki v tej dobi so bili vrnitev Lenina in njegovih sodelavcev iz inozemstva, ustanovitev sovjeta v Petrogradu, v katerem sta v začetku imela glavno besedo manjševika Čheidze in Cereteli, ostavka vlade kneza Lvova, ki mu je sledil politični šarlatan Kerenski, in poskus generala Kornilova, da bi se polastil oblasti in ustanovil vojaško diktaturo. Da bi to preprečil, je sklical Kerenski v moskovskem

gledališču Boljšoj ogromno zborovanje, na katerem je v dolgem histeričnem govoru rotel vse Ruse, naj se združijo v obrambo revolucije. Na tem zborovanju se je bil ogorčen boj med desnico, ki je bila za Kornilova, in levico, ki je bila proti njemu. Bili sta približno enako močni. Kerenski je nastopil teatralno, sedel je na sredi odra, kakor na prestolu in za njegovim hrbtom sta stala dva častnika v pozoru. Na dan zborovanja je izšla nedeljska priloga največjega moskovskega dnevnika »Ruskoe slovo« z veliko, celo prvo stran zavzemajočo sliko generala Kornilova, ki pa je bila takoj zaplenjena. Ves ta »teater« Kerenskega pa bi bil ostal jalov, da niso petrogradski delavci in vojaki dne 28. avgusta (10. septembra) pod vodstvom boljševikov odbili in pregnali Kornilova. Tudi na fronto se je odpeljal Kerenski, da bi s svojimi govori navdušil vojake za nadaljevanje vojne, a vojaki so se mu le smejali.

Dva meseca po avanturi Kornilova, in sicer 25. oktobra (7. novembra) je boljševiška revolucija v Petrogradu napravila konec avanturi Kerenskega. O teh dogodkih pa je bilo prej obveščeno inozemstvo kot mi v Moskvi, ker moskovski listi niso o tem ničesar pisali. Kakor v februarju, tako smo bili tudi v oktobru šele po čudnih prizorih na ulici zaslutili, da se je moralo v Petrogradu zgoditi nekaj neizmerno važnega. Oborožene vojaške patrulje so namreč krožile po moskovskih ulicah, ustavljale častnike, jim odvzemale orožje in odstranjevale častniške znake. Tiste dni je bilo v največjem tedanjem moskovskem hotelu »Europa« veliko vseslovansko zborovanje odličnih in bogatih predstavnikov vseh moskovskih slovanskih kolonij. Glavno besedo pri tem so imeli najbolj reakcionarni poljski bogataši, posebno pa tisti, ki so pred napredujočimi Nemci pribežali iz Varšave v Moskvo. Nekaj dni pred tem sem bil na nekem drugem sestanku, kjer je general Brusilov navdušeno govoril o ruskem patriotizmu in slovanski vzajemnosti. Menda je prav ta njegov govor dal pobudo za zborovanje v hotelu »Europa«.

Zborovanje v »Europi« se je začelo v navdušenem in upajočem ozračju, a kaj kmalu je postala gospoda nemirna in zaskrbljena. Tisti, ki so prihajali pozneje, so prinašali vedno bolj črne novice o boljševikih. Preplašena gospoda me ni več zanimala in odšel sem na ulico, da vidim, kaj se pravzaprav dogaja. Nisem dolgo čakal. Še preden sem prišel na trg, od katerega se odcepita ulici Lubjanka in Mjasníckaja, sem srečal večjo oboroženo vojaško četo, ki je hitela prav proti hotelu »Europa«. Aha, sem si mislil, veliki ples se je že začel.

In res se je isto noč tudi v Moskvi začel sedem dni trajajoči boj proti kerenščini. Ves teden so ostali zborovalci v hotelu »Evropa« blokirani. Vlado Kerenskega so branili v Moskvi skoraj sami junkerji, gojenci oficirskih šol. Junkerji so branili središče mesta, kjer so bili vsi državni uradi, medtem ko so boljševiki obkolili mesto in prodirali proti središču. Drugi dan boja je bila boljševiška barikada že na Mjasníckí ulici, prav pod oknom mojega stanovanja. Na tej barikadi sta bila samo dva civilista delavca, vsi drugi so bili vojaki, torej kmetje. Streljali so nekaj ur in se nato pomaknili naprej proti središču; ranjen ni bil nihče.

Boj v Mjasníckí ulici me je preveč dolgočasil, da bi bil vzdržal doma. Radovednost me je pognala v mesto, da bi kaj več videl. Puške so sicer pokale povsod, a videti ni bilo nič posebnega; le na krožnem bulvarju, nedaleč od Puškinovega spomenika, se je bila važnejša bitka, v daljavi, kjer so bile barikade belih, je gorela hiša. Tudi tukaj ni bilo videti ranjenih, vendar so nam rdečegardisti priporočali, naj se odstranimo. Prav tako mirno in dobrodušno so nas pošiljali proč, ko so nekaj dni pozneje zavzemali brzojavno centralo. Prav zares sem občudoval te v vojake preoblečene kmete, ki so se vedli tako mirno, kot bi opravljali povsem navadno kmečko delo.

Ko so se v Moskvi končali sedemdnevni boji z zmago boljševikov, sem si takoj ogledal središče mesta, a znaka o minulih bojih nisem našel skoraj nobenega. Mrtev konj je ležal na ulici; srečal sem nekaj oddelkov ujetih junkerjev in videl dve pogoreli hiši, to je bilo vse. Nikjer nisem opazil niti kaplje prelite krvi.

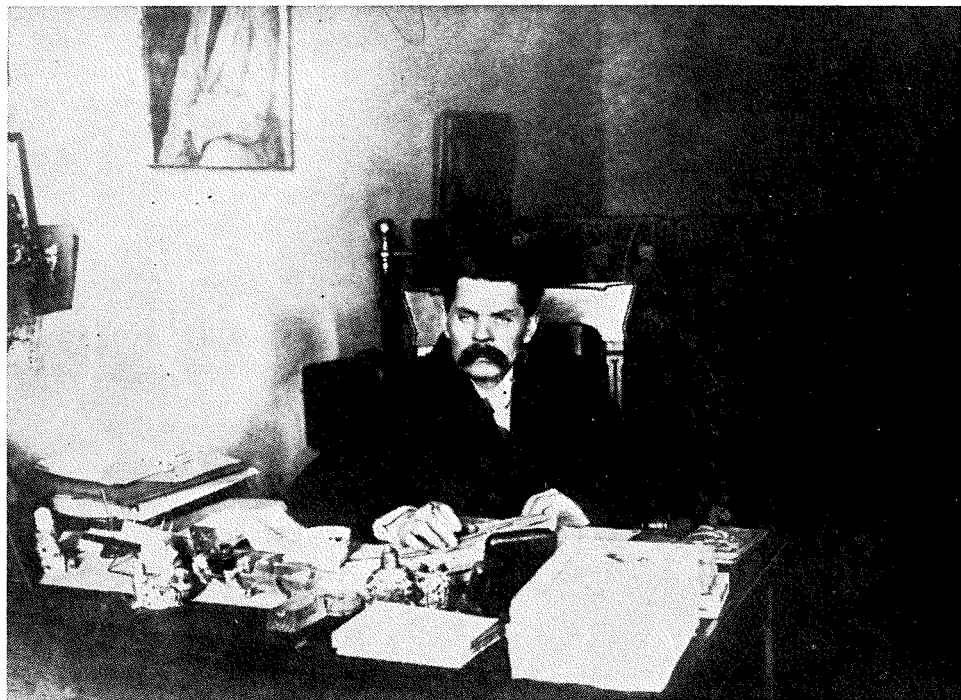
Po svoji zmagi so boljševiki najprej vzpostavili red. Zasačene roparje so smatrali za »vojne maroderje« in jih kratko malo postrelili. Le malo takih primerov je zado-stovalo za odpravo osemmesečnega brezvladja. Še precej dolgo potem je bila Moskva brez tramvaja in brez električne razsvetljave. V tej dobi sem se nekoč po polnoči vračal z nekega sestanka v svoje stanovanje, oddaljeno poldrugo uro. Na poti so me nekajkrat ustavile vojaške patrulje, ki so meni in mojima prijateljema pregledale izkaznice in dovoljenje za nošenje orožja. Razen teh patrulj nismo na vsej poti srečali žive duše.

Drugi zelo važen dogodek je bil ukaz št. 1,¹ s katerim so boljševiki z eno samo potezo odpravili zasebno lastnino stanovanjskih hiš, kar je pomenilo za nas v Moskvi da nimamo več hišnih gospodarjev. Temu ukazu so sledila po vseh hišah zborovan-ja najemnikov z volitvami hišnih odborov, ki so prevzeli upravo stanovanjskih hiš. Tudi mene je zadela smola, da sem bil izvoljen v hišni odbor. Z besedo smola je že vse povedano: nesreča za odbornike, za najemnike in še največja nesreča za hiše same, ki so postajale vedno bolj zanemarjene. Najemnini seveda nismo več plačevali, ker smo tako modrovali: kakšen smisel bi potem imela odprava gospodar-ja, če bi ne odpravili tudi najemnin. Edina dobra stran teh hišnih zborovanj in odbor-rov je bila ta, da smo se najemniki med seboj seznanili in sprijateljili, kar je ustva-rilo po hišah zelo prijetno domače ozračje, kakršno vlada med kmeti na vasi.

Tudi v industriji so bile spremembe. Boljševiška vlada v začetku ni izročila tovarn delavcem, ampak je odredila le delavsko kontrolo. Tudi v naši tovarni je bila izvoljena taka kontrolna komisija, ki je nekega dne prišla v pisarno, nekaj časa obračala knjige in zopet odšla. Gospodarji še niso bili odstavljeni, vendar so razumeli, da so jim dnevi šteti, in namesto da bi skrbeli za svoje tovarne, so skrbeli le za to, da bi na kakršenkoli način spravili čimvečjo vrednost na varno. Kako neugodno je tako stanje vplivalo na industrijo, si lahko vsakdo sam misli. Ker ni imelo delavstvo od delavske kontrole nobene koristi in ker so postajale razmere v industriji vedno bolj nevzdržne, so delavci zahtevali, naj jim vlada izroči tovarne. Te zahteve so se pojavile potem, ko se je boljševiška vlada že preselila iz Petrograda v Moskvo.

To je zelo preprosta zadeva, je izjavil Lenin, ko se je v nekem govoru dotaknil vprašanja socializacije tovarn. Dekreti so že tiskani, treba jih je le podpisati in zapi-sati vanje naslove tovarn. Ali kaj bo potem? Ali jih boste znali sami upravljati? Zato moramo biti zelo previdni in polagoma socializirati samo tiste tovarne, ki bodo na to pripravljene. Teoretično je bilo to pravilno, a v praksi neizvedljivo, ker je bila kapitalistična podjetnost z usodnim ukazom št. 1 in s ponesrečenimi poskusi delavske kontrole že ubita. Od kapitalistov ni bilo torej mogoče pričakovati, da bi skrbeli za svoja podjetja, dokler ne bodo zrela za socializacijo, in tako je bila boljševiška vlada primorana, da uveljavi socializacijo industrije v mnogo hitrejšem tempu kot je bilo to predvideno v njenih načrtih, kar pa nikakor ni moglo pre-prečiti industrijske katastrofe, ki je potem nastala.

¹ Ukaz št. 1, ki ga je izdala začasna vlada v Petrogradu marca 1917, se nanaša na zasebno lastnino stanovanjskih hiš.

Na osveščanje in prebujenje ruskega naroda je nemalo vplival s svojimi deli pisatelj Maksim Gorki

Kmalu po preselitvi boljševiške vlade je bila socializirana tudi tovarna, v kateri sem bil zaposlen. Upravo je prevzel delavski odbor z mano na čelu. Že pred tem pa je tovarna prenehala izdelovati šotore, ki niso bili več potrebni, ker je bilo vojne na ruski fronti konec. Skušali smo od oblasti izposlovati, da bi dobili za tovarno kakšno drugo primerno delo, a pri nastali splošni gospodarski zmešnjavi ni bilo mogoče ničesar doseči. Saj tudi tkanin ni bilo kje vzeti. Ostanke so pokradli špekulanti, novih niso mogli izdelovati, ker so tudi surovine izginile. Ostalo nam ni drugega, kot likvidacija. Razprodali smo vse: stroje, opremo, orodje in izdelana platna za šotore. Pri poslednjih smo dognali, da so jih prekupčevalci z velikim dobičkom prodajali na ogromni moskovski tržnici Súharevki. Zato smo delavkam namesto denarja ponudili šotore po istih cenah, kakor smo jih prodajali prekupčevalcem. Večina je hotela denar, le dve ali tri so se odločile, da vzamejo poleg denarja tudi nekaj šotorov. Ko pa so prve prav dobro prodale svoje šotore, ni nobena več hotela denarja in so vse zahtevale samo šotore.

Ukaz, ki je odpravil zasebno lastnino kapitalističnih podjetij, je razlabil seveda tudi zemljiške veleposestnike, ruske plemenitaše in ugodil kmetom, ki so se vedno borili za »zemljo in svobodo«. Kmetje niso sicer nikoli mislili na socializacijo zemlje, temveč so zahtevali grofovsko zemljo zase, kar se seveda ni ujemalo z besedilom omenjenega ukaza. Zato je sovjetska vlada na čelu z Leninom grofovsko zemljo nacionalizirala, hkrati pa je dovolila kmetom, da jo uživajo in da po svoji volji z njo razpolagajo. Kmetje so seveda takoj zasedli grofavska veleposestva in si jih med seboj razdelili. Vse so si razdelili, tudi gozdove, živino, orodje in stroje.

V prvih mesecih po oktobrski revoluciji, ko so se razvijali ti zgodovinski dogodki, je vladala še popolna politična in tiskovna svoboda, katero so eseri (socialrevolucionarna stranka) uporabili, da so kritizirali boljševiško vladno. Eseri, katerim je pripadal tudi Kerenski, so bili kmečka stranka z že omenjenim geslom »zemlja in svoboda«, medtem ko so se boljševiki opirali predvsem na industrijske delavce. Zato so eseri očitali Leninu, ki je kmetom izročil zemljo, da jim je ukradel njihov program. Lenin jim je v nekem govoru odvrnil, da so sami krivi, ako je prišlo do tega, saj so bili prej na vladi kot on in so imeli dovolj časa za uresničenje glavne točke svojega programa, s katero so pridobili ruske kmetijske množice za svojo stranko.

Prav ta vedno zavlačevana ureditev usodnega vprašanja zemlje je odvrnila ruske kmečke množice od Kerenskega in odprla pot boljševiški oktobrski revoluciji.

Ko sem bil član moskovskega sovjeta ...

Poleg omenjene obnove varnosti in reda v državi ter uredb, je sovjetska vlada imela v svojem programu tudi konec vojne, splošen mir na vseh bojiščih, kar je boljševiška vlada tudi predlagala zaveznikom in kar so zavezniki kategorično odklonili. Ruski vojaki so odločno zahtevali konec vojne, češ da nimajo kaj iskati na fronti, temveč so njihovi resnični sovražniki ruski velikaši, ki razpolagajo z rusko zemljo. A tudi boljševiški vladi je bil mir neobhodno potreben za izgradnjo socializma. In slednjič je bila prav propaganda za mir najbolj učinkovito sredstvo za zmago boljševikov.

Boj za vsakdanji kruh je bil v zadnjih mesecih vojne in po vojni v Moskvi zelo težaven. Meso je popolnoma izginilo, ker ga je pojedlo bojišče, in tudi vseh drugih živil je bilo vedno manj. V prvih dneh po boljševiški zmagi v Moskvi sem videl na ulici nekaj z mesom natovorjenih voz. Ljudje so govorili, da so to meso iztaknili nekje, kjer so ga špekulanti skrili. Vsi smo se veselili, da bo zdaj mesa in sploh vsega dovolj, pa smo se bridko zmotili. To meso je bilo kakor »fata morgana« v puščavi, pokazalo se je in izginilo in nismo ga več videli. Kaj meso! Da bi bilo vsaj kruha ali žita dovolj. Nekega dne sem šel z enega konca na drugi konec mesta, da sem od nekega znanca dobil pet kilogramov ječmena, pravi zaklad za tiste čase. Prišlo je do tega, da smo dobivali v menzah slanikovo juho in ovsen kruh, ki je bil bolj podoben neposušnim kepam blata kot kruhu. Tedaj so prihajali v Moskvo kmetje iz daljnega Povolžja z ogromnimi hlebci iz najfinejše ruske pšenične moke. Kako poželjivo smo občudovali te krasne hlebce! Ali za kerenske (papirnat denar, ki ga je začel množično tiskati Kerenski) jih ni bilo mogoče dobiti. Kmetje so zahtevali za svoj kruh njim potrebne stvari. Spremiti jih je bilo treba na dom, da si izberejo kaj primernega. Tudi jaz sem enega povabil, toda pri meni ni našel ničesar, kar bi vzbujalo njegovo poželjivost in kmet je odšel s svojim hlebom.

Bogati ljudje, kar jih je še ostalo od vseh tistih, ki so zbežali na Krim, so si tudi v teh težavnih časih znali pomagati, a kljub temu so se počutili kakor v peklu. Mi, ljudstvo, pa se nismo mnogo zanimali za materialne težave in smo z zaupanjem gledali v bodočnost. Jaz vsaj moram priznati, da se mi pozneje ni po nobenem obdobju v mojem življenju tako tožilo, kakor po prvih mesecih boljševiške revolucije, ko smo bili prepričani, da plavamo že v polnem socializmu. Začetne težave, smo si mislili, bodo kmalu premagane in potem bo nastopila tisočletja pričakovana zlata doba.

Boljševiki so imeli najboljši namen, da ustvarijo za to vse potrebne pogoje. Organizirali so predvsem po vsej državi delavsko-kmečke sovjete kot granitni

Pri nepismenih je bila prazna vsaka pisana beseda, zato je bilo na prvem mestu izobraževanje mladih rdečearmejcev

temelj ljudske oblasti, ter prosvetne odbore in začeli tiskati ruske klasike v milijonih izvodov, medtem ko sem jih ob svojem prihodu zaman iskal po vseh moskovskih knjigarnah in sem si moral Tolstojevo »Vojno in mir« in dela Turgenjeva, Gogolja in drugih ruskih pisateljev izposojati v ljudski knjižnici, da sem jih lahko bral. V pogledu svobode pa so šli boljševiki tako daleč, da so jo v začetku uvedli celo v vojski, kjer so si vojaki sami volili svoje komandante. Častniki niso imeli nobenih posebnih znakov, ki bi jih ločili od navadnih vojakov, ki jih zunaj službe niso bili dolžni pozdravljati. Seveda je bilo vse to pretirano, ker je rušilo vojaško disciplino, brez katere ni mogoča nobena vojaška organizacija.

Prav pogosto se je dogajalo, da so vojaki odstavili komandante, ki so se jim zamerili in si izvolili nove. Lahko si mislimo, kakšno avtoriteto so mogli imeti taki, od svojih vojakov odvisni poveljniki. V začetnih bojih proti belogardistom so posamezni vojaki, v soglasju z načeli svobode, kar meni nič tebi nič zapustili bojišče in šli domov. Voditelji revolucije so kmalu spoznali, da tako ne gre in da je treba uvesti vojaško disciplino. Za ta preobrat sem zvedel, ko sem se na akademiji za artilerijske častnike, kjer sem organiziral prosvetno delo, pogovarjal z nekim gojencem. »Dobil sem ukaz,« mi je pripovedoval, »da odpotujem kot častnik k artilerijskemu polku v Tambov. Kako to, sem se začudil, saj me vojaki vendar niso izvolili. Bodite brez skrbi, so mi odgovorili, pokazali jim boste dekret, da smo vas tja poslali in to jim mora zadostovati.«

In tako so v vojski odpravili anarhijo, ki je onemogočala disciplino. Kakor je bila anarhija škodljiva za obstanek vojske, tako je bila svoboda potrebna in

koristna za pravilno in uspešno delovanje sovjetov. Brez svobode ne bi bili sploh nastali sovjeti. Ljudstvo si je popolnoma svobodno izvolilo svoje »delegate« v krajevne sovjete in v centralni sovjet v Petrogradu, ki je prav tako svobodno razpravljal in razreševal osnovne državne probleme, razrušil stari sistem in utrl pot ljudski boljševiški vladi, o kateri je bilo prepričano, da bo ščitila edinole splošne ljudske interese.

Ko se je boljševiška vlada preselila v Moskvo, je stopil petrogradski sovjet v ozadje; nadomestil ga je moskovski sovjet, toda le formalno. Dejansko ga je nadomestila boljševiška vlada. Napačno pa bi bilo misliti, da je vlada svojevoljno prevzela nadaljevanje in razvoj revolucije v svoje roke. Kot bivši član moskovskega sovjeta moram priznati, da so se člani duševno vedno bolj oddaljevali od njega. Prihajali so sicer redno na seje, ali začetno živo zanimanje za politične dogodke, kakršno je bilo v petrogradskem sovjetu, je popolnoma izginilo. Poslušali so referate in glasovali za predloge, toda najbolj so se zanimali za kruh z dodatkom, ki ga je dobil vsak član sovjeta kot nekako nagrado za svojo prisotnost na seji.

Ko sem bil propagandist v rdeči armadi

Po likvidaciji tovarne šotorov, v kateri sem dotlej služboval, sem ostal kakor vsi drugi tudi jaz brez dela. Glede na gospodarsko razsulo in na splošno likvidacijo starega gospodarstva seveda ni bilo mogoče niti misliti na novo službo. In ker se je prav v tem času odprl v Moskvi tečaj za agitatorje, mi ni ostalo drugega, kot da se tudi jaz vpišem v ta tečaj, da si zagotovim vsaj minimalno prehrano. O tem tečaju imam le zelo meglene spomine. Nikoli nisem imel navade, da bi si delal in hranil beležke, a za ta tečaj mi je zdaj zares žal, da jih nimam. Bil je zame važen, ker sem ostal tako v zvezi s političnimi dogodki in z razvojem ruske revolucije in, slednjič, ker sem s tega šel na univerzitetni tečaj za predavatelje.

Po končanem agitacijskem tečaju sem se vpisal v vseučiliški tečaj za predavatelje v Moskvi, v katerem nas je bilo kakih sto slušateljev, dirigiranih iz vseh ruskih agitacijskih tečajev. Slušatelji so bili večinoma levi eseri, to je levo krilo socialrevolucionarne stranke, ki je simpatiziralo z boljševiško revolucionarno politiko in imelo svoje zastopnike tudi v prvi Leninovi vladi. Levo eserovsko večino na omenjenem tečaju je treba razumeti tako, da je pripadala skoraj vsa nebogata ruska inteligenca eserovski stranki. Od naših profesorjev ni bil menda nobeden boljševik. Prof. Anton Bogdanov, ki nam je predaval socialno ekonomijo, je nekoč izrecno izjavil, da ni boljševik, ampak da je levi socialrevolucionar. Mimogrede bodi omenjeno, da je boljševiško-socialrevolucionarna koalicija zelo kratko trajala, menda niti ne dva meseca, kar je slabo vplivalo na izgradnjo nove države, ki je s prestopom levih eserov v opozicijo izgubila izobražene kadre.

Predavateljski tečaj se je zelo razlikoval od prej omenjenega agitacijskega tečaja. Predavali so nam profesorji in tudi predmeti so bili dobro izbrani. Izbor slušateljev pa se ni nič kaj posrečil, o čemer sem se prepričal, ko sta nas dva izmed profesorjev, že omenjeni Bogdanov in neki stari poljski revolucionar, ki nam je predaval o internacionalizmu in nacionalizmu, pozvala, naj pripravimo poskusna predavanja o teh predmetih, čemur se, razen mene, ni nihče odzval.

Tečaj je trajal do Kolčakove ofenzive v Sibiriji. Ko je ta postala nevarna, so tečaj zaprli in poslali vse tečajnike-rdečearmejce na sibirsko fronto, mene pa v oddelek za propagando in kulturo v rdeči armadi, ki ga je vodil K. K. Jurenev, poznejši veleposlanik v Rimu, Pragi, na Dunaju in v Tokiu, in ki je bil slednjič, pod Stalinom,

skupaj z drugimi boljševiškimi prvaki likvidiran. Spominjam se ga, ko je, ne vem več točno, ali v Smolensku ali v nekem drugem jugozahodnem ruskem mestu, govoril vojakom tamkajšnje garnizije o težavah s prehrano in kako jih je treba požrtvovalno prenašati. Zadnjič sem govoril z Jurenevom na ruskem poslaništvu na Dunaju, kakih šest let pred drugo svetovno vojno. Takrat sem prišel že drugič na Dunaj z namenom, da se povrnem v Moskvo ter sem Jureneva naprosil za potni list, kakor ga je brez vsake težave izdal, ko je bil v Pragi, neki znani mi osebi, ki jo je tudi on poznal še iz Moskve. Na moje začudenje je odgovoril, da mi ne more ugoditi in da si moram priskrbeti poziv iz Rusije. Smola, sem si mislil, in ostal sem na Dunaju. Morda pa je bila to moja sreča.

Po mojem vstopu v omenjeni kulturno-propagandistični oddelek sem imel prvo predavanje v moskovskem artilerijskem štabu. V dvorani so bili sami bivši carski častniki, ki so vstopili v službo boljševiške vlade edinole kot inštruktorji, brez poveljniških pravic. Vojaški poveljniki so bili v prvih mesecih boljševiške vlade sami podčastniki; komandant moskovske garnizije je bil na primer starejši narednik Muralov.

Delo v jugoslovanski komunistični skupini

Boljševiki so bili prepričani, da se bo ruska revolucija takoj razširila tudi na druge in predvsem na sosedne države. Še pred koncem vojne so s pomočjo bratenja na avstrijski in nemški fronti skušali zanesti revolucionarno idejo med avstrijske in nemške vojake. S tem namenom so tudi v Moskvi poklicali v življenje inozemske komunistične skupine. Ustanovljena je bila češka, jugoslovanska, romunska, madžarska in avstro-nemška skupina. Zastopniki teh skupin so imeli tudi skupna posvetovanja, na katerih je imel glavno vlogo Bela Kun, ki je užival pri ruskih boljševikih veliko zaupanje. Nadzoroval je delovanje teh skupin menda takratni ljudski komisar za narodnosti Josip Stalin, kar sklepam iz tega, ker sem imel kot zastopnik jugoslovanske komunistične skupine z njim kratek pogovor. Sicer pa mi nismo imeli direktnih stikov z boljševiško vlado, ker je med njo in našimi odbori posredoval edinole Bela Kun, predsednik Federacije inozemskih komunističnih skupin.

Naloga naše skupine in drugih je bila v tem, da smo po tisku širili revolucionarno misel med vojnimi ujetniki na Ruskem.² V ta namen smo izdajali jugoslovanski tednik »Svetovna revolucija« in prevajali ruske propagandne brošure v slovenski, srbski in hrvatski jezik. S srbsčino smo imeli v začetku težave, ker nismo imeli srbskih črk in smo si morali pomagati z ruskimi, pozneje pa smo iztaknili v neki moskovski tiskarni srbske črke in jih prenesli v tiskarno, kjer se je tiskala naša »Svetovna revolucija«. V tiskarni smo imeli veliko sitnosti s črkostavci, ki so na vse načine sabotirali naše delo. Črkostavci so tudi v stari Rusiji pripadali delavski eliti, ki ni prav nič simpatizirala z boljševiško revolucijo. Ruske propagandne brošure nam je v slovenščino prevajal pesnik in poznejši ravnatelj ljubljanske Drame Pavel Golia, ki čeprav ni bil komunist, je pa simpatično gledal na rusko revolucijo, kar je razvidno tudi iz neke njegove takratne pesmi, od katere mi je ostal v spominu samo rek »Iztok je dal signal«.³

² Drago Godina je bil eden izmed ustanoviteljev Jugoslovanske komunistične skupine v Moskvi spomladi 1918. leta ter član njenega odbora. Postal je član KP(b) Rusije. Njegova dejavnost v skupini je bila mnogo obsežnejša in plodovitejša, kakor pa pripoveduje sam v spominih. O bogatem in požrtvovalnem delovanju skupine so zdaj na razpolago pristni dokumenti.

³ Poleg Pavla Golie so prevajali v slovenščino še Ciril Cirman, Ivan Vuk, Jože Velnar, Alojz Sedej in Jožko Prezelj. Za slovenska besedila je skupina imela tudi dva črkostavca, Ivana Mavra in Ernesta Pertota.

Stara Srbija je imela v Moskvi »Srbsko podvorje« kot začasno prenočišče za srbske državljane, ki pa je menda deloma rabilo tudi za hiralnico. Člani jugoslovanskega odbora so zasedli to Podvorje in se v njem naselili kot nekake predstraže bodoče socialistične Jugoslavije. Kdo bi si bil takrat mislil, da bo treba pretrpeti še drugo svetovno vojno, preden se bo to uresničilo.

Glede na viharne čase in na tedanje razmere ni nič čudnega, da so se tudi v odbor jugoslovanske skupine vrinili dvomljivi elementi, da bi izkoristili revolucionarno konjunkturo. Zato je prišlo včasih do prerivanja in kovarstva.⁴ Eno glavnih vlog pri tem je imel Vukašin Marković, pa bolj iz nepremišljenosti kot iz hudobije. Sumnil je vse druge, da ga hočejo izpodriniti, in delal zato zgago na vseh naših sestankih, da nismo mogli nikakor priti do resnega dela. V začetku mi ni bilo jasno, zakaj in v čem naj bi kdo koga izpodrival in šele ko sem jih slišal, kako so si med seboj delili ministrska mesta v bodoči socialistični jugoslovanski vladi, mi je postalo kolikor toliko jasno vse to prerivanje in izpodrivanje. Prav na vas čakajo jugoslovanski nacionalisti, sem jim povedal, zdaj ko so po dolгих bojih prišli do združene Jugoslavije, zdaj ko se jim bo zelo mudilo, da zasedejo vsa najboljša mesta in da čimprej obogate. Nacionalistični zmagi bo najprej sledil nacionalistični praznik in opijanje, potem maček in šele po mačku bo napočil čas za revolucijo. Sedaj pa čakajo na vas v Jugoslaviji ne ministrstva, temveč zapori. Niso mi verjeli in čez nekaj mesecev so šli v — jugoslovanske zapore.

Ozračje v jugoslovanski skupini mi je kmalu postalo neprijetno⁵ in vrnil sem se v oddelek za propagando in kulturo pod vodstvom Jureneva, ki me je poslal v mesta ob moskovsko-petrograjski železniški progi. Ustavil sem se najprej v Tveri, sedanjem Kalininu, potem v nekem drugem mestu in slednjič v Novgorodu ob reki Volhov. V Tveri so me zbudili v oči plakati, ki so pozivali meščane, naj se vpišejo v oborožene oddelke, ki so hodili rekvirirat poljedelske pridelke po vaseh. Dozdevno neznatna podrobnost, ki pa dovolj jasno dokazuje takratni gospodarski položaj. Drugo tako podrobnost sem zvedel na velikem zborovanju v nekem moskovskem gledališču, ki je bilo nabito polno delegatov vseh mogočih organizacij, kjer nam je gospodarski referent razlagal načrt za izmenjavanje blaga med industrijo in poljedelci. Ker nimamo na razpolago dovolj industrijskih izdelkov, je dejal govornik, bodo dobivali kmetje za oddane pridelke polovico njih vrednosti v njim potrebnih industrijskih izdelkih in polovico v denarju. In kaj naj napravijo kmetje z dobljenim denarjem, sem si mislil, ko sem slišal to modrost, ako nimate blaga, da bi jim ga prodali? Zgoraj omenjeni plakat je najboljši dokaz, da so tudi ruski kmetje tako mislili.

Ker je že govor o denarju, naj naslednja zgodbica pojasni njegovo takratno vrednost v Rusiji. Neki moj znanec mi je pripovedoval, da je bil nedavno po opravih v notranjosti. Ko je vprašal izvoščka, koliko stane vožnja do neke vasi, mu je odgovoril: »Sto rubljev v pravih kerenkah (papirnat denar, ki ga je začel izdajati Kerenski in ki so ga boljševiki naprej tiskali), ali pa dve sto rubljev v ponarejenih kerenkah.« »Kako to, v ponarejenih kerenkah?« »Nu da, v ponarejenih.« »Kaj? Tudi take vzamete?« »Seveda, vsi jih jemljemo, samo za polovično vrednost.« Iz teh treh podrobnosti je jasno razviden obupen gospodarski položaj v prvih mesecih po oktobrski revoluciji.

⁴ Pravilneje bi bilo reči, da se nekateri iz malomeščanskih slojev izhajajoči pristaši niso mogli v kratkem času otresti svojih navad in predstav ter tako zanašali v organizacijo nestanovitnost in nihanje iz ene skrajnosti v drugo, kar je odlika malomeščanskih ljudi.

⁵ Iz dokumenta, ki ga v fotokopiji hrani Inštitut za izučevanje radničkog pokreta v Beogradu, je videti, da je jugoslovanska skupina poslala Draga Godino na propagandno delo v sovjetske organizacije.

Nobenega dvoma ni, da je bil ta gospodarski položaj tudi Leninu popolnoma jasen, kar nam dokazuje njegovo novo in v zgodovinskem poglavju najvažnejše geslo »Za industrializacijo!«, kar pomeni, da se gospodarsko zaostali poljedelski narodi brez industrializacije ne morejo osvoboditi zaostalosti.

Tverski plakat me je zelo daleč zavedel. Vsekakor pa je bil po mojem mnenju to najznačilnejši pripetljaj na moji tedanji turneji. Še to naj omenim, da je bilo zanimanje za moja predavanja prav zelo blizu ničli, ako ne že pod ničlo. Vzrok za to mi ni bil takrat prav jasen, postal mi je jasen šele pozneje, ko sem krajeveno in časovno dovolj oddaljen kritično presojal takratni gospodarski položaj. V Novgorodu sem predaval vojakom v njihovem kulturnem krožku in na sestanku tamkajšnjih komunistov. V krožku so vojaki pili čaj in se med seboj zabavali in noben vrag se ni zmenil za moje predavanje; komunisti so me pač poslušali, a bili so duševno odsotni. Razumel sem jih šele, ko sem bil nekaj dni pozneje na njihovem zborovanju, kjer je neki delegat poročal o komunističnem kongresu v Moskvi. Iz precej burne debate, ki je sledila referatu, sem doumel, da so bila med njimi razna mnenja zaradi nadaljnje politike in s tem za položaje, da je imelo trenje med ruskimi komunisti realno podlago in da je kljub vsemu bilo plodovito, ker se je iz tega vrenja razvila mogočna sovjetska velesila.

Mesec dni na propagandističnem potovanju z vlakom

Bilo je pozimi leta 1918, ko smo se odpeljali z moskovskega kolodvora s posebnim vlakom proti Smolensku. V ekspediciji, ki jo je vodil Jurenev, pa nismo bili le mi, uslužbenci njegovega kulturno-propagandnega oddelka, temveč so bili tudi zastopniki drugih oddelkov ljudskega komisariata za vojaške zadeve in drugih ljudskih komisariatov. Pri odhodu nismo vedeli niti kam niti zakaj potujemo. Vlak je bil opremljen z vsem potrebnim za daljše potovanje: spalni vagoni, kuhinja z zalogo jestvin, obedovalnica in posebni vagon s sprejemnico za Jureneva. Od sopotnikov se spominjam, da je bilo nekaj zastopnikov rdeče armade, med temi tudi neki bivši polkovnik stare ruske armade, nekaj zastopnikov Čeke, ravnateljstva ruskih železnic in še več drugih. Od oddelka Jureneva je bilo razen mene še kakih deset ali več mlajših propagandistov.

Sele ko smo se bližali Smolensku, nam je dal Jurenev navodila za naše delo. Meni je naročil, naj se informiram o položaju kulturnih organizacij.

Tudi na tem potovanju sem videl prizore, ki so pričali o tedanjem kritičnem gospodarskem položaju. Na postajah je bilo videti neverjetno velike množice ljudi, ki so sedeli ali celo ležali in cele dneve in noči čakali na vlake, da bi jih odpeljali v kraje, kamor so bili namenjeni. Bili so meščani, ki so se vozili na deželo, da si nakupijo življenjske potrebščine. Bilo jih je toliko, ker so se takrat vozili skoraj zastonj. Železniške tarife, ki so v Sovjetski zvezi tako nesorazmerno nižje kot v Evropi, so bile takrat še stare, a inflacijskega denarja je bilo na pretek, in sicer tem več, ker ga v mestih zaradi pomanjkanja blaga, ni bilo mogoče potrošiti. In tako so cele reke ljudi romale na deželo in čakale na postajah na vlake, ki niso hoteli priti, ker je bil železniški promet v popolnem razsulu. Manjkalo je vsega; stroje, železniške vagone in kurivo je požrla vojna. Tudi naš vlak se je pomikal precej počasi, ker nismo imeli ne premoga ne nafte in so morali lokomotivo kuriti z drvimi. Vlak je nekajkrat kar obstal ko upehan konj, čemur so sledili prepiri med kurjačem in vlakovodjo, ki je zahteval od prvega, naj bolj pridno zalaga ogenj pod kotlom, kar pa ni bila lahka naloga.

Na prosvetnem oddelku v Smolensku sem med drugim izrazil željo, da bi rad videl, kje in kako imajo spravljene propagandne brošure, ki so jih takrat iz Moskve kar na vagone razpošiljali po deželi. Videl sem, da ni bila ta moja želja načelniku oddelka nič kaj preveč po volji. Ali kaj je hotel? Nekoliko se je obotavljal, a slednjič je vzel ključ in me povabil, naj grem z njim. Odprl je neko klet in vstopila sva. Klet je bila brez tlaka in sredi kleti, na goli zemlji je ležal velik kup literature, nametane kakor krompir. Videti je bilo, da so vsako novo pošiljko kratko malo stresli na vrh kupa. Temu propagandnemu kupu bolj ali manj podobno je bilo tudi vse drugo delovanje kulturnega oddelka v Smolensku in v drugih, potem obiskanih mestih. Žarišče vsega kulturnega delovanja so bili v začetku kulturni krožki, kjer so se vojaki shajali, pili čaj in se med seboj zabavali. In kaj naj bi bil človek takrat zahteval od po ogromni večini nepismenih ruskih v vojake preoblečenih mužikov? Saj so na ta način kljub vsemu vendarle prvič prišli v dotik s kulturo; brati tako niso znali, tako so vsaj videli kupe brošur in knjig ter videli in slišali še marsikaj drugega, o čemer niso prej niti sanjali. Danes se trese že ošabna Amerika zaradi tega, ker se v Sovjetski zvezi število inženirjev množi hitreje kakor v Ameriki in ker so vrhu tega ruski inženirji boljše podkovani kot ameriški. Saj je na podoben način kakor sovjetska, začela tudi bolgarska kultura. Po osvoboditvi izpod turškega jarma niso Bolgari preveč natanko izbirali učiteljev in šolskih poslopij, temveč so v naglici kar kleti in skednje spremenili v šolo in postavili za učitelje ljudi, ki niso znali mnogo več, kot brati in pisati. Zato pa so po vseh vaseh takoj osnovali šole.

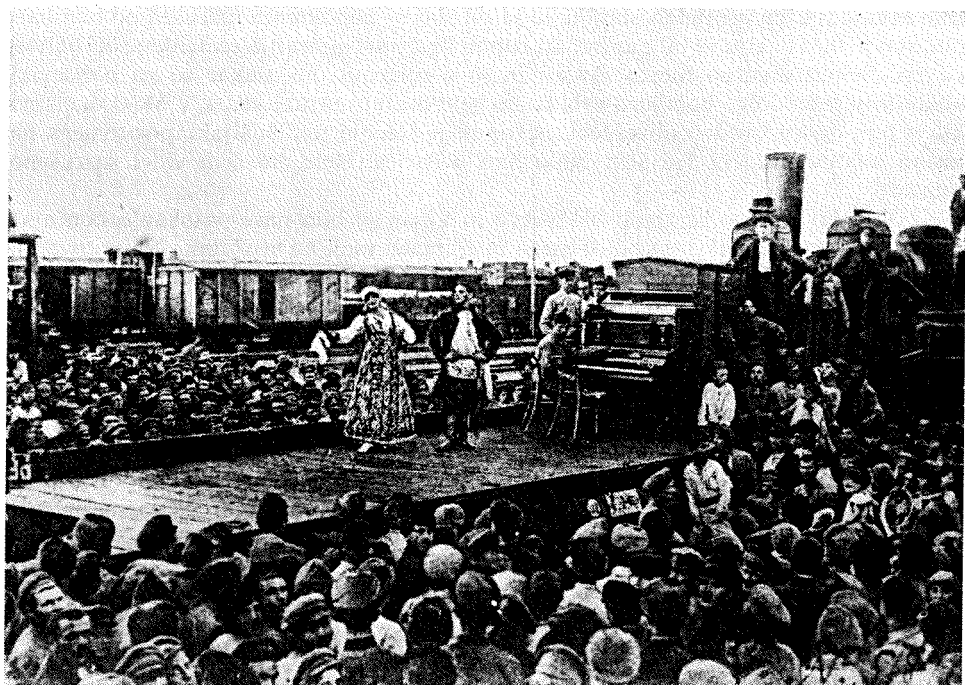
Obiskali smo naslednja mesta: Smolensk, Dvinsk, Minsk, Bobrujsk, Gómelj, Mogiljov, Vítebsk, Petrograd, Vólogdo in Jaroslávlj, kjer smo šli čez Volgo, ki je bila takrat vsa pokrita z ledom. Iz Jaroslavlja smo se vrnili v Moskvo.

Potovanje je trajalo cel mesec in ves ta čas smo v pravem pomenu besede prebivali v vlaku. V Minsku je bil za nas pravi praznik. Mesto je šele pred kratkim zavzela rdeča armada in trgovine so bile še polne blaga, ki smo ga hiteli kupovati. Najbolj so nas mikale maščobe, predvsem surovo maslo, in vsakdo izmed nas si je nakupil toliko, kolikor je sploh mogel vzeti s seboj.

Ko smo se ponoči vozili iz Bobrujska v Gómelj, se je vlak nenadoma ustavil in vsi potniki smo bili alarmirani. Kaj se je zgodilo? Na progi pred vlakom so pokali strelji. Vsakdo je zgrabil za svoje orožje, bili smo namreč oboroženi, in se pripravil na boj. Meja ni bila daleč od nas in sovražnikov napad na naš vlak ni bil izključen. A kaj je bilo na stvari? Nekaj rdečearmejev je s streljanjem ustavilo vlak, da bi se z nami peljali v Gómelj.

Izobraževalni štab bralcev in igralcev za boljševiške vojašnice

Kakor sem že omenil, smo na enomesečnem potovanju po zahodni Rusiji obiskali tudi Dvinsk na Zahodni Dvini, eno izmed mest Letonske. To mesto me je posebno zanimalo, ker so Letonci, ali kakor jih imenujejo Rusi, Latiši imeli zelo važno vlogo v boljševiški revoluciji, kjer so bili vedno v prvih vrstah. Lenin jim je neomejeno zaupal in vsi smo jih imeli za njegovo telesno stražo. Ko se je boljševiška vlada preselila iz Petrograda v moskovski Kremelj, so prišli z njo tudi Latiši in se naselili v Kremlju, kjer so bili na straži pri vseh vhodih in tudi na hodniku glavnega vladnega poslopja. Spominjam se, da je bilo na nekem sestanku v Kremlju več latiških kot ruskih vojakov in da je eden izmed govornikov govoril v latiškem jeziku. Kronštadski mornarji, ki jih je Zinovjev v nekem svojem govoru imenoval okras in ponos ruske revolucije, so bili večinoma Latiši. Njih revolucionarno navdušenje je razumljivo

Živa beseda z odra frontnega gledališča je imela najneposrednejši in najmočnejši vpliv na mlade rdečearmejce

posebno za nas Slovence, ki smo preživeli fašistično strahovlado, ker Latiši pod carizmom niso bili samo gospodarsko izkoriščani, temveč tudi narodno zatirani.

V Gomelju je naše krožno potovanje doseglo najjužnejšo točko. Od tam smo se obrnili proti severu in sicer prek Žlobina, Mogiljova in drugih mest do Petrograda. V nekem manjšem mestecu na tej progi so mi vojaki potožili, da so za zimo preslabo oblečeni. »Mi ne zahtevamo kdovekaj,« so mi rekli, »ker vemo, da je pomanjkanje vsega in da vlada ne more delati čudežev, ali zelo nujno bi potrebovali nekaj kožuhov za tiste, ki morajo stati zunaj na straži.« Pomanjkanje vojaških uniform je bila naravna posledica razpada fronte. Milijoni vojakov, ki so šli s fronte domov, so seveda odnesli na sebi svoje uniforme in, ker je bila zima, predvsem suknje.

Prav v času, ko smo bili v Petrogradu, so začeli boljševiki eksperimentirati z odpravo denarja. To sem zvedel, ko sem hotel kupiti znamko za pismo. Povedali so mi, da je poština odpravljena in da se pisma odpošiljajo kar tako, brez znamke. Razen odprave poštnih znamk, so začeli takrat tudi mleko za otroke razdeljevati brezplačno. Ali to so bili le prvi poskusi, ki pa so boljševike prav hitro prepričali, da je odprava denarja pri obstoječih razmerah popolnoma nemogoča. In denar je tudi v sovjetski Rusiji zopet dobil svojo prejšnjo odločilno vlogo v narodnem gospodarstvu.

Iz Petrograda smo se napotili proti vzhodu po glavni sibirski progi, ki se v Sverdlovsku, nekdanjem Jekaterinbúrgu, spaja z drugo sibirsko progo, ki drži iz Moskve. Po tej progi pa smo se vozili samo do Vólogde, kjer so zbudile mojo pozornost kubični meter velike kocke surovega masla, ki so prihajale iz Sibirije. Iz Vologde

smo krenili na jug proti Jaroslavlju, ki je bil skoraj popolnoma razrušen od bombardiranja. V Jaroslavlju je bil namreč izbruhnil hud upor notranje reakcije proti boljševikom. Belogardisti so mesto zavzeli in se v njem utrdili, nakar so ga boljševiki obkolili in tako dolgo bombardirali, da so se morali uporniki vdati. V Moskvi nismo bili o tem uporu uradno obveščeni, nekaj se je sicer o tem šušljalo, pozitivnega pa nismo ničesar zvedeli. Jaz sem bil o tem prepričan šele, ko sem videl razrušeno mesto.

Iz Jaroslavlja smo se vrnili v Moskvo in s tem je bilo naše potovanje končano. Težko smo se poslovili drug od drugega in se razšli vsak na svoj dom. Na potovanju smo se zlili v eno samo veliko družino in v vlaku smo imeli dovolj časa za prijetne pogovore, le Jurenev je sameval v svojem salonskem vagonu; z zastopnikom Čeke pa se nismo radi družili.

Po končanem potovanju sem napisal obširno poročilo, v katerem sem izrazil mnenje, da je brez pomena razpošiljati po deželi nepismenim kmetom vagone tiskanega papirja. Akcija za odpravo nepismenosti je seveda nujno potrebna, toda še bolj nujno je potrebno čim hitrejšo razširjenje kulture, s katero ni mogoče tako dolgo čakati, dokler se ne odpravi nepismenost, temveč je treba začeti širiti kulturo takoj, čeprav ljudske množice večinoma še ne znajo brati. Staro sredstvo za širjenje kulture brez branja je gledališče, toda tudi z gledališčem se kultura ne da tako hitro posplošiti, kakor je bilo takrat v Rusiji potrebno. Glede na vse to sem v svojem poročilu predlagal, naj se organizira štab bralcev, ki bodo v vojašnicah in v kulturnih kroških ljudstvu brali vse to, kar mu je potrebno in dostopno iz literature, znanosti in politike.

Ta predlog je bil sprejet z nalogo, da ga uresničim, nakar sem šel v agitatorski tečaj, kjer sem izbral nekaj tečajnikov, ki so sprejeli novo nalogo in jo začeli takoj izpolnjevati, vsak v njemu določeni vojašnici. Za to delo sem našel tudi nekaj gledaliških igralcev, med katerimi je bil A. I. Južin, takrat ravnatelj enega moskovskih gledališč. Nekaj let po vojni je Južin s svojo gledališko skupino, ki se je imenovala »Sinja ptica« priredil umetniško turnejo po zahodni Evropi. Če se ne motim, je priredila »Sinja ptica« nekaj predstav tudi v Trstu. S pomočjo Južina, ki je zbral okoli sebe nekaj varietejskih artistov, smo organizirali zabavni večer v ogromni dvorani artilerijske akademije. Največji uspeh je imel pri tem Južin sam s svojimi komičnimi nastopi.

Dr. Tone Ferenc

»To ni lepo delo!«

*(Okupatorjev dokument o zločinih v Srbiji
jeseni 1941)*

*To je bilo nekje v deželi seljakov,
sredi gorate balkanske zemlje.*

(Desanka Maksimović: Krvava bajka)

»Še pred približno 5 tedni sem postavil pred zid prvih 600, nato smo pri prvi očiščevalni akciji zopet pokončali okrog 2000, pri neki nadaljnji zopet okrog 1000 in medtem sem nato v poslednjih 8 dneh dal ustreliti 2000 Židov in 200 Ciganov v razmerju 1 : 100 za zverinsko pomorjene nemške vojake in nadaljnjih 2200, enako samih Židov, bo ustreljenih v prihodnjih 8 dneh. To ni lepo delo! Kljub temu mora biti opravljeno, da bi enkrat ljudem pokazali, kaj se pravi samo napasti nemškega vojaka, na drugi strani pa se tako najhitreje rešuje židovska vprašanje. Če se natanko premisli, je popolnoma napačno, da se za umorjene Nemce, pri katerih mora biti razmerje 1 : 100 v breme Srbov, sedaj strelja 100 Židov; vendar smo njih že imeli v taborišču, — končno pa so tudi oni srbski državljani in morajo tudi izginiti. Nikakor si ne morem očitati, da bi z moje strani manjkala potrebna brezobzirnost glede ukrepov za zaščito nemškega ugleda in tudi nemških vojakov. Želel sem samo, da bi bilo tako že od začetka tudi pri vojski, kar pa se žal ni zgodilo. Če je npr. nemški vojak zahrbtno umorjen na odprti cesti pri belem dnevu in je nato ustreljenih 50 Srbov ter ustrezeni poveljnik polka izjavi, da od svojih ljudi ne more pričakovati ustrelitve, potem to pove več, kot bi lahko povedale debele knjige. Dvom smo mu odpravili, toda da je kaj takega mogoče, lahko koga hudičevo spravi iz tira.«¹

Če bi to pismo, v katerem pošiljatelj ni navedel kraja, temveč le »štabni stan, 17. oktobra 1941«, prišlo iz okupirane Poljske ali Sovjetske zveze, verjetno ne bi pretreslo nikogar. Tam so namreč akcijske skupine varnostne službe (SD-Einsatzgruppen) ali pripadniki akcijskega oddelka »Reinhard« pobili nekaj milijonov ljudi. Toda to pismo je prišlo iz Beograda in ga je omenjenega dne napisal esesovski general (SS-Gruppenführer) in državni svetnik dr. Harald Turner. Pisal ga je svojemu prijatelju, esesovskemu generalu Richardu Hildebrandtu, ki je bil takrat višji vodja SS in policije v Gdansk.²

Sedaj, ko poznamo pisca in vemo, kje je napisal omenjeno pismo, vemo, da se podatki o množičnem pobijanju ljudi nanašajo na Srbijo. Ne vemo, na katero ustrelitev se nanaša podatek o 600 ustreljenih v začetku septembra 1941, v prvi uničevalni akciji (ta je bila v Mačvi) pokončanih 2000 ljudi se verjetno nanaša na tistih več kot 2000 oseb iz Jadra in Mačve, ki so jih 15. septembra postrelili v vasi Draginac (srez jadrarski), »nadaljnja akcija«, v kateri so pobili 1000 ljudi, je bila 30. septembra v Šabcu, kjer so za hotelom »Zeleni venac« postrelili okrog 1000 kmetov iz vasi Majur, Štitar, Slepčević, Tabanović, Mačv. Pribinović, Ševorić in Uzveć. Podatek o 2000 Židih in 200 Ciganih, ustreljenih v »poslednjih 8 dneh« (pismo je datirano s 17. 10. 1941) se nanaša na okrog 2000 oseb, ki so jih postrelili 9. in 11. oktobra 1941 pri Beogradu. Pri »nadaljnjih 2200 osebah«, za katere je napovedal ustrelitev v »prihodnjih 8 dneh«, gre za prebivalce Kraljeva ali Kragujevca. Po nekaterih okupatorjevih virih je bilo 17. oktobra v Kraljevu ustreljenih 1755 prebivalcev in 21. oktobra v Kragujevcu 2300 ljudi.³ Kot vemo, naši viri navajajo za Kragujevac večje število ustreljenih in so Turnerjeve številke prenizke v dveh pogledih: 1. glede nekaterih ustrelitev, npr. v Zasavicah 863 oseb dne 12. oktobra, Kraljevu ali Kragujevcu itd., 2. glede števila ustreljenih. To nas ne sme čuditi, saj je Turner te številke navedel v pismu svojemu prijatelju le za primer svojega »nelepega dela« in razmer v Srbiji.

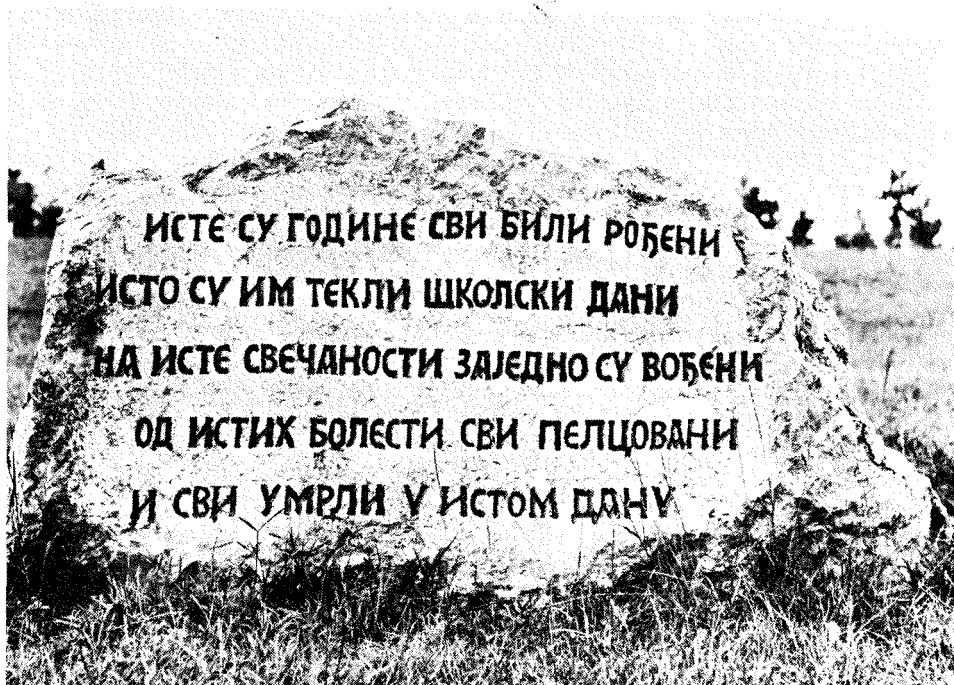
Turner je namreč v tem svojem pismu tudi na kratko opisal za nemškega okupatorja neznosne razmere v tej zasedeni deželi. Ocenil jih je takole:

»Da je tukaj pravi hudič, to pač veš. Prispele so občutne vojaške okrepitev, ki so sedaj v akciji, kar pa je povezano z nujnimi težavami. Kajti po leninskih navodilih o uporniških metodah so se oblikovale kolone dvojek in trojk, ki so za silo izurjene, da lahko povsod ubijajo, izvajajo sabotažo in podobno, kar je seveda težko zgrabiti.«

Zanimivo je v pismu to, da Turner prikazuje samega sebe kot tistega, ki je odločal o ustrelitvah. Literatura, ki ima podatke o okupatorjevih zločinih v Srbiji leta 1941, je takšne odločitve pripisovala večinoma drugim osebam. Kdo je bil torej dr. Harald Turner in kakšen je bil njegov položaj v zasedeni Srbiji?

Po fašistični zasedbi in razbitju Jugoslavije je Adolf Hitler v Srbiji uvedel vojaško upravo. Načelnik te vojaške uprave je bil vojaški poveljnik za Srbijo (Militärbefehlshaber Serbien). Na tem položaju se je do jeseni leta 1941 zvrstilo več nemških generalov (Helmuth Förster, Schröder, Heinrich Dankelmann). Štab vojaškega poveljnika za Srbijo se je delil na dva dela, in to upravni štab (Verwaltungsstab) in komandni štab. Prvi je bil pomembnejši in je imel opraviti predvsem z upravljanjem dežele, drugi pa je vodil manjše vojaške enote, ki so imele predvsem zavarovalne naloge. Večje vojaške enote so namreč spadale pod t.i. višje poveljstvo XV, ki ga je vodil general Paul Bader v Beogradu in ni bilo podrejeno vojaškemu poveljniku za Srbijo, temveč vojaškemu poveljniku za Jugovzhod.⁴

Upravni štab v Beogradu je vodil državni svetnik dr. Harald Turner. Rodil se je leta 1891 in je bil v prvi svetovni vojni častnik. Po vojni je stopil iz vojske in postal uradnik pri socialnem zavarovanju. Leta 1929 je postal član NSDAP in nato še SS. Po Hitlerjevem prevzemu oblasti je postal visok upravni funkcionar v Koblenzu, pozneje pa načelnik oddelka v pruskem finančnem ministrstvu. Leta 1938 je postal načelnik civilne uprave v Sudetih in leta 1940 načelnik vojaške uprave v Parizu. V SS je postal brigadni general (SS-Brigadeführer) in leta 1941 SS-Gruppenführer. Zaradi nesporazuma z vojaškimi funkcionarji v Franciji so ga februarja 1941 premestili v 12. nemško armado v Romuniji, v kateri je tudi postal načelnik vojaške uprave. Ob zasedbi Jugoslavije so nameravali vzpostaviti sedež nemške vojaške

Spomenik kragujevškim dijakom, ki so jih Nemci postrelili v oktobru 1941. V skalo so vklesani verzi Desanke Maksimović

uprave za Srbijo v Zagrebu, vendar se je Turner zavzel za to, da bi bil sedež v Beogradu in je pri tem uspel.

Turnerjev upravni štab v Beogradu je imel samo 17 članov, nemških častnikov. Ti naj bi namreč s pomočjo terenskih zasedbenih organov, t. i. Feldkommandantur v Šabcu (FK 816), Čačku (FK 610), Nišu (FK 809) in Beogradu (FK 599), Kreiskommandantur in Ortskommandantur nadzirali delo srbskih kvislingov. Vendar je vstaja srbskega ljudstva kmalu onemogočila uresničevanje Turnerjevih zamisli o nemški vojaški upravi v Srbiji.⁵

Še od prej skrajno sovražno in genocidno razpoložen proti Židom in Ciganom, je bil Turner po vstaji srbskega ljudstva eden najhujših pobudnikov za množične represalije proti srbskemu ljudstvu. In pri tem se je imel sam še za zmernega! Njegov odnos do srbskega ljudstva je lepo razviden iz spomenice, ki jo je napisal 21. septembra 1941, kmalu zatem ko so tudi Hitler in za njim po vrsti podrejeni odredili, naj vstajo srbskega ljudstva zatro z vsemi razpoložljivimi sredstvi. Turner je predlagal, naj bi iz kota med Savo in Drino izgnali vse prebivalstvo, »potisnili« ženske in otroke »pod vedro nebo« na južnejše puste planine. Menil je da bi ta »na videz grozovita akcija« ustvarila »strah in trepet v deželi.« To so nato res uresničevali tako, da so jih naganjali na planino Cer. Predlagal je tudi takojšnjo ustrelitev vseh ujetih upornikov in njihovih pomagačev, aretacijo in likvidacijo nekdanjih članov rusko-srbskega, angleško-srbskega in francosko-srbskega kluba, srbskega kulturnega društva itd. Na koncu je tudi predlagal, naj bi prišli vse Žide, kar so takrat že izvajali, in tudi vse Cigane.⁶

Turnerjev odnos do Židov in Ciganov se lepo vidi iz odlomka njegovega pisma Hildenrandtu, ki smo ga navedli v začetku tega članka. Še lepše pa iz njegovih navodil t. i. Feldkommandanturam in Kreiskommandaturam v Srbiji 26. oktobra 1941, torej samo 9 dni po omenjenem pismu. V njih je tudi odredil sodelovanje nemške vojaške uprave pri »končnem reševanju« židovskega vprašanja v Srbiji.

»Treba je izhajati iz načelnega stališča, da so Židje in Cigani na splošno neza-nesljivi element in da že sami po sebi pomenijo nevarnost za javni red in varnost. Židovski intelekt je ta, ki je začel to vojno: njega je treba uničiti. Cigani ne morejo biti uporabni člani narodne skupnosti glede na svojo delovno in telesno izgradnjo. Ugotovljeno je, da je židovski element zelo udeležen pri vodenju tolpe in da so ravno Cigani odgovorni za posebna zverinstva in za opravljanje obveščevalne službe. Zaradi tega je treba načelno na vsak način dati na voljo četam za talce vse moške Žide in Cigane. Sicer pa nameravamo ženske in otroke Židov in Ciganov kmalu zbrati v zbirno taborišče in ta element nemira izgnati ter tako odstraniti iz srbskega prostora. Glede tega je treba začeti s potrebnimi pripravami.«⁷

Poudariti je treba to, da je nemški okupator do pomladi 1942 uničil skoraj vse Žide in Cigane v Srbiji. Ravno Turner je v svojem poročilu vrhovnemu poveljniku za Jugovzhod, generalpolkovniku Alexandru Löhru 29. avgusta 1942 zadovoljno zapisal: »Srbija je edina dežela, v kateri je rešeno vprašanje Židov in Ciganov.«⁸

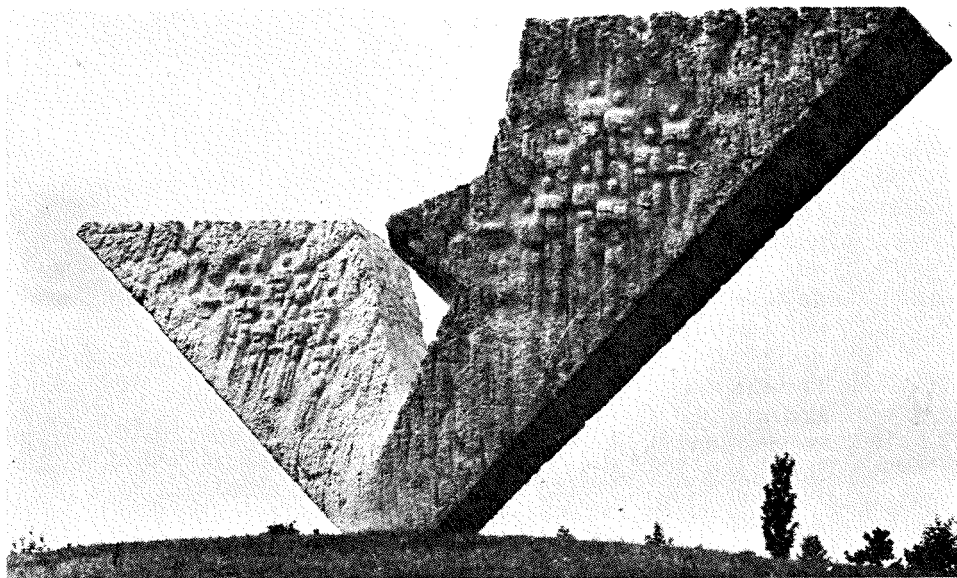
Načelo, da je treba za vsakega padlega ali ubitega nemškega vojaka ustreliti 100 in za ranjenega 50 talcev, je sicer določil Hitler, vsa nemška vojaška poveljstva pa so ga dosledno izvajala. Po vsej nemški dlakocepski natančnosti so vodili celo natančno bilanco lastnih izgub in ustreljenih talcev in nekajkrat ugotavljali celo primanjkljaj glede ustrelitve talcev. Seveda pa kljub vsej svoji natančnosti niso upoštevali t. i. viška postreljenih talcev pri kakšni ustrelitvi.

V dokumentih nemškega okupatorja, ki se tičejo jemanja in streljanja talcev v Srbiji, je mnogokrat omenjena vloga načelnika upravnega štaba pri vojaškem poveljniku za Srbijo, Haralda Turnerja. Tako je ravno za ustrelitev 2100 talcev 9. in 11. oktobra 1941 ohranjeno povelje pooblaščenega poveljujočega generala v Srbiji, generala Franza Böhmeja (to je bil nov poveljnik, zadolžen za zadušitev vstaje v Srbiji). V njem pravi: »Prosim načelnika upravnega štaba, da določi 2100 zapornikov iz koncentracijskih taborišč v Šabcu in Beogradu (predvsem Žide in komuniste) in da določi kraj in čas ustrelitve ter kraj pokopa.«⁹ Ravno za to ustrelitev talcev, kakor tudi za množičen pokol ljudi v Kragujevcu, so se ohranila poročila vojaških enot, ki so streljale talce.¹⁰

Harald Turner je v letu 1942 prišel v spor s Himmlerjevim pooblaščencom za Srbijo in tudi z nekaterimi vojaškimi poveljniki. Zaradi tega so ga premestili. Nekaj časa je bil v. d. vodje glavnega rasnega in kolonizacijskega urada SS. Po vojni so ga v Beogradu obsodili na smrt kot vojnega zločinca in usmrtili.

Opombe

¹ »Vor 5 Wochen ungefähr hatte ich bereits die ersten von 600 an die Wand gestellt, seitdem haben wir bei einer Aufräumungsaktion etwa wieder 2000 umgelegt, bei einer weiteren wieder etwa 1000 und zwischendurch habe ich dann in den letzten 8 Tagen 2000 Juden und 200 Zigeuner erschossen lassen nach der Quote 1 : 100 für bestialisch hingemordete deutsche Soldaten und weitere 2200, ebenfalls fast nur Juden, werden in den nächsten

Spomenik v Kragujevcu, posvečen več tisočim žrtvam, odraslim moškim in dečkom, ki so jih Nemci postrleli oktobra 1941

8 Tagen erschossen. Eine schöne Arbeit ist das nicht! Aber immerhin muss es sein, um einmal den Leuten klar zu machen, was es heisst, einen deutschen Soldaten überhaupt nur anzugreifen und zum andern löst sich die Judenfrage auf die Weise am schnellsten. Es ist ja eigentlich falsch, wenn man es genau nimmt, dass für ermordete Deutsche, bei denen ja das Verhältnis 1 : 100 zu Lasten der Serben gehen müsste, nun 100 Juden erschossen werden, aber die haben wir nun mal im Lager gehabt, — schliesslich sind es auch serbische Staatsangehörige und sie müssen ja auch verschwinden. Jedenfalls habe ich mir keine Vorwürfe zu machen, dass es von meiner Seite aus an der nötigen Rücksichtslosigkeit des Durchgreifens zum Schutze des deutschen Ansehens aber auch der Angehörigen der deutschen Wehrmacht gefehlt hat. Ich wünschte nur, auf Seiten der Wehrmacht wäre von Anfang an genau so verfahren worden, was leider nicht der Fall war! Wenn z. B. ein deutscher Soldat auf offener Strasse heimtückisch am hellen Tag ermordet wird und dann 50 Serben dafür erschossen werden und der zuständige Regimentskommandeur erklärt, er könne seinen Leuten die Erschiessung nicht zumuten, dann spricht das immerhin Bände. Die Zumutung ist ihm klargemacht worden, aber dass sowas möglich ist, kann einen verdammt schon hochbringen.«

² Pismo sem našel v personalni mapi Richarda Hildebrandta, ki jo hrani Berlin Document Center v Zahodnem Berlinu.

³ Zločine nemškega okupatorja v Srbiji obravnava natančneje knjiga dr. Venceslava Glišića: Teror i zločini nacističke Nemačke u Srbiji 1941—1944. Beograd 1970.

⁴ O uvedbi nemške vojaške uprave v Srbiji spomladi 1941 piše dr. Jovan Marjanović v svoji knjigi Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941. Beograd 1962, str. 27—41.

⁵ Nemačka obavestajna služba. IV. Beograd 1959, str. 134—139.

⁶ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, tom I, knjiga 1, dok. 167 (dalje: Zbornik NOR, I/1), Turnerjeva spomenika 21. 9. 1941.

⁷ Zbornik NOR, I/1, dok. 234, Turnerjeva navodila 26. 10. 1941.

⁸ Glišić, n. d., str. 93.

⁹ Zbornik NOR, I/1, dok. 189, Böhmejevo povelje 4. 10. 1941.

¹⁰ Zbornik NOR, I/1, dok. 212, poročilo poročnika Liepeja 13. 10. 1941; dok. 226, poročilo stotnika Bischofshausena 20. 10. 1941.

Miro Kocjan

Brodolom

*Tisti dan
je bil
mir
na kopnem in morju,
na vsem obzorju.*

*Prevelik mir
zastrašujoč,
napovedujoč
zlo.*

*Plula
je ladja
edina v zalivu
proti prelivu.*

*Mir
prevelik mir.*

*Naenkrat pa
svetló
in grom zlovešč
zaprepaščujoč
nad vodó.*

*Paranje
železja,
ostrmelost
z obrežja.*

*Mina.
Ladja.*

*Kosi po zraku
železja, lesa,
vsegà
in ljudi
z ladje
zdaj
brez sten
in dna.*

*In spet
je bil
mir.*

*Sonce
brez žara,
morje
brez vala.*

* Posvečeno ladji »Ljubljana«, ki je avgusta 1945 naletela na mino v Bakarskem zalivu. Ta ladja je bila med tistimi, ki je med vojno nenehoma križarila med eno in drugo obalo Jadrana in prevažala različno blago za naše vojaške in civilne potrebe.

Jože Martinčič

Končna postaja — Gonars

Ko so uporno mesto končno obdali z žično ograjo in vzpostavili temeljit pregled in nadzor nad dohodi v mesto, so prehajanje iz mesta na deželo in obratno domala omejili. Življenjske razmere mesta, ki so že tako bile slabe, so se poslabšale.

Mesto Ljubljana je postalo ogromno koncentracijsko taborišče. V tako osamljeno in zaprto mesto, je italijanski okupator poslal nove čete svojih vojakov in začel z načrtnim izstrelbljanjem mestnega prebivalstva, zlasti s pošiljanjem v internacijska taborišča, ki jih je v vsej naglici gradil v Furlaniji in drugod po Italiji.

Konec februarja 1942 je okupator pričel z množičnimi pretresi mestnega prebivalstva. Bloкаде in racije posameznih predelov mesta so trajale nepretrgoma podnevi in ponoči. Zlasti ponoči so nasilno vdirali v hiše, budili ljudi, mnoge pa pretepali in izsiljevali priznanja, o pripadnosti osvobodilnemu gibanju. Z okupatorskimi vojaki so v njihovih vojaških uniformah bili oblečeni slovenski izdajalci in konfidenti. Ti izvržki, brez vsakršne morale, izdajalci lastnega naroda, so odločali o ljudeh, kateri bodo šli v zapor, internacijo ali pa v gramozno jamo na streljanje.

Zbirališčni center za vse ljudi, ki so jih nameravali internirati je bila Belgijska vojašnica v neposredni bližini ljubljanske železniške postaje. Skoro vse bodoče internirance so natrpali v dvoriščnih stavbah vojašnice, odkoder ni bilo nobenega razgleda na ulice. Sobe so bile majhne, pravokotne z okoli 30 m² površine, v njih so strpali tudi do 50 ljudi. Od časa do časa so vojaki klicali različna imena, težave so nastale pri izgovarjavi slovenskih priimkov, ki jim bolj preprosti Italijani niso bili kos. Dogajalo se je, da so okupatorji vrivali med zapornike svoje plačance, slovenske provokatorje in konfidente. Navadno sta bila dva skupaj; stražar pri vratih sobe ju je surovo porinil v sobo. Na videz sta bila pretepena in v razcapani obleki. Nekaj časa sta se motala med zaporniki, nato sta pa zasedla kotiček v sobi in se polglasno razgovarjala o partizanskih bojih, kako so ju ujeli italijanski vojaki, mnoge partizane pobili in nekatere kasneje postrelili. Skušala sta dopovedati, da so partizani uničeni. Ko so zaporniki začutili, da z njima nekaj ni v redu, so se začeli stiskati v drugi kot sobe, kolikor se je dalo. Provoka-

torja sta postala popolnoma osamljena. Ko sta uvidela, da nimata poslušalcev, sta odšla k vratom in z udarci priklicala stražarja, ki ju je izpustil iz sobe.

Prehrana zapornikov je bila slaba, večkrat neužitna. V prekuhani vodi je večkrat plaval le en sam makaronček, drugič pa le nekaj razkuhanih rižev. Zjutraj so delili neosladkani čaj ali kavino brozgo s koščkom kruha. Kosilo je bilo ob 15. uri. Do naslednjega jutra nič... Nekateri zaporniki so imeli več sreče. Sorodniki, prijatelji ali kdo drugi, so po zvezah izposlovali od podkupljivih italijanskih oficirjev, da so lahko dobivali manjše pakete s hrano, perilom in obleko.

Vsako noč so odvedli po nekaj zapornikov, kam, nihče ni vedel. Hudo pa je postalo po 24. aprilu 1942, ko je izšel odlok o talcih. Vsakdo, ki so ga poklicali ponoči, je bil prepričan, da je določen za talca. Seveda izjeme so bili tisti zaporniki, ki so se priglasili k beli gardi, toda takrat o tem še ni nihče vedel. V belgijski vojašnici so imeli posebne sobe za talce. Vendar ko se je šlo za streljanje talcev, so jih pobirali tudi po zaporih ali pa jih gnali naravnost iz aretacij v gramozno jamo. O tem so pripovedovali zaporniki, ki so jih zajeli ali pa aretirali po temu odloku.

Ko so italijanski okupatorji dokončno pripravili spiske za internacijo, so dan ali pa dva dni prej premestili zapornike v večjo sobo nasproti bivšemu sokolskemu domu na Taboru. Ta je bila večja, najmanj 50 m², v katero so strpali okoli 100 zapornikov. Pričele so se priprave za odhod v italijanska internacijska taborišča. Soba je bila prazna, brez vsakršne opreme, z velikimi okni na ulico in na dvoriščno stran vojašnice, zastrta s temnim blagom. Zapornikom so prepovedali gledati na ulico, nasproti je bila zgradba bivšega sokolskega doma, Tabor. Ljudje so se nedaleč, ob temu delu vojašnice, zbirali na cesti, postajali in poskušali ugotoviti, če so v njej njihovi najbližji, prijatelji in znanci. Pri tem pa so jih italijanski stražarji surovo odganjali.

Zaporniki so prečuli noč skoro brez spanja, kajti v prenatrpani sobi, na golih in izrabljenih deskah, ni bilo niti toliko prostora, da bi se podolgoma zleknili po podu. Spali so sede in skrčeno, medtem ko so drugi stali.

Zima je bila še vedno ostra in je kazala svoje zobe. Večina zapornikov je bila le v oblekah, le malokateri je imel plašč na sebi, kajti okupatorski vojaki ob zajetju ali aretaciji, niso dovolili, da bi vzeli s seboj toplo perilo ali plašče. Odgnali so jih take, kot so jih našli. Tisti, ki so bili rahlega zdravja, so kaj kmalu občutili posledice tega nečloveškega ravnanja.

Okno na dvoriščno stran je bilo tudi zatesnjeno z blagom, vendar se je ob robu okna, dalo opazovati na ta del dvorišča. Zaporniki, ki so poznali nekatere slovenske izdajalce in konfidente v službi italijanskega okupatorja, so kmalu ugotovili, da sta med italijanskimi vojaki, preoblečena v njihove uniforme, izdajalca Franc Rozman in Branko Polanjo.

Ponoči so okupatorji nenehno dovažali nove zapornike, in jih trpali v sobo, predvsem so to bili zaporniki iz ljubljanskih zaporov. Prijateljem in znancem so pripovedovali strašne zgodbe o tem, kako zapornike pretepajo in mučijo, dekleta posiljujejo. Prenekateri, ki tega mučenja niso vzdržali, so izdajali pristaše OF, večkrat pa tudi popolnoma tuje ljudi, slučajne znance s ceste.

Preštevanje zapornikov je Italijanom vedno povzročalo hude težave. Število zapornikov, ki so jih pripravljali za internacijo, se skoro nikoli ni ujemalo, predvsem zaradi napačne izgovarjave slovenskih priimkov.

V noči pred izgonom v internacijo so postajali zaporniki vse bolj vznemirjeni, kajti v sobo so pogostejše prihajali italijanski oficirji, ki so klicali imena zapor-

nikov ter jih odvedli iz sobe neznanokam. Vsakokrat je med zaporniki nastal preplah in obhajale so jih težke slutnje. Klicali so tudi take, ki jih v sobi sploh ni bilo! Cerkvena hierarhija ljubljanske škofije, je še v zadnjem trenutku pred izgonom v internacijo, reševala svoje »varovance«, kajti Italijani niso razločevali njihovo politično pripadnost in so vse Slovence proglašali za upornike.

Po enem tednu zavora, razen mlajših, so bili vsi zaporniki kosmati, to pa okupatorja ni prav nič motilo, da so vse zapornike, dan pred izgonom v internacijo, vsakega posebej fotografirali in sicer čelno in v profilu. Za vsakega interniranca so okupatorji pripravili posebno mapo, ki so jo imenovali »scheda« (dosje), s podatki in opremljeno s fotografijo. Ta je potovala z internirancem v taborišče. Mnogi interniranci, so po kapitulaciji Italije, septembra 1943 leta, imeli priložnost, da si ogledajo svojo »schedo«, v kateri je skoro brez izjeme pisalo na spodnji strani: »comunista« in večkrat podčrtano z rdečim svinčnikom.

Okupatorji v Ljubljani so organizirali prvi transport zapornikov z internacijo 3. marca 1942 in sicer v Čiginj pri Tolminu. Taborišče je bilo začasno v novo zgrajeni vojašnici za italijanske vojake, ki so jih imenovali »alpini«. V njem je bilo 7 barak in zidana vila za oficirje in upravo. Taborišče je bilo obdano z žično ograjo in močno zastraženo. Do 10. marca 1942. leta so tja prepeljali še tri Transporte, skupno okoli 800 internirancev.

Prve zapornike, namenjene v internacijska taborišča, so italijanski okupatorji prevažali z različnimi prevoznimi sredstvi: z vojaškimi avtomobili za ranjence, v katere so strpali po 10 zapornikov in oboroženo vojaško spremstvo. Pri zapornikih v avtomobilu je bil do zob oborožen karabinjer, in z vojaškimi tovarnjaki, na katere so strpali dvajset in tudi več zapornikov, ki so jih prav tako močno zastražili. Nadaljnje Transporte so v glavnem usmerjali po železnici. V prvih mesecih leta 1942 so pospešeno gradili tudi internacijsko taborišče Gonars, kajti predvideno je bilo za množično izselitev Slovencev iz Ljubljanske province.

Prvi številni izgnanci v taborišču Gonars so bili aktivni podoficirji in oficirji ter rezervni oficirji bivše jugoslovanske vojske. Ob razpadu Jugoslavije, aprila 1941. leta, se je precejšnje število aktivnih podoficirjev in oficirjev zateklo iz drugih okupiranih predelov Slovenije, na območje, ki ga je zasedla italijanska vojska, zlasti v Ljubljano. Tu so se pridružili onim, ki so že bili v mestu, med njimi tudi pripadniki drugih jugoslovanskih narodov. Življenje je bilo težko, kajti vladala je velika nezaposlenost, primanjkovalo pa je tudi hrane, ki je bila strogo racionirana.

Januarja 1942. leta je italijanska okupatorska vojska komanda v Ljubljani izdala ukaz, da se morajo vsi podoficirji in oficirji bivše jugoslovanske vojske, zgласiti na njihovi komandi, zaradi registracije in stalnega bivališča. Veliko število teh ljudi se temu ukazu sploh ni odzvalo, kar je pri Italijanih vzbudilo sum in bojazen, da se bodo pridružili OF slovenskega naroda, ki jih bo vključevala v partizanske borbene enote. Le-te so se bile razmahnile po okupirani Sloveniji in se spopadale z okupatorji.

Da bi se dokopala do čimbolj natančne evidence bivših kadrov stare jugoslovanske vojske, se je okupatorska komanda poslužila preproste ukane. Izdala je razglas naj se vsi podoficirji in oficirji bivše jugoslovanske vojske, prijavijo njihovi vojaški komandi in predložijo pokojninski zahtevek, na podlagi katerega, jim bodo določili prejemke. To jim je tudi uspelo: Na ponovni ukaz italijanske vojaške komande, so se že mnogi prijavili, ostale pa so nasilno pobirali po domovih in jih po krajšem postanku v vojašnici, deportirali v internacijsko taborišče

Gonars. Poldrug kilometer od tega taborišča pa so že postavljali novega, izključno za vojaške ujetnike bivše jugoslovanske vojske.

Italijanska vojaška okupatorska vojska jih je kratko malo proglasila, četudi jih ni ujela na bojiščih, za vojne ujetnike in to po osmih mesecih končane vojne z Jugoslavijo!

S temi kadri bivše jugoslovanske vojske pa so Italijani imeli še druge namene, ki so jih v začetku prikrivali. Iz ujetniškega taborišča, so po temeljitem preverjanju, novačili aktivne podoficirje in oficirje bivše jugoslovanske vojske, za belo in plavo gardo, ki so ju tedaj, z vednostjo Italijanov, njihovo oborožitvijo in ostalo oskrbo, snovali bivši izdajalski politiki stare Jugoslavije, na čelu z ljubljansko škofijo, pod geslom boja proti »komunizmu«.

Da bi uspevali v izdajstvu, so v aprilu 1942 poklicali na pomoč starega generala bivše jugoslovanske vojske in okorelega izdajalca jugoslovanskih narodov, Leona Rupnika in ga kot vojnega ujetnika odvedli v taborišče. Po nekaj mesecih »ujetništva«, so ga imenovali za župana mesta Ljubljana!

Sredi marca 1942 je bilo internacijsko taborišče Gonars nared, da sprejme tisoče slovenskih internirancev. Vsa majhna taborišča po Furlaniji so Italijani izpraznili in preselili internirance v to taborišče.

Aprila in vse nadaljne mesece 1942. leta, je italijanski okupator iz Ljubljanske province, organiziral množično izseljevanje slovenskega življa v internacijska taborišča.

V začetku so pobirali predvsem moške, toda kasneje, zlasti z napredovanjem strašne julijske ofenzive 1942. leta po Notranjskem, Dolenjskem in drugod, koder je italijanska vojska pustošila slovensko zemljo, so sproti pošiljali v internacijo tudi stare in betežne ljudi, mlada dekleta, žene in matere z nedoletnimi otroki.

Priprave za transportiranje zapornikov iz Ljubljane v internacijska taborišča v Italiji, so se pričele v poznih nočnih urah. Zapornike so segnali na dvorišče vojašnice, jih ponovno klicali po imenih, nato vsakega posamezno uklepali v verige, jih postrojili v peterorede in vrsto še posebej uklenili na dolgo verigo. Z močno oboroženim vojaškim spremstvom, so zapornike odvedli na železniško postajo, nedaleč od Belgijske vojašnice. Tu so jih namestili v potniške vagone, kajti Italijanom je primanjkovalo tovornih. V vagonu so odstranili dolgo verigo, ki je uklepala vrsto in po dva zapornika skupaj uklenili. Če je zapornika prišlo na stran, mu je stražar odpel verigo in ga spremljal do stranišča, počakal, da je ta opravil svojo potrebo, nato ga je odvedel na sedež in ga priklenil k svojemu sotrpinu.

Transport, v katerem je bilo običajno okoli 250 internirancev, je vlak odpeljal mimo Postojne in Trsta proti Monfalconu (Tržiču) in Benetkam. Vlak se je ustavil na železniški postaji San Giorgio di Nogara, odkoder so ga usmerili po enotirni železnici proti Palmanovi. Vlak se je ustavil na železniški postajici Begnaria Arsa. Tu so zapornike ponovno postrojili, in jih uklenili v dolgo verigo, nato so transport napotili po makadamski cesti proti taborišču Gonars, ki je bilo oddaljeno okoli pet kilometrov. Zaporniki so bili lačni, neprespani in zbegani; skromno oblečeni, izpostavljeni jutranjemu mrazu, povrhu pa še kosmati, podobni so bili pravim gozdnim razbojnikom. Nekatere je zaradi pomanjkanja hrane in izčrpanosti obhajala slabost, saj se že cel teden niso pošteno najedli. Upali so, da se bo to zgodilo v taborišču.

Vas, skozi katero so vodili internirance, je bila dober kilometer oddaljena od železniške postaje. Ljudje so jih radovedno opazovali. Med njimi pa so bili tudi taki, ki svojega sovraštva niso prikrivali. Obnašali so se divjaško, v internirance

so metali kamenje, pljuvali in kričali, naj te bandite pobijejo. Najtežje je bilo internirancem v prvih transportih, ki so jih preseljevali iz drugih taborišč v Gonars. Italijani, zlasti po vaseh, niso vedeli za prave vzroke, kako je italijanska vojska te zapornike »zajela« in jih proglasila za »civilne ujetnike« ter jih gonila v koncentracijska taborišča. To je bilo povsod tam, kjer so se domačini srečevali z zaporniki. Ko je resnica prišla na dan, tega niso več počenjali, še zlasti ne, ko se je sama Italija znašla v težkem položaju na evropskih bojiščih in ko so se italijanske množice pričele upirati fašizmu. V začetku 1943. leta so italijanski kmetje in delavci, internirancem v koloni, metali kose kruha, polento, sadje in drugo.

Sovražno obnašanje prebivalstva je seveda podžgalo fašistično časopisje, ki je pod velikimi propagandnimi naslovi, podrobno opisovalo v vojaških operacijah zajete »civilne ujetnike« iz ljubljanske province. To časopisje je bilo skrajno sovražno. Objavljali so fotografije, na katerih so bili interniranci podobni pravim razbojnikom! Pisali so, da bodo vse tiste, ki se upirajo »rimski pravičnosti«, neusmiljeno kaznovali in uničili. Oblastniki Italije so nad slovenskim narodom to tudi uresničevali! V tej gonji je prednjačil, že od nekdaj Slovencem sovražni, iredentistični tržaški dnevnik »Il piccolo«.

Kolona z interniranci je prihajala po cesti, ki so jo zgradili za časa Napoleonove okupacije tega dela Italije, na začetku devetnajstega stoletja. Italijani jo še danes imenujejo »napoleonica«, četudi ne služi več svojemu namenu. Kolona je iz severne strani vkorakala v taborišče Gonars. S pogledi jih je spremljala množica internirancev, kajti novi, sveži transporti so vedno prinašali zanimive vesti, v njem so bili sorodniki, prijatelji in znanci.

Prignali so jih pred barako, ki so ji rekli *bonifica*. V tem trenutku so postali interniranci, obdani z žico in strogo zavarovani.

Interniranci v koloni so se veselili, da jih bodo Italijani najprej nahranili, kajti bili so že do skrajnosti lačni in izčrpani. Toda že pri prvem koraku so čutili neusmiljeno taboriščno disciplino. Iz kolone so sestavili skupine po 50 internirancev in jih razvrstili ob baraki, kjer so čakale, da pridejo na vrsto za kopanje in dezinfekcijo oblačil, kajti *bonifica*, kot so jo imenovali Italijani, ni premogla večjega števila »očiščevalcev«. Trajalo je več ur, da so prišli vsi na vrsto. Vsaka skupina se je morala do golega sleči, med kopanjem pod prhami, so oblačila razkužili s paro. Posamezna oblačila so sicer povezali z vrvico, vendar se je večkrat strgala in oblačila so se pomešala, da je težko našel vsak svoje. Toda nesreče še ni bilo konec. Volnena oblačila so se v pari zmanjšala, druga pa so ostala neuporabna. V žepih pozabljeni predmeti, listnice, usnjeni etuiji, zlasti usnjene rokavice so bili za polovico manjši, kar je povzročilo pri lastnikih žalost, pri ostalih pa smeh.

Preden so vse skupine prišle na vrsto, je minilo več ur. »Očiščeni« so morali čakati zadnjo skupino. Ko je bilo s tem pri kraju, so vojaški stražarji pripravili kotle s hrano. Bila je to vodena godlja, nezabeljena, z nekaj makarončki ali pa riži. Razočaranje med interniranci je bilo popolno! Upanje na boljšo hrano je splahnelo. Želodci so se ob topli godlji pogreli, nasitili pa ne.

Za tem se je začela predaja internirancev taboriščni vojaški komandi. To so opravili oficirji italijanske armade in karabinjerji, ki so spremljali transport zapornikov iz Ljubljane do Gonarsa. »Schede« pa so karabinjerji odnesli v prostore taboriščne vojaške komande.

Pred odhodom v barake je zbranim internirancem spregovoril kapetan italijanske vojske Arturo Macchi, komandant civilnega dela taborišča Gonars. V svojem govoru je zlasti poudarjal »rimsko pravičnost«, za tem pa dodal, da so za kršitve taborišč-

nega reda stroge kazni. Ko se interniranci srečavajo z podoficirji in oficirji italijanske vojske ter karabinjerji, morajo obvezno pozdraviti »alla romana« (z izteg-njeno desno roko). Na koncu svojega govora je še pribil: »Avete solo (doveri), senza (diritti)« (imate zgolj dolžnosti, brez pravic).

Njegov govor je prevajal interniranec Dušan Hreščak, po rodu Tržačan, ki je veljal za glavnega starešina v taborišču.

Taborišče Gonars je bilo obdano z žitnimi polji, koruzo, deteljo, travniki in dru-gimi poljščinami. Ob njivah so bili ponekod vodni kanali in zelo razširjeni murvini drevoredi, ki so posebna značilnost furlanskih kmetij. Taborišče je bilo postavljeno na opuščnem zemljišču z nasipi, na katerih so bila nekoč poslopja železniške postaje, ki je v prvi svetovni vojni služila za dovoz vojaškega materiala za potrebe italijanskih armad na soški fronti.

Italijanski fašizem je odprl to veliko taborišče v imenu »rimske pravičnosti« in »dvatisočetne kulture«. Le-ta je tudi zatrjeval, da zastopa štirideset milijonov Ita-lijanov, ter da je za popolno uničenje 336 000 Slovencev, kolikor jih je bilo v tedanji od Italijanov okupirani Ljubljanski provinci.

Po dograditvi taborišča Gonars v marcu 1942. leta, so postavili tudi posebno tabo-rišče, nedaleč od civilnega, za vojaške ujetnike podoficirje in oficirje bivše jugoslo-vanske vojske, ki so jih tudi v tem mesecu preselili.

Da bi lažje obvladali položaj, so civilno taborišče razdelili na tri ločene sektorje, ki so bili z manjšo žično mrežo pregrajeni in za internirance neprehodni. V žičnih pregrajah, so bili prehodi, namenjeni za vojake, podoficirje in oficirje italijanske vojske in karabinjerje. Skozi ta vrata, ki so jih sproti odklepali in zaklepali, so vodili bolne internirance v taboriščno ambulanto.

Celotno taborišče je bilo razdeljeno na A, B in C sektor. A je bil za jugoslovanske vojaške ujetnike, B za srednji del taborišča, C vzhodni del taborišča, kjer je bila taboriščna ambulanta. Interniranci pa so navedene sektorje poimenovali po svoje. Nezasedeni sektor proti zahodu, je postal *alfa*, srednji sektor *beta* in vzhodni sektor pa *gama*.

Na južni strani taborišča, proti vasi Gonars, v *beti*, je bil nasip najvišji, vzdolž tega pa je bil pol metra visok betonski prizidek. Od tega prizidka so bile barake že na ravnem terenu. Od prizidka, proti severni strani se je nasip v blagem padcu nižal tako, da so bile nekatere barake do polovice na opečnih temeljih, ki so se zlagoma dvigali in dosegli pri zadnji baraki približno en meter višine. Druge polovice teh barak pa so bile postavljene na pesku.

Sektor *alfa* je bil približno 130 metrov dolg in 90 metrov širok prostor, obrnjen proti zahodu. Do junija 1942. leta, je bilo to zemljišče neizrabljeno, razrito, s kupi peska pomešanega z zemljo. Na južni strani je bila *bonifica*, en del te pa v *beti*.

Sektor *beta* je bil največji, približno 155 metrov v dolžino in prav toliko širok kot *alfa*. V njem je bilo 16 bivalnih barak za internirance. Na gornjem delu tabo-rišča, proti južni strani, je bila baraka, pokrita le s streho, ki je služila za jedilnico ali razne prireditve in razstave, v njej so bile iz surovega lesa zbite mize in stoli. Na desni strani jedilnice, je bila večja soba, namenjena za sestajanje starešin barak, kamor so prihajali komandant civilnega taborišča in dežurni oficirji, ki so izdajali razne ukaze in disciplinske ukrepe. V njej je bil stalno zaposlen administra-tor, slovenski interniranec. Na levi strani, pravokotno z jedilnico, je bila baraka s kantino. Iz jedilnice je bilo manjše okno, skozi katerega so prodajali internirancem, razno blago brez hranljive vrednosti. V tem delu taborišča, tik ob Bonifici je bila tudi baraka s krojaško in čevljarsko delavnico in skladiščem in sicer pravokotno z drugimi barakami. Na severni strani sektorja, globlje v žično ograjo so postavili

latrine (stranišča), obite in pokrite z lesom, z vhodom iz obeh vzdolžnih strani. Zaradi velikega dotoka internirancev, so jih morali izdatno povečati. Posebna otvoritev latrin je bila junija 1942. Nekaj metrov stran, pa je bil s streho pokrit prostor, pod katerim je bilo dolgo korito iz pocinkane pločevine, namenjeno internirancem za umivanje, pranje perila in umivanje posode.

Med sektorjema *beta* in *gamma* je bil nevtralni prostor, dolg okoli 35 metrov in toliko širok, kot oba sektorja. Na južni strani, blizu žične ograje, je bila baraka in v njej kuhinja s skladiščem. Desno od kuhinje so bila vrata skozi žično ograjo, ki so v glavnem služila za dostavo blaga v kuhinjo. Na severni strani, v bližini žične ograje je bil postavljen okoli tri metre visok kol, na katerega so obešali internirance, če so se pregrešili proti »taboriščnemu redu«, večkrat pa po samovolji dežurnih oficirjev in karabinjerjev. V bližini kola je bil kazenski šotor, v katerega so pošiljali hujše kršitelje »taboriškega reda« in jih osamili za več dni. Iz te strani so bila vrata skozi žično grajo. Teh vrat so se v glavnem posluževali karabinjerji, ki so onkraj žične ograje imeli svojo barako. Nekateri interniranci trdijo, da je bil drugi kol za obešanje v neposredni bližini karabinjerske barake, zaradi lažjega nadzora obešenega interniranca.

Nevtralni prostor so uporabljali v različne namene. Tu so internirancem delili hrano, če je bilo treba tudi preštevali, ali pa kadar so čakali »visoke« goste.

Sektor *gamma* je bil približno 120 metrov dolg, v spodnjem delu prav tako širok, kot oba sektorja, na zgornjem pa okoli 70 metrov. V njem je bilo sedem barak. Na severni strani, v gornjem kotu sektorja, je bila baraka v obliki črke L, ki je služila za zdravstvene potrebe internirancev. Imenovali so jo *infermeria* (ambulanta). Na vzhodnem delu, proti južni strani pa so imeli svojo barako italijanski vojaki, ki so stražili internirance. V sredini med Ambulanto in stražarsko barako je bil, skozi žično ograjo, vhod v taborišče. Vrata so bila strogo zastražena. Imeli so svojo latrino in korito za umivanje.

Dolžina vseh treh sektorjev je bila nekaj manj kot 450 metrov in okoli 90 metrov široka. Okoli taborišča so postavili strnjeno, izredno močno prepleteno žično ograjo, s skrbno izdelanim varovalnim sistemom stražarskih mest. Žična ograja je bila visoka okoli tri in pol metra, močni leseni koli so bili globoko zabiti v zemljo in podprti z bodljikovo žico. Na notranji in zunanji strani žične ograje, so do višine dveh metrov v spiralni obliki položili bodečo žico in tako izredno okrepili žično ograjo, ki je bila pri tleh najmanj štiri metre široka.

Na zunanji strani taborišča, ob žični ograji, je bila okoli taborišča speljana pol-drugi meter široka pot, ki je služila vojakom za obhode in izmenjavo stražarskih mest. Ob poti, na razdalji trideset metrov, so bile postavljene stražarske ute, zasedene le v nočnih urah. Na južni in severni strani taborišča, so imeli po dva, šest metrov visoka, stražarska stolpa. Oboroženi so bili z mitraljezi, uperjenimi proti taborišču. Na njih so imeli montirane žaromete, iz katerih so v nočnih urah, na vsakih par minut razsvetljevali taborišče in njegovo okolico. Postavljeni pa so bili tako, da so z ognjem iz orožja in svetlobo prekrivali celotno taborišče in njegovo okolico. Na stražarskem stolpu je bil podnevi le en stražar, ponoči pa vedno dva, ker je bil en stražar stalno zaposlen z žarometom. Ob sebi so imeli stalno obešeno puško in drugo ročno orožje, pripravljeni vsak trenutek, na streljanje internirancev. Okoli taborišča, na visokih lesenih drogovi, je bilo speljano električno omrežje. Pod vrhom drogov, so na lesene podstavke montirali žarnice, ki so osvetljevale del taborišča in žično grajo. V notranjosti je bilo taborišče prav tako osvetljeno. Močnejše so osvetlili latrino, kajti množice internirancev, so vso noč oblegale ta intimni

objekt. Tudi z žarometom so večkrat posvetili proti latrini, če je stražar iz stolpa opazil skupino internirancev, jih je začel glasno poditi v njihove barake.

Znotraj taborišča, ob žični ograji, so razmejili dvometerski pas in ga obeležili s komaj trideset centimetrov visoko ograjico s količki, na vrhu pa speljali žico. To je bila najbolj nevarna ograja v taborišču, kajti stražarji so dobili ukaz, da ob prestopu te ograje, tudi brez opozorila, streljajo na internirance. Imenovali so ga: »prepovedana cona«.

Civilno in ujetniško taborišče je varovalo okoli 600 vojakov s 36 oficirji in neznanim številom podoficirjev. Poleg teh pa še okoli 15 do 20 karabinjerjev, z marescialom na čelu.

Nobeno drugo internacijsko taborišče v Italiji ni bilo tako skrbno varovano. S tem so skoro onemogočili pobeg preko žične ograje. Na južni strani, proti vasi Gonars, toda v neposredni bližini taborišč, je bila večja, opuščena gramozna jama. Tu so bile postavljene barake, v katerih je bila nastanjena taboriščna vojaška komanda, z vojaškimi uradi, bivalnimi prostori za oficirje, kuhinja, jedilnica itd.

Na južni strani, proti zahodnemu delu taborišča, ob *alfi*, sta bili še dve baraki. V manjši in dobro zavarovani sta bila dva ruska vojna ujetnika. Eden izmed njiju je bil oficir Rdeče armade. V drugi, večji baraki pa so bivali italijanski vojaki.

Lesene barake so bile tipizirane in vse enake, sestavljene iz posameznih elementov, ki so jih zelo hitro sestavljali. Streha je bila pokrita z opečno kritino. Dolžina barak je bila različna, najdaljše so bile po 38,50 metrov, manjše po 32,50 metrov, vse pa okoli šest metrov široke. Dolžine barak so poljubno daljšali ali krajšali, kakršna je bila potreba. V barakah so bili leseni enonadstropni pogradi, s po dvema ležiščema spodaj in zgoraj. Večje barake so lahke sprejele 140, manjše pa 120 internirancev. Pograde so postavili ob vzdolžni steni barake, tesno po dva skupaj, tako, da so štirje interniranci imeli glave skupaj. Med pogradoma je bil presledek in v njem visok lesen stol za vstopanje na gornja ležišča. Med pogradi, skozi vso barako je bil poldrugi meter širok presledek, to je bila pot, po kateri so se gibali dan in noč interniranci, ko so odhajali na razne »opravke« in se vračali na svoja ležišča.

Za oficirje, ki so bili komandanti gonarskih taborišč ali pa opravljali dežurno službo ni dovolj podatkov, ker so po tolikšnem času zbledeli in šli v pozabo. Tudi imena vseh teh oficirjev niso znana. Navedel bom nekatere, ki so najbolj ostali v spominu internirancev, zaradi različnih lastnostih, sovraštva in prezira do internirancev, po drugi strani pa zaradi dobrohotnosti, ki so jo izkazovali internirancem.

Vice Domini je bil komendant vseh taborišč v Gonarsu, podpolkovnik italijanske vojske. Plemenitaš z aristokratskim nastopom, z lakastimi škornji in pasjim bičem. Med internirance je redno zahajal. V taborišču so krožile govorice, da je izredno bogat veleposestnik v Furlaniji in da iz njegovega posestva dobavljajo hrano za taboriščno vojaštvo in internirance.

Arturo Macchi, kapetan italijanske vojske, komendant civilnega dela taborišča Gonars, je bil doma iz mesta Cuneo. Rekli so, da je bil v civilu profesor. Vsi znaki na njemu so to potrjevali. Bil je srednje postave, enakomerno rejen, ne preveč debel, z ovalnim obrazom in naočniki. Na prvi pogled zelo prijeten človek, star okoli 40 let. Nosil je uniformo »alpinov« (rod italijanske vojske), z značilnim klobukom in zataknjenim peresom. Hodil je zelo hitro, s kratkimi nevojaškimi koraki. S seboj je vedno nosil pasji bič in z njim mahal okoli sebe. Pogostoma se je pojavljal med interniranci. Ker je bil zelo podoben bivšemu klerikalnemu voditelju predvojne Slovenske ljudske stranke in večkratnemu ministru v bivši kraljevini Jugoslaviji, dr. Antonu Korošču, so mu, nekateri interniranci dali ime Tone, kar se ga je prijel

tudi pri vseh ostalih internirancih. Če je v taborišču zapazil nered ali odpadke, je postal zelo hud in je zmerjal internirance. Zaradi tega pa se je spravljal tudi na starešine barak. Zelo strog je bil do internirancev, ki ga niso pozdravili z rimskim pozdravom, to je z iztegnjeno desno roko. Tedaj je poslal po vojaka in mu ukazal, da mora interniranec, ki se je »pregrešil«, najmanj pol ure vaditi rimski pozdrav.

Interniranec Anton Vratuša, je bil v *beti* postavljen za starešino III. barake, ni pa hotel pozdravljati z iztegnjeno roko. Na zahtevo, da mora to storiti, jim je odgovoril, da od rezervnega oficirja bivše jugoslovanske vojske, tega ne morejo zahtevati niti ga v to prisiliti. Spričo tega so ga pustili sicer pri miru, vendar pa so ga iz starešinskega mesta odstranili.

Prikrita humanost in krutost, sta se pri kapetanu Macchiju zelo prepletali. To se je pokazalo ob neki priliki. Pred delitvijo kosila in večerje, so se morali interniranci zbrati pred svojo barako, kjer jih je starešina postrojil in odpeljal h kotlu po hrano. Interniranci 22. barake, ki so že bili v zboru, ko se je neki interniranec spomnil, da je pozabil pomiti menažko. Izluščil se je iz vrste in odhitel h koritu ter začel prati posodo. Pri tem ga je zalotil kapetan Macchi, pobral kamen, ga zalučal v čelo interniranca, da se mu je kri pocedila po obrazu. Ko je kapetan to videl, je pristopil k internirancu, vzel iz žepa robec ter mu brisal kri, ki je polzela po obrazu nesrečnega interniranca. Takoj za tem pa ga je nagnal nazaj v zbor.

Santini, podporočnik italijanske vojske je bil dežurni oficir v taborišču. Krut in surov, ki svojega sovraštva do internirancev ni prikrival, ker so to bili Slovenci. Za nepomembne prekrške, ali če ga niso pravočasno pozdravljali s fašističnim dvigom roke, je tako internirance na mestu kaznoval s privezo na kol. To njegovo krutost bomo lažje razumeli, če vemo, da je bil nečak irendentističnega tržaškega škofa in fašista Santinija, znanega nasprotnika slovenske manjšine pod Italijo. Bil je pravi preganjavec slovenskih duhovnikov na Primorskem, ki so, kljub njegovi prepovedi pridigali in molili v slovenskem jeziku. Pri kaznovanju internirancev je bil neizprosno.

De Stefano, poročnik italijanske vojske je bil dežurni oficir v taborišču. Do internirancev se je blago obnašal. Nikogar ni kaznoval in se ni oziral, če ga niso pozdravljali. Zelo hitro je opravil s preštevanjem in mu je bilo malo mar, če se število internirancev po barakah ni natančno ujemalo. Ob takih prilikah je starešine barak poslal v rit (va fan cullo) in z naglimi koraki odšel k drugi baraki. Za časa njegovega dežurstva v taborišču se je rad ustavljal pri nekaterih starešinah in z njimi kvartal. Pri ruskem oficirju, ki je bil v ujetništvu v Gonarsu, se je baje učil ruski jezik.

Rismondi, poročnik italijanske vojske je bil dežurni oficir taborišča. Povezan s članom taboriščnega partijskega komiteja, ki mu je prinašal zelo koristne informacije.

Weis, podporočnik italijanske vojske je bil dežurni oficir taborišča. Po rodu Tržičan, po poklicu pravnik. Kot bomo videli, se je za nekatere internirance zavzel, ko so bila njihova življenja na nitki.

Za politični nazor v taborišču Gonars je bilo okoli 20 karabinjerjev, ki jim je poveljeval marescialo (najvišji podoficirski čin pri karabinjerjih). To je bil potuhnjel in zloben človek, ki je internirancem povzročil mnogo gorja. Zato so ga interniranci imenovali »Kača«.

Kaznovanje internirancev v taborišču je bilo prepuščeno osebni presoji taboriščnih oficirjev in poveljnika karabinjerjev. Nekateri oficirji, vneti pripadniki fašistične Italije, so to izredno zlorabljali in za vsako malenkost ali pa za prazen nič, pošiljali internirance »in pallo« (na kol). Vojak ali pa karabinjer, ki je spremljal

dežurnega oficirja na njegovem obhodu po taborišču, je po njegovem ukazu takega »grešnika« takoj odpeljal h kolu in ga privezal, običajno za dve uri. Ta je bil v nevtralnem prostoru pred kuhinjo, na njegovi južni strani, kjer so onkraj žične ograje imeli karabinjerji svoje bivalne barake. Drugi kol pa je bil v neposredni bližini karabinjerjev.

Priveza na kol je bila za interniranca mučna in povezana s telesno bolečino. Internirancu so v zapestju in na hrbtu, z verigo vklenili roke in ga čim više privezali, tako, da je na začetku stal na prstih nog. Zaradi utrudljive drže je počasi drsel na stopala, roke pa so ostale na isti višini, kar je povzročalo neznosne bolečine v ramenskih sklepih. Nekateri so padali v nezavest in so jih polivali z vodo.

»Grešnikov« niso mogli več krotiti z dvema koloma, da ne bi postavljali še druge kole, so si izmislili bolj razumno rešitev. V nevtralnem prostoru pred kuhinjo, nasproti enajste barake je bilo odbojkarsko igrišče, med dvema lesenima koloma pa je bila napeta mreža. Tu so športniki interniranci nekaj časa igrali odbojko. Za žogo so poskrbeli Italijani. Nekdo od dežurnih oficirjev se je spomnil, da bi ta mreža lahko služila še za druge namene. Na njej bi hkrati bilo privezanih večje število internirancev. Tako so tudi storili! Privezo na mrežo so opravljali karabinjerji. Če se je interniranec le malo »pregrešil«, so ga privezali samo za eno roko. Četudi so interniranci malokdaj igrali odbojko, so po teh privezah na odbojkarsko mrežo popolnoma prenehali.

Druga kazen je bila bolj psihična, toda nič manj kruta. Za večje prekrške zoper taboriščni red, so take internirance za več dni in tudi teden dni poslali v kazenski šotor, ki je bil postavljen v nevtralnem prostoru pred kuhinjo, v bližini kola. Tako osamljen interniranec je čemel v šotoru in se zunaj njega ni smel gibati. Osamljenost in često hudo vročino so težko prenašali in je ubijajoče vplivala na kaznovane.

V kazenski prostor so pošiljali predvsem tiste internirance, pri katerih so našli »prepovedano« literaturo, čeprav so to bili italijanski časopisi. Skrbno so tudi preiskovali pakete s hrano in marsikdaj našli skrita poročila iz domovine, to jih je najbolj razjezilo. Nasilno so odpirali konzerve s hrano in jih uničevali. Plenili so vsa dela naših slovenskih književnikov, skratka vse kar ni šlo skozi njihovo vojaško cenzuro.

Emil Cesar

O zadnjem koncertu Akademskega pevskega zbora

Že nekajkrat v zadnjem času je slovenska javnost lahko izvedela nekaj več o zadnjem koncertu Akademskega pevskega zbora 11. decembra 1941. leta, ki je bil pred vojno prav gotovo eden izmed najpomembnejših predstavnikov pevske kulture pri nas, hkrati pa tudi posrednik slovenske glasbene kulture v svetu. Koncert je bil pomemben predvsem zaradi treh vzrokov: ker je s svojim sporedom in interpretacijo pesmi budil vero v začasnost okupacije in dokazoval, da je iz nje izvirajoča letargija le začasna; s svojim programom je pozival na nepokorljivost slovenskega duha in klical k boju; hkrati pa je pomemben tudi zato, ker predstavlja jasno in tudi javno oznanilo in poziv hkrati, slovenski kulturni javnosti za splošni in organizirani kulturni bojkot okupatorja tudi po slovenski kulturi, v revolucionarnem prepričanju, da se more razvijati kultura vsakega naroda samo v takem času kot ga nudi lahko popolna nacionalna svoboda. V vsem doslejšnjem sporočanju pa sem zasledil nekatere pomanjkljivosti v pripovedi pričevalcev, predvsem zato, ker o podrobnostih, med katere prav gotovo sodi tudi celovitost priprav za koncert, niso bili podrobno poučeni.

Da bi dobili čim popolnejšo podobo ne le o tako pomembnem dogodku kot je bil koncert, temveč tudi o delovanju Akademskega pevskega zbora ter njegovega konca in pozneje tudi o ilegalnem pevskem delovanju njegovih članov v korist Osvobodilne fronte, kar danes slovenska javnost ne pozna, bi bilo potrebno odgovoriti čim izčrpnije na naslednja vprašanja: Kako se je pripravljala ta javna manifestacija narodnoosvobodilne misli? Ker se je pripravljala z vednostjo Osvobodilne fronte, moramo izvedeti o tem čim več, kako je potekal dogovor v zvezi s koncertom in kako so potekale priprave na koncert? Kako je bil sestavljen pevski program? Ali so bile s strani Osvobodilne fronte kake posebne zahteve glede programa? Kako je potekala akcija za dovolitev koncerta pri italijanskih okupacijskih oblasteh? Podatek je toliko pomembnejši, ker je z njegovo dovolitvijo doživela italijanska okupacijska politika popoln neuspeh. Kako so bili ljubljanski poslušalci seznanjeni s pomenom koncerta, ki je izzvenel v mogočno manifestacijo slovenske neuklonljivosti, ki ni priznavala okupacije in ki je odločno podpirala zahteve po boju za svobodo? Zanimivo bi bilo

izvedeti kaj več tudi o vzdušju med poslušalci med koncertom. Kakšna je bila reakcija Italijanov med samim koncertom nad izvajanjem zbora in kakšna pozneje nad izredno uspelim koncertom itd. Seveda pa se ne smemo izogniti tudi takim vprašanjem kot so ta, kdo je kot zastopnik Osvobodilne fronte kontaktiral z vodstvom Akademskega pevskega zbora? Kdo je v imenu pevcev sodeloval ilegalno v pripravah za koncert? Zanimivo je tudi vedeti, kakšna je bila reakcija italijanskih oblasti nad odgovornimi posamezniki v Akademskem pevskem zboru po koncertu, ko so se zavedeli svojega poraza, in seveda še o drugih podrobnostih, ki doslej v prid kulturne in zgodovinske točnosti niso bile znane. Virov za to je več. Vse v prispevku uporabljene vire navajam sproti, podrobno pa v opombah. V največjo korist za poznavanje koncerta mi je bilo vsestransko dragoceno pričevanje pokojnega organizacijskega vodje zbora in poznejšega predstavnika in razširjevalca idej Osvobodilne fronte med kulturnimi delavci, Borisa Trampuža. Prispevek so mi ljubeznivo odstopili njegovi svojci s pripombo, da je bil napisan verjetno okoli 1960. leta za oddajo ljubljanskega radia, ni pa bil pozneje iz neznanih vzrokov objavljen. Po zaključnem pripisu v njem: »Nocoj smo Vam predvajali njegove pesmi (namreč: omenjenega koncerta Akademskega pevskega zbora — op. E. C.) prvič,« bi sodili, da so bili namenjeni kot najavtentičnejši komentar, da bi se naša povojna javnost iz prvega vira podrobno poučila o pomenu koncerta in spoznala pomen svojske pevske manifestacije, vključene v narodnoosvobodilni boj Slovencev med našo okupacijo. Vsem omenjenim v opombah se za njihovo dragoceno pomoč za čimbolj jasno podobo slovenskega kulturnega odpora najlepše zahvaljujem. Ne morem pa si kaj, da ne bi o tem, kar sem spoznal iz Trampuževih spominov zapisal še to (čeprav so bile podobne misli kot se spominjam, izrečene tudi v nekrologih, posvečenih v njegov spomin), da sem skozi njegovo pričevanje, napisano z vso osebno skromnostjo, vendar z željo, da bi v njem pravično zaživela glasbena celota, pri tem ne mislim samo na prizadevanja pevcev, temveč tudi na nevidno in nikdar dovolj ocenjeno delo dirigenta Franceta Marolta, — izgubili s Trampužem izredno dragoceno osebnost — lik plemenitega intelektualca, takega, kakršnega nam ga je mogel dati samo naš narodnoosvobodilni boj.

Akademski pevski zbor ljubljanske univerze se je pred drugo svetovno vojno vsako leto predstavil slovenski javnosti s samostojnim koncertom. Le-ti so bili izraz in pregled njegovega letoletnega dela, hkrati pa so pomenili taki koncerti tudi rezultate novih dognanj in stremljenj tako pomembnega umetniškega vodje zbora, kot je bil glasbenik in dirigent France Marolt.

Pred prikazom poteka zadnjega koncerta, velja resnici na ljubo, povedati še tudi, da so se ob italijanski okupaciji dela Slovenije vsi člani zbora, z redkimi izjemami, odzvali pozivu Osvobodilne fronte in se priključili v svojih delovnih organizacijah, narodnoosvobodilnemu boju.

Pomen, ki ga je vodstvo Osvobodilne fronte prisojalo delovanju Akademskega pevskega zbora kot enemu izmed najvidnejših predstavnikov in posrednikov slovenske kulture, dokazuje tudi to, da je bil po svojem predstavniku zbor zastopan na prvem plenumu kulturnih delavcev 11. septembra 1941. leta, v prostorih Slovenske maticе (na današnjem Trgu revolucije št. 7).

Številni demonstrativni nastopi, ki so dokazovali nepomirljivost Slovencev z dejstvom, da so izgubili svobodo, ki pa so hkrati izražali odločenost, da ne bodo nikdar priznali vsiljenega položaja, v kakršnega nas je pahnila okupacija in skrajno nespodobno in pokvarjeno politično vodstvo stare države, so vzpodbudili tudi zastopnike odbora Akademskega pevskega zbora, da se ne le solidarizirajo z njimi, temveč da po svojih močeh podprejo in prispevajo svoj delež k vse večji popularizaciji in bojni

aktivnosti. Zato so po svojih zastopnikih predlagali vodstvu Osvobodilne fronte, da bi pripravili demonstrativni koncert v tedaj najprezentativnejši slovenski dvorani, v veliki dvorani hotela Union v Ljubljani, pred izključno slovenskimi poslušalci. Z nastopom s slovenskimi pesmimi naj bi pomenil koncert izraz protesta, s tem pa bi bil tak večer, kot smo že povedali, dragocena vzpodbuda vsem, ki so občutili vso globino usodnega zgodovinskega trenutka in neuklonljivo nepomirljivost z njim.

S tem predlogom aktivistov Osvobodilne fronte v Akademskem pevskem zboru je vodstvo Osvobodilne fronte soglašalo. Sledil je sestanek odbora Akademskega pevskega zbora s članom plenuma kulturnih delavcev Lovrom Kuharjem-Prežihovim Vorancem in sicer v balkonski dvorani ljubljanske univerze, na katerem je bil celotni odbor Akademskega pevskega zbora z zamisljivo seznanjen in je z njo v vsem soglašal. Predlog so soglasno podprli. Dogodki, ki so po tem sledili, so se zaradi varnosti in izpeljave odvijali z največjo naglico. Takoj po omenjeni seji je odbor sklical vse člane zbora in začel z rednimi vajami, nič manj temeljito kot se je na koncert pripravljajal pred vojno. Znano je, da Marolt pri svojem delu ni poznal popuščanja, četudi so bile okoliščine še tako težke.¹ Skromni podatek, da naj bi nastopili z »demonstrativnim koncertom slovenskih narodnih pesmi« kot ga je zapisal Trampuž pa je tudi nakazal dragoceno podrobnost, da je bil izbor pesmi premišljeno izbran, da se je s to zahtevo v celoti strinjal dirigent France Marolt (torej kaže tudi na njegovo neomahljivo privrženost slovenstvu in njegovemu narodnoosvobodilnemu boju) ter da je prevzel s tem odgovornost ne le da tak program pripravi, temveč tudi s pevsko interpretacijo pesmi doseže z njimi želeni učinek. Rekli bi lahko celo, da si je želel doseči to in da se je Marolt dobro zavedal moči svoje pevske interpretacije, da se je tega dela lotil s tankim posluhom za poslušalca, s spoznavanjem njegove psihe in hkrati skale njegove čustvene ubranosti in da je želel doseči tak efekt, kot ga je med samim koncertom posredovana pesem v resnici izzvala. Da je bil Maroltu dobro znan pravi smisel koncerta in da se je za tako dejanje zavestno odločil, dokazuje dejstvo, da je dan po koncertu zapustil Ljubljano in odšel »na zdravljenje« v Dolenjske Toplice samo zato, da se izogne morebitnemu preganjanju.²

Koncert je bil določen za 12. december 1941 v veliki unionski dvorani,³ bil pa je dan prej, 11. decembra.⁴

Preden preidemo na prikaz samega koncerta, velja zapisati, da je imel v prostorih za odrom kina Union svoj laboratorij pred vojno ustanovljeni film, družba za izposojanje in podnaslavljanje filmov. Podatek je toliko pomembnejši, ker nam je prav po njegovi zaslugi uspelo ohraniti dragocen trenutek iz našega kulturnega odpora, dragocen tudi zato, ker se nam je edini od številnih oblik odpornosti ohranil v živem zapisu najsodobnejše tehnike. Tu so imeli tonsko aparaturo ter dve slikovni kameri, ki ju je izdelal vodja laboratorija Rudi Omota s sodelavci. Ker v tistem času magnetofoni še niso bili v rabi, je bilo mogoče zvok posneti samo na plošče, kar so delali pozneje tudi strokovni sodelavci radijske postaje Osvobodilne fronte »Kričać«, ki je ilegalno oddajal 1941. in 1942. leta v okupirani Ljubljani.

Magnetofoni so bili takrat v Evropi še na začetku svojega razvoja. Bili so konstruirani za zapise govora, ne pa tudi za kvalitetni zapis glasbe. Zato vsa Slovenija pred vojno ni premogla niti enega takega magnetofona. Prvega so v Ljubljano pripeljali italijanski okupatorji, vendar se je le-ta od dosedanjšega bistveno razlikoval. Bila je velika in nerodna aparatura in je v višino merila približno dva metra, koluti za trak pa so v premeru merili približno pol metra. Nanj so snemali Italijani samo vojna poročila, kvaliteta reprodukcije pa je bila znatno slabša od tonske kvalitete

telefonskega aparata in za zahtevnejše frekvenčne reprodukcije, med nje sodi tudi glasba, sploh ni prišel v poštev.⁵ Da bi o zgodovinskem koncertu ostala za pozneje zvočna dokumentacija, so aktivisti Osvobodilne fronte v Akademskem pevskem zboru preskrbeli Rudiju Omoti 300 m svetlobnega traku, ki je zadoščal le za deset-minutno predvajanje. Omota pa ga je v svoji iznajdljivosti razpolovil in prišel tako do 600 metrov dolgega traku. Z njegovo razpolovitvijo je izrabil oba robova in tako posnel čim več pesmi izmed sedemnajstih, kolikor jih je bilo na programu.⁶ Omota je namestil mikrofona v lestene nad odrom, seveda tako, da ni bil viden. Kljub temu, da je izvedba potekala v največji tajnosti, pa namere ni mogel povsem prikriti pred drugimi uslužbenci kina Union, le-ti pa so bili povsem zanesljivi. Kabel je potem enako previdno napeljal v omenjeni laboratorij za kinodvorano, kjer se je snemanje vršilo.⁷ Zvok se je pisal na filmski trak, nato pa so ga vrezali v posebno gramofonsko ploščo z že omenjeno aparaturo za tonski zapis, ki je prenesla približno dvajset predvajanj.

Boris Trampuž nas podrobneje pouči tudi o tem, kako so o koncertu sodile italijanske okupacijske oblasti. Vsekakor so povzročale organizatorjem probleme organizacijske priprave v zvezi s koncertom zlasti, ker jim precedura v zvezi s prijavo koncerta okupacijskim oblastem ni bila znana. Zato so funkcionarji Akademskega pevskega zbora po aktivistih in simpatizerjih Osvobodilne fronte, zaposlenih na visokem komisariatu, poizvedeli o vseh formalnostih, ki so bile potrebne, da bi dobili privolitve okupacijskih oblasti za izvedbo koncerta. Po Trampuževi pripovedi, okupacijske oblasti skraja koncertu niso bile naklonjene in niso vanj takoj privolile, kar dokazuje, da so pozneje z njim želele doseči politični efekt ter izkoristiti moment v svojo korist. Tako sta se ob prireditvi spoprijela dva svetova, dve nasprotujoči si ideji, ne da bi Italijani vedeli za njen pravi vzrok, in v katero korist bo prireditev govorila. Prav zaradi tega je bil pomen koncerta toliko večji. Italijanske oblasti so zahtevale podroben program pesmi ter njihovo besedilo v originalu in v italijanskem prevodu. Prav tako so zahtevali podrobne podatke o dejavnosti Akademskega pevskega zbora, o katerem so se hoteli, podrobneje poučiti. Čeprav je že kazalo, da Italijani koncerta ne bodo dovolili, so končno le izdali dovoljenje in s pečatom potrdili njegov predložen program. Dejstva so dovolj zgovorna in dopuščajo sklep, da so podatki o dejavnosti pevskega zbora pred vojno in o njegovem pomenu, vzbudili pozornost Italijanov ter vplivali na sodbo prvotne nenaklonjenosti. Domnevali so, da bi lahko z njimi utrdili svoj politični položaj in videli zanje prepotrebni dobiček, ki bi ga mogli s privolitvijo iztržiti v svojo korist.

Kljub zapletom z okupatorji okrog koncerta in kljub neodločni usodi o zamisli pa s pevskega vajami niso prenehali. Dirigent France Marolt je s svojimi pevci vsak večer vabil program kot da zapleta ne bi bilo. Pesmi, ki jih je uvrstil Marolt v predvideni program, sicer niso bile nove, zato pa so skoraj vse izžarevale ljubezen do domovine. Vaj so se pevci redno udeleževali in po besedah Borisa Trampuža »z vso predanostjo in zagrizenostjo sledili Maroltu v njegovih dovršenih interpretacijah«. Medtem ko so bile zvečer zahtevne pevske vaje, pa tudi podnevi niso mirovali — v tem času je potekala tiha propaganda za koncert. Le-ta pa je bila uspešna, saj so bile že nekaj dni pred koncertom — v smislu dogovora, da je koncert namenjen samo Slovincem, — oddane vse vstopnice. Dan pred nastopom pa so Akademskemu pevskemu zboru telefonsko sporočili iz visokega komisariata, da pričakuje visoki komisar »Ljubljanske pokrajine« Emilio Grazioli vabilo za koncert, ki se ga bi rad udeležil. Ker so člani Akademskega pevskega zbora želeli ostati zvesti svojemu sklepu, da je koncert namenjen samo slovenskim poslušalcem in da se ga ne sme udeležiti noben okupator — izvzeti bi bili le obvezno navzoči policijski uslužbenci —

so Grazioliju pripravili vabilo, načrtno pa so ga dostavili dan po koncertu. Pozneje pa se je Grazioli glede udeležbe premislil in čeprav še ni dobil vabila, sporočil, da ga bo na koncertu zastopal višji policijski uradnik.

Na dan koncerta so Ljubljancani do zadnjega kotička napolnili unionsko dvorano. Med poslušalci so bili rektor ljubljanske univerze dr. Milko Kos, univerzitetni profesorji, študentje, dijaki, znanci nastopajočih, predvsem pa vsi, ki jih je že leta privlačevala narodna in ponarodela slovenska pesem, ki jo je France Marolt s svojim zborom tako dovršeno interpretiral, da je vedno izžarevala ljubezen do rodne grude.

Po ohranjenem magnetofonskem zapisu je bil prvi del koncerta sestavljen iz naslednjih pesmi: Srce je žalostno Marka Bajuka, Svatovske pesmi Mateja Tomca, Pojdam u rute Franceta Marolta (solistka je bila Nada Stritarjeva), Flosarska Oskarja Deva, V kloster bi rada šla Franceta Marolta, Te, te, te dabru poznam Franceta Marolta (solist je bil Jože Šegedin) in končno Lipa Davorina Jenka. Časovno so pesmi trajale: Srce je žalostno dve minuti in petnajst sekund, Svatovske pesmi štiri minute in štirideset sekund, Pojdam u rute dve minuti in osemindvajset sekund, Flosarska minuto in osemindvajset sekund, V kloster bi rada šla dve minuti in triindvajset sekund. Te, te, te, dabru poznam minuto in devetnajst sekund, Lipa pa štiri minute in trinajst sekund. Daljše od Lipe so bile samo Tomčeve Svatovske pesmi. Pesmi Lipa sledi še petnajst sekund dolg aplavz, ki sicer ni popoln, dovolj zgovorno pa razkriva vso spontanost, ki jo moremo še danes razbrati. Tudi čas trajanja je bil pomemben, pesem je bila dovolj dolga, da je lahko vzbudila potrebno in dovolj globoko čustveno razpoloženje. Pa ne samo to. France Marolt je pesniški izbor gradil tako, da je višek dosegel v zadnji pesmi v prvem delu koncerta, tako da je bila in da je ostala Lipa osrednja pesem koncerta, njena misel pa obvladojoča.

In sedaj še o pesmi Lipa, ki je dala končni ton celotnemu koncertu.

Čeprav so to pesem peli dotlej večkrat, po splošnem vtisu pevcev pesem ni posebno pritegnila poslušalcev. Po izjavi Janka Sketla, je v normalnih razmerah bolj vžigala na primer Ribniška.⁹ Narodna pesem je imela sedaj poseben pomen. Prvi in najvažnejši je bil ta, da smo se ob tej pesmi predobro zavedeli v vsej razsežnosti tega, da smo bili oropani nacionalne svobode, s tem pa je silno rasel pomen vsega, kar je bilo domače, slovensko. Bila je protest nad odvzeto svobodo in protest nad okupacijo, ter zavestna napoved boja za ohranitev slovenstva v okviru bojnega programa Osvobodilne fronte. Napačno pa bi bilo, če ne bi upoštevali tudi sugestivne sile, moči in enotnosti zbora, predvsem pa neponovljivosti interpretacije slovenskih domoljubnih pesmi, ki sta jih napajala upor in srd ter ljubezen do rodne zemlje. Kljub temu, da je bil ta boj zelo jasen, pa je trenutno predstavljal boleč umik iz popolne legalnosti v dotlej neznano in vsiljeno obliko popolne ilegale, ki jo je poznala dotlej samo človeška nesvoboda. V tem protestu pa je bila pesem po svoji vsebini kot napoved trenutnosti dobro izbrana. Ze motiv boja je v ponovno oživiljeni nacionalni zavesti predstavljal bolj kot kdajkoli dotlej simbol slovenstva in slovanstva ter vero v njegovo neuničljivost hkrati. Le-to pa je bilo spet silno aktualno, saj je bilo močno ogroženo, hkrati pa je predstavljal up v vstajenje ogroženega slovanstva. O vsem tem je govorila tudi v simboličnost zakrita vsebina pesmi: Prve tri kitice so v svojski pesniški govorici odkrile svobodno življenje, katerega lepoto smo nenadoma začutili do najmanjših odtenkov. Lipa, ki ji pozimi odpade listje, o čemer govori četrta kitica, je v svojski situaciji in v ezopovski govorici prikazovala okupacijo. Važen pa je tudi optimistični zaključek pete in šeste kitice, ki skrivata tudi bojno napoved okupaciji in njenim nosilcem, in pričarata ter vlivata zaupanje v boj, zlasti v tak

boj za ponovno osvoboditev naroda. Važna pa je bila tudi glasbena interpretacija, ki je bila taka, da se je dal tekstovni del razumeti tudi v prenesenem pomenu.¹⁰

In kakšno reakcijo je povzročila pesem med poslušalstvom? — Tončka Maroltova se je takole spominja: »Zadonela je slovenska pesem iz mladih grl, še bolj globoka, prepričevalna kot sicer. Pretresujoče so zadoneli stihi v ‚Lipi‘: ‚Zdaj pa nam je revica skoraj ovenela...‘ do mogočnega fortisima: ‚Zopet bodo ptičice ptičice vesele...‘ V popolni tišini prvega dela se je med petjem slišal marsikateri vzdih, mnogo solza je zdrknilo po licih poslušalcev, dokler ni dvorana pri zadnjem zvoku pesmi dala odduška v spontanem, frenetičnem aplavzu.«¹¹ O tem, kako so poslušalci sprejemali nastop in interpretacijo pa nam poroča dokaj obširno Niko Košir: »Kot ubog neveden cestnar sem šel na koncert, kamor sem v tistih letih dokaj redno zahajal, koncerti Maroltovega Akademskega pevskega zbora pa so bili zaradi izjemne kvalitete že tako ali tako praznik za vse poslušalce. Stal sem pod levim stranskim balkonom, nekako sredi dvorane; takrat smo študentje hodili poslušat koncerte na stojnišče. Dvorana je bila, če se prav spomnim, polno zasedena... Programa se ne spominjam. Lahko bi morda zapisal, da je skoraj ves čas vse teklo po utečenem redu: pevci na odru so peli, občinstvo je ploskalo zdaj bolj, zdaj manj glasno, kakor je pač presodilo, da je prav. Ploskali, in večkrat navdušeno, so tudi navzoči Italijani.

A do česa je prišlo potlej, ko je ta izvrstni zbor začel peti in dopel pesem: Lipa zelenela je, tega tudi zdaj ne bi znal logično razložiti. Kaj se je nenadoma znašlo v skladbi, ki smo jo poznali in že tolikokrat slišali peti ali jo tudi sami peli, da je nenadoma učinkovala vse drugače kot dotlej in dobila izrazito simbolični, vendar povsem določeni pomen. Zelena lipa, ki raztezuje svoje veje visoko proti nebu, je postala simbol našega prejšnjega življenja v svobodi; zdaj v suženjstvu nam je ‚revica skoraj ovenela‘, a vendar, prišel bo dan, ko bodo ptičice spet vesele prepevale v njenih vejah, z drugimi besedami: to, kar nas tare zdaj, je nekaj prehodnega. Seveda tedaj tega niso razčlenjevali razumsko in vsak zase, temveč smo vsi nekaj podobnega čutili v srcu... Vsekakor pa so po vsej podobi te reči prej tudi razmislili in zato še globlje občutili člani zbora in njihov dirigent, zato je bila pesem zapeta kot nikoli dotlej: najprej brezskrbna, spokojna prva kitica, nato pretresljivi, skoraj grozljivi pianissimo v kitici Zdaj pa nam je revica — nasploh je znano, da tisti, kdor ni slišal Maroltovih pianissimov, sploh ne ve, kaj to pravzaprav je — nazadnje pa času primerno ne le s tistim upanjem, temveč tudi s ponosno kljubovalnostjo zapeta zadnja kitica. Nekaj od vsega tega se da še slišati iz ohranjenih, čeprav hudo pomanjkljivih posnetkov.«¹²

Trditi moremo, da je bilo občinstvo vseskozi zelo odzivno ter da se je zavedalo pomena kulturne manifestacije in usodne zgodovinske stvarnosti, kar moremo podpreti tudi z izjavo Borisa Trampuža, v kateri pripoveduje, da motnje med izvajanjem Vilhar-Jenkove pesmi Lipa zelenela je niso nastale po krivdi traku, temveč je to jok ljudi v dvorani. Tudi on pa opisuje reakcijo poslušalcev in sicer s temi besedami: »Kot da bi se sprostila neznana skrita moč, je uporni aplavz zagrnil dvorano. Bilo je enkratno, silovito doživetje in oni redki službujoči italijanski politički organi so mahoma začutili, da se okrog njih dogaja nekaj nepredvidenega, nekaj, kar po njihovem mnenju nikakor ni sodilo v kulturo, ne rdeči šopki, ki so jih prinesli na oder, ne samo odobravanje, ki je grozilo, da poruši dvorano, bilo je nekaj več, skrito v solznih očeh ljudi, ki so se lesketale odločno, uporno in samozavestno, da so morali zapustiti dvorano. Hoteli so izvedeti, kaj pravzaprav pomeni ‚Lipa‘ in čemu tolikšno navdušenje. Člani zbora so molčali. Odgovarjala pa je dvorana, ki se ni in ni hotela pomiriti in koncert se je nadaljeval brez uradnih zastopnikov oblasti.«¹³ Še podrobneje opisuje hipno reakcijo navzočih italijanskih oficirjev Niko

Košir, kar dokazuje, da si jo je poslušalstvo pravilno razlagalo in z zanimanjem spremljalo njihovo reagiranje. Razburjenje, gestikulacija in beganje Italijanov so jim bili dovolj zgovorna govorica, ki jih je mogla povsem pripeljati do ustreznih zaključkov. »Zato seveda ni čudno,« pripoveduje, »da je občinstvo ob koncu te pesmi sprva za hip onemelo, nato pa se je razleglo gromovito ploskanje. Skoraj tretjina dvorane je imela objokane oči, drugi so le stežka zadrževali ihtenje. In tedaj se je zgodilo nekaj čudnega tudi z navzočimi Italijani, katerih vedenje se poprej ni kdove kako razlikovalo od vedenja domačinov. Očitno so začutili da se tu dogaja nekaj, čemur ne vedo razloga. Zlasti častniki v prvih vrstah so začeli begati od stola do stola, se zbirati v skupinice in se nekaj živo meniti med sabo, nekaj ljudi v civilu, lahko da je bil tedaj med njimi tudi kak naš tedanji imenitnik, pa je nanaglo ma zapustilo dvorano.«¹⁴ Tončka Maroltova nam odkriva še zanimivo podrobnost, ki je ostala poslušalcem prikrita, čeprav so jo vsi upravičeno pričakovali. Takoj v odmoru je prišel k dirigentu in pevcem v garderobo predstavnik italijanske policijske oblasti in zahteval, da koncert prekinejo ter spraševal, kaj je v pesmih, da na poslušalstvo tako učinkujejo. To pa je bilo tudi tisto vprašanje, ki si ga je okupator v naslednjih dneh po manifestativnem pevskem nastopu najpogosteje zastavljal in kar ga je tudi poslej v želji, da odkrije pravo ost, najbolj zanimalo. Že takoj pa so dirigent in člani odbora Akademskega pevskega zbora njegovo zahtevo zavrnil in ga opomnili, da je bil tekst »po vseh pravilih pravočasno predlagan oblasti in tudi dovoljen v izvajanje«.¹⁵

Tako se je koncert odvijal do konca.

Odmev na velike in zgovorne trenutke narodove neuklonljivosti zaman iščemo v tedanjem dnevnem časopisju. Značilno za poročevalce je morda tudi zaradi nasprotne politične orientiranosti, da so se delno zavedali pravega pomena koncerta prav s tem, ko so se previdno izmikali resnici. V svojih poročilih so se omejevali predvsem na naštevanje programa in opisovanje šopkov. Samo eden od njih pa si je upal, sicer previdno, zapisati: »Pesmi so bile izbrane od najboljših in so vse močno učinkovale, bodisi po vzornem zborovskem stavku, bodisi po svoji vsebini. Tako so tiho in zbrano razpoloženje nedosegljivo slikale ‚Zvonikarjeva‘, ‚Lipa‘, ‚Srce je žalostno‘ ... Večer je bil močan dogodek v našem glasbenem življenju. Občinstvo je bilo navdušeno in je zbrano sledilo pesmi.«

Že naslednje jutro so Italijani na visokem komisariatu hoteli odkriti pravo ost svojske glasbene manifestacije, vendar so bili vsi napor z zaman. Razburjeni so pregledovali odobreni in cenzurirani program koncerta, morda celo prepričani, da je bila kaka pesem — določno pesem, ki je pela o lipi, vnesena v program brez njihove vednosti. Razočarani pa so morali ugotoviti, da je bila pesem Lipa zelenela je uradno prijavljena in da jih niti nedolžno besedilo v italijanskem prevodu ni moglo opozoriti na kakršno koli protiitalijansko ost. Zato pa so hoteli s pritiskom vplivati na nadaljnji obstoj Akademskega pevskega zbora. Ta svoj sklep za vstop v Guf (italijanska univerzitetna fašistična organizacija) so po svojem komisarju na ljubljanski univerzi sporočili predsedniku Akademskega pevskega zbora, kar pa je leta odklonil. Ker so se zavedali, da bodo italijanske okupacijske oblasti izvajale zaradi upornosti konsekvence, so člani Akademskega pevskega zbora že jutro po koncertu poskrili ves bogati notni material, društveni arhiv, koncertne trofeje in ves drug inventar. Po spominih Tončke Maroltove, so klavir spravili k tenoristu Nacetu Brandšteterju na Miklošičevo cesto, pozneje pa je bil pri skladatelju Matiji Tomcu. Pult, izdelan po načrtu dirigenta Franceta Marolta, je bil shranjen ves čas vojne na njegovem domu, ves preostali inventar pa je shranil Boris Trampuž v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani.¹⁶ Omenili smo že, da je zaradi varnosti odšel iz Ljub-

ljane na »zdravljenje« v Dolenjske Toplice dirigent France Marolt, predsednik zbora Boris Trampuž pa se je za nekaj dni umaknil v ilegalo.

Prispevek zaključimo spet z besedami Borisa Trampuža, zlasti ker z vso nesebičnostjo razkrivajo tudi pomen dirigenta Akademskega pevskega zbora Franceta Marolta in odkrivajo vso resničnost vrzeli, ki je nastala v slovenskem glasbenem življenju po njegovi smrti: »Pevci Akademskega pevskega zbora se v takšni formaciji in pod istim naslovom niso več zbrali vse do prezgodnje Maroltove smrti, ko so še enkrat ponesli njegovo pesem po vseh središčih Slovenije in med zamejske Slovence. — Tako je bil koncert v decembru 1941. leta veliki vzpon Maroltove umetnosti in zadnja priča mojstrstva Akademskega pevskega zbora.«¹⁷

V manjšem obsegu, vendar pa v bolj konkretni obliki so člani Akademskega pevskega zbora v okviru narodnoosvobodilnega odpora 1941. in 1942. leta še delovali. Trdimo lahko, da je vodstvo Osvobodilne fronte s pevskim zborom — razumljivo, da v manjšem obsegu zaradi konspiracije delovanja — računalo in mu odkazalo delež v slovenskem odporu. Ker je to delo manj znano, zasluži v zastavljenem okviru našo pozornost.

Znano je, da je začela novembra 1941. leta delovati ilegalna radijska postaja Osvobodilne fronte »Kričač« imenovana. Zamisel o ilegalnem radiu z narodnoosvobodilnim programom je bila za rast slovenske nacionalne zavesti in opredeljevanje za narodnoosvobodilni boj silno pomembna. Dokazovala pa je še več. Okupator, ki je skušal Slovence slepiti s svojo kulturo (ki ni imela s fašizmom nič skupnega) ter s svojo tehnično razvitostjo vzbuditi v nas občutek manjvrednosti, je prav z omenjenimi radijskimi oddajami doživel nov dokaz, da smo bili v tem obdobju Slovenci v vsem dorašli okupatorju in sposobni za boj z njim. Dejstvo, da okupator sodelavcev radijskega sektorja ni mogel odkriti, prepričljivo dokazuje našo premoč. Zatrli jo je šele aprila 1942, ko se je zatekel k sila primitivnemu ukrepu — pobral je vse radijske sprejemnike.

Domnevati smemo, da je pod vplivom opisane demonstracije Akademskega pevskega zbora dozorel tudi sklep o naslednji nalogi: Iz članov zbora, zanesljivih sodelavcev Osvobodilne fronte, so za potrebe radia »Kričač« poverili Borisu Trampužu nalogo, da sestavi oktet. Vadil naj bi narodnobudniške pesmi, hkrati pa že tudi redke pesmi, ki jih je pobudila nova zgodovinska stvarnost in revolucionarni poseg Slovencev v njo. Te pesmi so nameravali predvajati v ilegalnih radijskih oddajah saj je znano, da so se v radijskih oddajah posluževali tudi recitacij in petih pesmi. Vse do tedaj uporabljene pesmi si je sposodil inž. Miloš Brelih v arhivu ljubljanske radijske postaje. Pomembnost na trak posnetih revolucionarnih pesmi pa bi bila lahko večstranska, saj bi lahko služila tudi partizanskim borcem. Sestav ilegalnega okteta je bil zaupan Borisu Trampužu, sestajali pa so se pod krinko ljubiteljske glasbe. Člani okteta so bili: prva tenorja Jože Šegedin in Janko Sketl, druga tenorja Slavko Zore in Lev Svetek, prva basa Boris Trampuž in Miro Gregorin ter druga basa Samo Lovše in Janez Eržen.

Ko so se na Trampuževo iniciativo prvič v takem sestavu srečali, jim je le-ta tudi povedal, zakaj so se sestali in kakšnemu namenu naj bi služilo njihovo petje. Poslej so se sestajali pri Samu Lovšetu na Mirju v Murnikovi ulici št. 20, kjer so imeli na voljo tudi klavir. Posamezne pevske vaje so trajale približno eno uro, nekatere celo več. Da ne bi vzbudili kakšnega koli suma, so prihajali pevci na vaje posamezno, drug za drugim; da so se vsi zbrali, je bilo potrebno od dvajset do trideset minut. Na podoben način so se tudi razhajali. V tem času so naštudirali več pesmi, med njimi Vladimirja Pavšiča-Mateja Bora pesem Partizani (uglasbil jo je Karel Pahor), Internacionalo, Lipa zelenela je in Prešernovo Zdravljico. Ko so pesmi naštudirali,

so jih posneli na trak, na podoben način kot je bil posnet del opisanega koncerta Akademskega pevskega zbora, v že omenjenem studiu za unionsko dvorano. Tudi te pesmi je presnel Rudi Omota. Pesmi so snemali trikrat, vendar jih niso uporabili, ker je »Kričač« prenehal oddajati, preden so mogli uvrstiti v glasbeni program pesmi omenjenega okteta. Kot zanimivost navedimo, da so morali člani okteta paziti na svoje glasove, da jih poslušalci ne bi prepoznali. Posebna skrb članov je veljala glasu Jožeta Šegedina, ki je kot prvi tenorist imel karakterističen glas; zato ga je moral nekoliko spremeniti. Notno gradivo je prinašal Boris Trampuž. Dejstvo, da je bilo pisano z roko,¹⁸ pa samo dokazuje, da imamo opraviti z uglasbenimi teksti aktualne vsebine.

Naj ob tem navedem samo še to: da me je prvi opozoril — sodim, da prav na slednje pevske zapise, Vladimir Pavšič-Matej Bor, le da si jih tedaj še nisem znal ustrezno razložiti. V svoji pismeni izjavi mi je sporočil, da sta nekoč s pesnikom Karlom Destovnikom-Kajuhom na stanovanju Janeza Eržena poslušala partizanske pesmi. Sodim, da je poslušal Vladimir Pavšič-Matej Bor tedaj uglasbitve lastnih pesmi. Ker pa zasledimo posredno vesti o posnetkih žive govorice tudi v Kajuhovi korespondenci s Silvo Ponikvarjevo, bi sodili, da je Kajuha zamisel močno prevzela. Dejstvo, da se je prav tedaj odločal, da zapusti kot ilegalec Ljubljano in odide v partizane, in pa možnost, ki jo je spoznal, da se je je mogoče poslužiti, je zazorila v njem sklep, da svoje pesmi recitira, Rudi Omota pa bi moral ob posredovanju, verjetno Janeza Eržena, posneti Kajuhovo recitacijo na način, kot so bili opravljeni glasbeni zapisi zadnjega koncerta Akademskega pevskega zbora in zapisi ilegalnega okteta za potrebe slovenskega narodnoosvobodilnega boja.

•

Ne morem si kaj, da ne bi ob koncu izrazil tudi naslednjo željo: Znano mi je, da ni več mogoče dobiti gramofonskih plošč s pesmimi iz obdobja slovenskega narodnoosvobodilnega boja, kar se zaradi njihove reprezentativne pomembnosti ne bi smelo zgoditi. Teh plošč, z drugo literaturo, ki celovito prikazujejo in ocenjujejo naš čas, ne bi smelo nikdar zmanjkati na policah slovenskih knjigarn! Ob tem pa velja razmisliti tudi o tem: nujno bi bilo podati glasbeni prerez narodnobudniške pesmi od Vodnika in Prešerna do današnjih dni od prvih uglasbitev dalje. To naj bi bila ena pglavitnih nalog ne le do naše kulturne in politične preteklosti, ki to vsekakor zasluži, temveč tudi zaradi spoštovanja današnjega časa, ko strežemo pre-pogosto trenutnemu okusu z raznimi trenutno aktualnimi popevkami, ki človeka poplitkujejo, namesto da bi ga gradili v socialističnem smislu. Kaj nam bi tak prerez vse odkril! Segal bi od skromnih želja po svobodi naših prednikov do silnega optimizma in borbene nepomirljivosti v narodnoosvobodilnem obdobju. Hkrati predlagam, da bi v tak častni izbor vključili — z ohranjenim aplavzom vred — svojevrstni in edinstveni zapisani dokument reagiranja slovenskega človeka na začetku okupacije, ki mora biti prisoten v zavesti slehernega izmed nas danes in vseskozi, tudi pesem Lipa zelenela je, v izvedbi Akademskega pevskega zbora decembra 1941. leta.

Opombe

¹ Boris Trampuž, spomini, str. 1.

² Pismena izjava Tončke Maroltove, 25. decembra 1976.

³ Boris Trampuž, že omenjeni spomini.

⁴ Pismena izjava Tončke Maroltove, 25. decembra 1976 in pismena izjava Nika Koširja, 21. novembra 1976.

⁵ Pismena izjava inž. Miloša Breliha, 30. junija 1977.

- ⁶ Ustna izjava Rudija Omote, izjava je bila uporabljena v oddaji Še pomnite, tovariši, 30. januarja 1977.
⁷ Isti vir.
⁸ Boris Trampuž, že omenjeni spomini.
⁹ Ustna izjava inž. Janka Sketla, 27. januarja 1977.
¹⁰ Slovenska pesmarica, sestavil Joža Glonar, Založba Hram, str. 128, 129.
¹¹ Pismena izjava Tončke Maroltove, 25. decembra 1976.
¹² Pismena izjava prof. Nika Koširja, 21. novembra 1976.
¹³ Citat je vzet iz že znanih spominov Borisa Trampuža.
¹⁴ Pismena izjava prof. Nika Koširja, 21. novembra 1976.
¹⁵ Pismena izjava Tončke Maroltove, 25. decembra 1976.
¹⁶ Pismena izjava Tončke Maroltove, 28. decembra 1976.
¹⁷ Boris Trampuž, že omenjeni spomini.
¹⁸ Ustna izjava dr. Leva Svetka, 11. februarja 1977 in že omenjena izjava inž. Janka Sketla, 27. januarja 1977.

Fani Okič

V avtobusu

*Sedela sem
ondan v avtobusu.
Star mož je
modroval modrost
kako je včasih
bilo vse drugače,
kako so mladi
čislali starost.*

*Zabavljaj je
čez njihovo oliko,
čez kriminal,
ki je vse bolj pogost,
čez seks,
ki uživajo ga na veliko,
čez vse kar
danes je mladost.*

*Preveč imajo —
(kaj smo mi imeli) —
našteval je —
bil je dolg seznam,
pozabil ni
na jeans in Ponterose
in na mamila
in na tam-tam-tam.*

*Možak je bil
oh, še kako prepričan,
da naša zlata mladež
raj ima.
Samo o nečem ni
prav nič povedal:
Koliko mladim
dali smo srca . . .*

Dr. Radoslav Hrovatin

Še o zbirki »Vstanite, sužnji«

V Borcu 1977, št. 1 in št. 2, so bile pod naslovom »Zbirka revolucionarnih pesmi raznih narodov« objavljene kritične pripombe, dopolnila in popravki k zbirki »Vstanite, sužnji«. Na ta samokritična izvajanja je izšel v 5. št. istega časopisa »Odgovor na pripombe k pesmarici Vstanite sužnji«.

Osnutek tega odgovora je napisal urednik Milan Apih. Potem ko je bilo v rokopisu črtanih več raznih odlomkov, zlasti takih, ki so ga osebno zadevali, je ta osnutek sopodpisal v znak solidarnosti tudi urednik Radovan Gobec. Tretji urednik Rafael Ajlec pa ni bil pripravljen podpisati takega odgovora in je dodal samostojen odstavek.

Prav navedena različna stališča do samokritičnih pripomb, dodatkov in popravkov nedvomno kažejo, da so v Odgovoru... ponovna sklicevanja na pogostno poudarjeno domnevno soglasje vseh urednikov prazno slepilo. Ob demokratičnem pluralizmu na področju znanosti in umetnosti je povsem razumljivo, da imajo posamezni uredniki tudi pri skupnem delu svoje različne poglede na razne probleme.

Pisec Odgovora... uvodoma ugotavlja, da je »na prvi pogled zelo hvalevreden namen«, ki smo ga imeli pri objavljanju samokritičnih pripomb, dodatkov in popravkov. Vendar se zdi, da ne želi niti različnih pogledov na razne probleme niti samokritičnih odnosov do njih. Zaradi tega, namesto da bi dodal še svoje samokritične pripombe, išče razne druge razloge, ki jih krepi z bujno domišljijo, in skuša utemeljiti svoj negativen odnos do samokritičnosti z domnevo, da se v njej skriva poizkus razvrednotenja pesmarice, ki jo je treba braniti pred umišljenimi napadi.

Takšen odnos do samokritičnosti je pisca zavedel v osebno obračunavanje o tem: »Kdo ima prav?«, čeprav naj bi z ustreznimi utemeljitvami skušal predvsem ugotoviti, kaj (!) je prav. Tako je v tej polemiki dal duška svoji domišljiji z izrazi, kot so: »užaljenost, jedkost, omalovažujoče besede, očitki, zmote, neutemeljenosti, samovoljnosti« itd., ki zrcalijo ton tega domnevnega dokazovanja.

Takšen osebni obračun pravzaprav ne zasluži upoštevanja. Saj pomeni streljanje v prazno. Škoda je zaman porabljenega časopisnega prostora. Svoj žolč pa naj pisec zlije v osebнем razgovoru ali pismu. Edina vrednost tega dokumenta je v informiranju javnosti, v kako težkem vzdušju se včasih odvija skupinsko delo, ako so uredniki različnega mnenja.

Morebiti bodo nekateri bravci presenečeni nad našim negativnim odnosom in pavšalnim odklanjanjem Odgovora... Zato naj dodamo nekaj pripomb vsaj k nekaterim odstavkom tega pisanja:

1.) Ob prvi utemeljitvi Odgovora... pisec pravi, kako nenavadno je, da »se eden od urednikov« nenadoma spomni »po izidu knjige uveljaviti svoje drugačno mnenje«. Pri tem pa pozabi informirati bralca, da je že sam napisal in objavil v Borcu 1976, št. 6—7 (str. 412) svoj prispevek o zbirki »Vstanite, sužnji«. Ali morebiti meni: Quod licet Iovi...

2.) Ni utemeljeno trditi, da so uredniki »zbrali in poiskali dejansko vse«, kar so mogli. Torej ne gre za omalovaževanje pri besedah o »le domnevno popolno zbranih slovenskih partizanskih pesmih«.

Zato naj »navedemo« in poudarimo, da je izšlo v zborniku »Partizanska pesem. DZS 1953« še šest ustreznih pesmi, ki jih ni v zbirki »Vstanite, sužnji«. In da ne bo dvoma, naj te pesmi naštejemo: 1.) str. 92: Vlado Golob (Igo Gruden), Čas selitve; 2.) str. 107: Makso Pirnik (Jože Kovač), Pozdrav Titu (otroški zbor); 3.) str. 116: Ciril Cvetko (VI. Nazor — Mile Klopčič), Tovariš Tito; 4.) str. 144: Oskar Klančnik (J. Stritar — Malka), Vrnitev; 5.) str. 180: Rado Simoniti (Tone Seliškar), Založinka žrtvam; 6.) str. 200: Franc Šturm (Kajuh), Petindvajset.

Ako si pa ogledamo partizanske pesmi še v drugih zbirkah, pa se bo seznam pogrešanih slovenskih partizanskih pesmi v zbirki »Vstanite, sužnji« še povečal.

3.) Doslej še ni bilo dognano nič tako zanesljivega, kar bi opravičevalo domnevo, da Puntarska pesem »sodi tudi po melodiji... med najstarejše revolucionarne pesmi«. V komentarju na str. 525 zbirke »Vstanite, sužnji« je pojasnjeno, da je ustrezna melodija »doslej neugotovljenega porekla, ki je bila objavljena v številnih mladinskih delavskih pesmaricah po prvi svetovni vojni«, postala znana torej šele v novejšem času.

4.) Čudno je, ako urednik sprašuje, katerih načel se mora držati glede naslovov pesmi. Odgovor je enostaven: humanosti in avtorskega prava. Zato naj pusti naslove take, kakor so jih oblikovali avtorji, in naj ga ne vznemirjajo »dolgi naslovi«, torej »Puntarska pesem« in ne samo »Puntarska«, »Naprej« in ne »Naprej, zastava slave« itd.

Poleg nejasnosti v načelih se pojavlja tudi nedoslednost pri izpuščanju izvirnih naslovov, kadar je prevod skoro enak izvirniku. Ako obstaja ustrezna utemeljitev, zakaj je na str. 435 »Partizanska dumka« v slovenskem prevodu in zraven tudi še enak slovaški izvirnik »Partizanska dumka« (?).

Pri »samovoljnosti« pa si pisec v Odgovoru... dovoljuje celo spremeniti ime avtorja. Tako se na str. 304, 2. stolpec, 2. odstavek, namesto pravega Vukosavljev za čuda pojavi izmišljeni Vukosavljevič (?), ki ga pisec poleg tega še omalovažujoče okrcne ((»pri slednjem smo sploh odkrili celo vrsto napak«). Ali ne bi pisec raje najprej pometal pred lastnim pragom?

5.) Kot primer dvomljive neoporečnosti dokumentacije so navedeni »zapiski Jožeta Hermanka iz robije v Sremski Mitrovici«. Faksimile teh zapiskov in vse informacije o njih je ostalim urednikom posredoval glavni urednik in tako so bile tudi objavljene v zbirki »Vstanite, sužnji«, kot npr. na str. 534, 1. stolpec, 17. vrstica od spodaj. Ako je menil, da so ti podatki nepravilni, jih je imel kot glavni urednik priliko izboljšati pri neštetih popravkih, namesto da je trošil svoje sile v spreminjanje po avtorskem pravu zaščitenih izvirnikov. Zdaj pa še negoduje.

Vendar pa pisec tudi tokrat ne daje o teh zapiskih popolnih informacij, čeprav jih je med tem že objavil France Filipič v svoji razpravi »Partijske organizacije v Sloveniji v obdobju ustanovnega kongresa KPS«, v 35 nadaljevanjih v Delu 1977.

V 33. nadaljevanju te razprave v Delu 77, št. 87, je objavljen faksimile dveh strani iz ustrezne rokopisne zbirke, ki jo je mogoče označiti tudi kot rokopisno pesmarico, z naslednjim spremnim besedilom: »... 27. novembra 1937 je policija v Mariboru ob hišni preiskavi zaplenila narodnemu heroju inž. Jožetu Hermanku beležnico, v kateri si je na robiji v Sremski Mitrovici zapisoval besedila revolucionarnih pesmi, ki so jih peli v kaznilnici ... Pokrajinski arhiv v Mariboru.«

Na podoben način bi bilo mogoče razpravljati tudi o mnogih izmed ostalih pripomb, ki so večinoma prav tako neprimerno podane. Očitno je torej, da piscu ne gre toliko za stvarnost, ampak skuša uveljaviti le osebne poglede in svoj okus, vendar pa to počenja na neprimeren način.

Pripravljanje tako obsežne in raznovrstne zbirke je seveda povezano z velikim številom problemov. Nekatere izmed njih so skušale prikazati naše samokritične pripombe, dodatki in popravki. Obravnavani Odgovor ... pa ima do nakazanih problemov nejasen in v splošnem negativen odnos. Namesto da bi še s svoje strani prispeval k ustrezni problematiki, se ji izogiba in jo skuša nadomestiti z osebnim obračunavanjem.

V nasprotju z negativnim ravnanjem pisca Odgovora ... pa so bravci sprejeli samokritiko z odobravanjem in pokazali pripravljenost za sodelovanje ter se odzvali pozivu, naj sporočijo svoje pripombe:

Tako je skladatelj Rado Simoniti imel več pripomb in med njimi navedel primer pesmi »Svobodni Vietnam« (Zvesti smo narodu ...) na str. 494 v zbirki, pri kateri so v notaciji potrebni kar štirje popravki: 1.) Na začetku 2. takta mora biti osminka pred njej sledečim osminskim premorom namesto napačne četrтинke. 2.) Na začetku 18. takta mora biti četrтинka namesto osminke in njej sledečega premora. 3.) Na začetku 20. takta mora biti osminka, ki ji sledi osminski premor, namesto četrтинke. 4.) Na začetku 26. takta mora biti četrтинka namesto osminke.

V časopisu Delo 1977, št. 80, je Hinko Wilfan v rubriki »Pisma bralcev« opozoril, da je pravi avtor pesmi 1. bataljona XV. SNOUB Jošt Rolc, ki »živi menda še v Radovljici«. Ob poizvedovanju smo s posredovanjem Janeza Strgovška pri ObO ZZB NOV v Radovljici, ki je pismeno sporočil naslov, zvedeli za bivališče avtorja pesmi. Jošt Rolc je v pismu potrdil avtorstvo in opisal okoliščine nastanka te pesmi ter obenem navedel, da je med NOB napisal nad 30 pesmi in »t. im. kronike za brigadno glasilo Polet, za stenčase in za mitinge«.

V časopisu Nedeljski dnevnik z dne 22. maja 1977 je Ivan Kreft objavil pod naslovom »Orožniki in tožilec so izgubili pravdo« prispevek, v katerem navaja, da je »Jakob Butala, avtor pesmi »Kosec koso brusi«, ... pred 42 leti stal pred sodniki« zaradi napredne revolucionarne dejavnosti. Trditev (Nedeljski dnevnik z dne 28. 5. in 4. 6. 1972), da je Jakob Butala napisal pesem »Kosec koso brusi« že leta 1933, je lahko resnična, čeprav je pisec prispevka poskrbel za njeno objavo šele 6. marca 1936 v posebni prilogi »Ljudske pravice«. Izvirnik navedene pesmi se v več vrsticah razlikuje od verzij, ki so jih peli partizani med NOB in tako tudi od verzije, objavljene v zbirki »Vstanite, sužnji«. Tako se v izvirniku glasi: zadnji dve vrstici navedene 1. kitice »zaman kmet pravdo prosi, (nikoli je ne najde.« namesto »kmet pravico terja,) ali je ne najde.«, zadnja vrstica refrena pa »kmečkega naroda« namesto »slovenskega naroda«.

Bravci, ki ne želijo biti imenovani, so opozorili še na nekaj nedostatkov, ki zahtevajo ustrezne popravke v zbirki »Vstanite, sužnji«:

Na str. 430 v zbirki manjka pri pesmi »A bre Makedonče« v notaciji pod tretjim notnim sistemom naslednje besedilo:

... borba za sloboda, za Makedonija, zemlja porobena.

Na str. 439 v zbirki je treba pri pesmi »Rozszumiaty się wierzby placzące« dodati vejice v besedilu, in sicer v 10. in 13. vrstici od zgoraj za drugo besedo, v 16. vrstici za prvo besedo ter v 18. vrstici za četrto in ne za drugo besedo. V 11. in 23. vrstici od zgoraj je treba za prvim zlogom, t. j. za besedico »Nie«, dodati presledek. V 16. vrstici od zgoraj se druga beseda pravilno glasi wisów« in ne »wissow«.

Na str. 546 v zbirki, 2. stolpec, 16. vrstice od spodaj, manjka v komentarju k pesmi »Katjuša« cela vrstica besedila iz rokopisa, ki naj bi bila v tisku med besedama »... pesmi«, in »GS NOV...«, ter se glasi tako-le:

... 1946, št. 11. Slovenski prevod izhaja iz pesmarice »Partizanska pesem«,...

Vsem, ki so prispevali svoje pripombe in ustrezne popravke, se na tem mestu iskreno najlepše zahvaljujemo.

Na žalost pa potem, ko je bil objavljen Odgovor..., nismo več prejemali nadaljnjih pripomb, kot da je nekdo bravcem zaprl usta. Zato naj pričujoče vrstice poleg drugega ohrabrijo vse tiste brave, ki bi tudi v prihodnje čutili potrebo po dopolnjevanju in popravkih, da tudi nadalje pošljejo, sporočijo ali drugje objavijo svoje prispevke k raziskovanju revolucionarnih pesmi. Kajti upamo, da bo tudi pisec Odgovora... uvidel, kako kritično pisanje o zbirki »Vstanite, sužnji« nima namena razvrednotiti pomembnosti obravnavane pesmarice ter trudapolnega in odgovornega dela urednikov, temveč pomeni dejansko prispevek k spoznavanju partizanskih in drugih revolucionarnih pesmi.

Benjamin Gracer

So na svetu ljudje

*Lahko bi usločil hrbet, napel mišice kakor tetive
in planil nase...*

*Na kose bi raztrgal svoje živalsko meso
in vas do kraja onemogočil: pri vaših perverznih računih,
denuncianskem ciparjenju, prevarantskih fintah
in topoglavem sprenevedanju:*

pa

*so na svetu mehke trave, da položim mednje glavo
in jim izjokam svojo žalost...*

*so na svetu reke, ki nosijo s seboj lesk daljnih
sončnih obal. Njim izročam svoj obup...*

*so na svetu oblaki, ki odenejo bolečino s sanjami:
za bistre duše...*

*so na svetu ptice, ki bude v meni hrepenenja, da se dvignem
od tal s svinčnimi bremenami življenja...*

so na svetu ljudje, ki me imajo radi...

Tako radi...

M a t e r v a m o p i č j o :

z njimi bom branil tudi poslednje gnezdo človečnosti!

Florjan Laimiš

Nepotrebna vojna v Afriki

Navkljub resoluciji Organizacije afriške enotnosti, dokumentu, ki zaradi številnih nalog, pred katerimi stoji komaj osvobojena Afrika, prepoveduje vsako nasilno spreminjanje mej med Afriškimi državami, pa čeprav so te meje vzpostavili imperialisti in kolonialisti, ki so še vladali na tej celini, je Somaliya, bolj arabska, kot pa afriška država na »afriškem rogu« sklenila z orožjem popraviti svoje meje, razširiti ozemlje na račun Etiopije in Kenije.

Tuji, predvsem zahodni opazovalci in ocenjevalci dogajanj v Afriki pravijo, da je ta vojna najhujši prevrat, kar jih je doživela sovjetska diplomacija v Afriki. Samo nekaj mesecev nazaj je bila Somaliya velik prijatelj SZ in opremljala svojo vojsko s sovjetskim orožjem, zdaj pa je nenadoma obrnila plašč in se pridružila Eritrejcem v njihovem kosanju ozemlja nekdanj tako mogočnega etiopskega cesarstva.

Somalci so izkoristili priložnost, ki se je več kot ponujala, vendar jim bliskovit obračun ni uspel, zaradi razsežnosti in nerodovitnosti ozemlja, zaradi divjih plemen v Ogadenu, ki jih niti Haile Selassie ni mogel pokoriti, temveč je le paktiral z njimi, pa tudi zaradi odpora in odločnosti etiopskega vodstva. Po vojaškem prevratu septembra 1974, ko so strmoglavili cesarja Haile Selassija, so Etiopijo, drugo največjo državo v Afriki (po številu prebivalstva), zajeli nemiri, ki so skoraj pripeljali do razcepa. Etiopija ima 18 milijonov prebivalcev, od katerih jih je polovica kristjanov, polovica pa mohamedancev. Od skupno 14 pokrajin, ki jim je nekdanj vladal »kralj vseh kraljev« Selassie, jih je prav tako polovica sovražno razporejenih do vlade.

Polnih 25 let je bila Etiopija privilegirani ameriški zaveznik na afriških tleh. V začetku letošnjega leta je to zavezništvo pretrgala, 25. aprila pa je pregnala funkcionarje ameriškega veleposlaništva v Addis Abebi. Zdaj je Etiopija postala sovjetski zaveznik. Njen strateški pomen je izreden, saj obvladuje Rdeče morje, Arabski polotok in njegovo nafto, omogoča pa tudi odpiranje v »črno Afriko«, proti Zairu, Sudanu in Keniji.

V začetku maja je šef etiopske države polkovnik Mengistu Heile Miriam obiskal Moskvo, nakar je začela prihajati v državo sovjetska vojaška oprema, tako potrebna vladi za boj proti upornikom v Eritreji. Kajti, če etiopski vladi uspe

obrzdati ta upor, potem bi zadala hud udarec tudi konservativnemu arabskemu taboru, ki iz povsem jasnih nagibov noče imeti za soseda močne in enotne Etiopije.

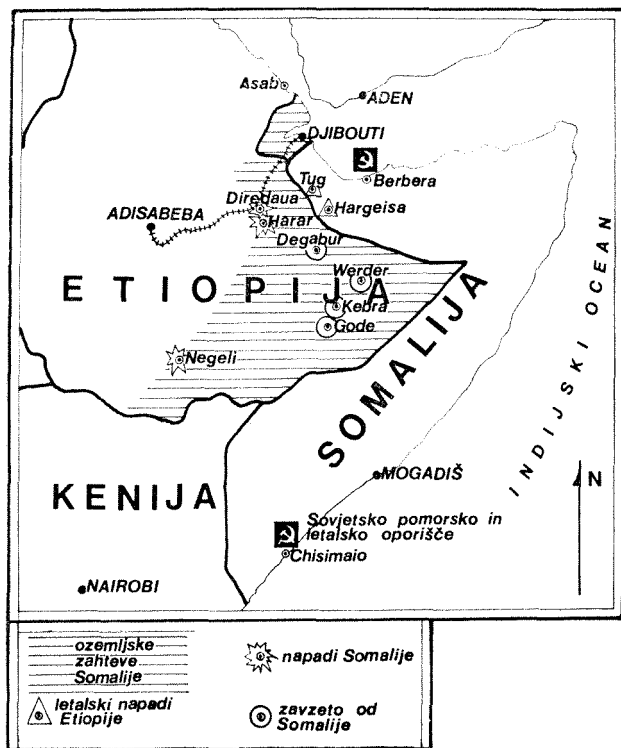
Eritreja, etiopska provinca, ki ima več prebivalcev, kakor vsa sosednja Somalija, je verjetno prizorišče, kjer se odloča o prihodnosti etiopskega vojaškega režima, s tem pa tudi o političnem ravnotežju v srednjevzhodni Afriki. V 16. stoletju so Eritrejo zavzeli Turki, v začetku 19. stoletja Egipčani, Italijani so jo kolonizirali v obdobju od leta 1885 do 1941., nakar jo je upravljal Velika Britanija do leta 1952. Polnih 9 let je imela Eritreja status »Federalnega avtonomnega ozemlja« s svojim parlamentom, svojo zastavo in himno ter dvema uradnima jezika. Leta 1962 jo je Etiopija anektirala, posamezne skupine prebivalstva pa so se začele temu takoj upirati. Po zahodnih podatkih je uporniška vojska v Eritreji v 15 letih narasla na okoli 25.000 ljudi, vendar je Fronta za osvoboditev Eritreje, gibanje, ki se bojuje za odcepitev od Etiopije, razpadla na 8 frakcij, ki so začele medsebojni boj »do popolnega uničenja«. Ni zalegla pomoč, ki jo pošiljajo Somalija, Južni Jemen, Sirija, Saudska Arabija in Irak, pa tudi ne grozljive številke o pobitih etiopskih vojaki: 100.000 mrtvih, več tisoč požganih vasi, 700.000 beguncev in 200.000 internirancev v Sudanu.

Vlada v Mogadišu je sredi letošnjega leta poskušala ustvariti vtis, da sovjetski vojaški svetovalci prostovoljno odhajajo iz Somalije, da niso izgnani, potem ko je zavezništvo med Somalijo in SZ trajalo polnih 17 let. Še iz kolonialnih časov je znano, da ima Somalija Etiopijo za svojega davnega sovražnika, šele nekaj let pa so stare zahteve režima iz Mogadiša, da mora dobiti tri province, ki sestavljajo etiopski Ogaden. Sredi modre somalske zastave je bela zvezda s petimi kraki, ki simbolizirajo enotnost naroda. Dva kraka pomenita sedanjo Somalijo, ostali trije pa »izgubljene province«: bivšo Francosko Somalijo, ki je letos postala svobodna republika Djibuti, severne obmejne kraje, ki so vključeni v Kenijo in pa Ogaden, ki je etiopski.

Veliki cilj Somalije je bil poleg graditve socializma tudi priključitev vseh delov ozemlja. Ker tega kljub 17-letnemu zavezništvu s SZ ni dosegla, se je Somalija »razočarana in izigrana«, kot pravijo njeni voditelji, začela približevati arabskim sosedom, ki so tako kot ona člani muslimanske verske skupnosti. Predsednik Siad Barre trdi, da je družbena odločitev njegove države nepreklicna, kar pa ga ne moti, da ne bi šefa etiopske države Miriama imenoval »duševni bolnik« in dolžil Etiopijo, da je zagrešila genocid. Spravo sta poskušala doseči že marca letos tedanji predsednik prezidija Nikolaj Podgorni in kubanski premier Fidel Castro med svojim obiskom komaj mesec dni za sovjetskim voditeljem.

Ves ta čas niso niti za trenutek umolknile »širene iz Riada«, glavnega mesta Saudske Arabije. Samozavestna zaradi svojih naftnih dolarjev, se je Saudska Arabija, potem ko je prestavila v zahodni tabor Egipt in Sudan, začela vse bolj vsiljevati tudi Mogadišu. Najprej so v Mogadišu postavili sila moderno in razkošno džamijo, nato pa je Riad namenil svojo pomoč »gospodarskemu razvoju Somalije in njenemu iztrganju izpod sovjetskega vpliva«. Že marca letos se je predsednik Barre udeležil v Taezu v Severnem Jemenu arabskega sestanka »na vrhu«, na katerem so razpravljali o varnosti na obalah Rdečega morja in kjer so bili vsi udeleženci skrajno nerazporejeni do SZ in njenega vpliva v tem »arabskem jezeru«, kot bi najraje rekli Rdečemu morju, če ga v resnici ne bi s svojimi ladjami in letali obvladoval — Izrael!

Ko se je predsednik Barre vrnil še z obiska v Saudski Arabiji, kjer so mu obljubili milijardno pomoč, se je začelo izseljevanje sovjetskih svetovalcev iz So-

Na »afriškem rogu« sta se zagrizeno spopadla dva sovjetska zaveznika: Etiopija in Somalija. Prva je pol krščanska, pol islamska dežela, druga je vsa predana islamu in naftnim dolarjem

malije. Ni bilo treba čakati dolgo, ko se je že pojavila na prizorišču Ljudska fronta za osvoboditev Somalije in ko se je morala etiopska vojska razdeliti na deset front, če je hotela vsaj simbolično kljubovati vsem, ki segajo po njenem ozemlju.

Ogaden je ozemlje, veliko kot polovica sedanje Somalije. V 19. stoletju so ga osvojili Etiopci in pustili pri miru prvotno prebivalstvo — Nomade. To ozemlje ima Somalija za enega od krakov na svoji zvezdi in podpira že omenjeno fronto FLSO v njenih akcijah v etiopskih ozemljih Sidamo, Bal in Harar. Spet se širijo podatki o tisočih mrtvih na etiopski strani, o velikem vojnem plenu in o osvoboditvi ozemlja, ki jih šibke enote ljudske fronte ne morejo obvladati. Sodeč po opremi teh borcev »za svobodo«, sklepajo v Adis Abebi, da se na njihovi strani bojujejo redni somalski vojaki, pa čeprav pod krinko prostovoljcev, ali pa vojakov, ki so »trenutno na dopustu«.

Spor se vse bolj spreminja v nasprotovanje med arabsko Afriko, v kateri prevladuje islam in Afriko črnopoltega prebivalstva, ki po krivdi kolonizatorjev nima nobene narodnostne in državotvorne tradicije. V takšnem spletu je veliko možnosti za ribarjenje v kalnem. Organizacija afriške enotnosti nenehno pošilja emisarje v Adis Abebo in Mogadiš in skuša posredovati. Oglašajo se še druge afriške države kot na primer Kenija, do katere ima Somalija tudi ozemelske zahteve. V nasprotju z borbenim, siromašnim ljudstvom, ki naseljuje etiopske visoke planote, velja Kenija za zgledno afriško državo, ki pa jo razjeda korupcija.

Etiopija poskuša koncentrirati sile na mestih, kjer je njena celovitost najbolj ogrožena. Slišati je svarilo, namenjeno Somaliji — da ima Etiopija v primerjavi

z njo neizčrpne človeške, to je vojaške rezerve. Po spektakularnih obvestilih, da so borci FLSO razstrelili železniško progo Adis Abeba—Džibuti, ni bilo slišati ničesar o okoli 3000 etiopskih padalcih, ki so progo očistili, obnovili mostove in znova vzpostavili promet!

Vlada v Adis Abebi je izdala več razglasov za splošno mobilizacijo. Poročajo o množičnih prijavah in navdušenju Etiopcev. Tako kot svojčas Italijanom, zaradi česar jih je občudoval ves svet, se tudi zdaj Etiopci upirajo Somalcem in Eritrejem v bistvu z orožjem, ki ga imajo gonjači kamel in goveje živine, to je s kopji ali celo le gorjačami. Uradno trdijo opazovalci, da je imela etiopska vojska v najboljših časih pod Haile Selassijem 15.000 oboroženih vojakov. Če je verjeti poročilom iz Mogadiša, Riada ali Sudana, jih že dolgo ni več med živimi. Gonjači kamel, pustnjski nomadi, se dokaj uspešno otepajo somalskih vsiljivcev, pa čeprav z metodami stepskih vojščakov — dati sovražniku prostor, da se mu izrabijo motorji njegovih oklepnih vozil.

V bitki s časom vsekakor zmagujejo etiopski prostovoljci. Preden bo napadalcem uspelo pripraviti sile za odločilen naskok, se bodo že tudi na novo vpoklicani vojaki naučili ravnati z modernim orožjem. Izzivanje res ni bilo potrebno. Večjega premika v svetovnem ravnotežju ne bo, kljub vsem naftnim dolarjem, ki preplavljajo afriški rog. Vsekakor pa se bo Etiopija razvila v močno vojaško silo, ki bo verjetno poskušala s krvjo plačano moč uveljaviti še v svoji sosesčini.

Benjamin Gracer

Ljudstvo

*Zastri mu sonce! Zamenjaj mu dušo za drobiž!
Upogni ga k tlom, da mu bo znoj pojil zemljo!
Spelji ga v tisoče strug...!
V obupu noči bo zdrobilo čašo svojih muk:
kri se mu bo mešala z vinom, ko se bo dramilo
žareče jutro s suličastimi žarki sonca —
in bo nemela molitev v gotski katedrali...
S kletvijo očetov in dedov bodo vstajali sinovi:
po genih se kopiči v moč trpljenje...
Prestopile bodo reke bregove
in zemlja bo drhtela od srda —
dokler so v njej njegove korenine...*

Peter Hribar

Janko Perat: Reci mi Sandro

Vsekakor je izid sleherne nove izvirne slovenske leposlovne ali poljudnoznanstvene knjige, razveseljivo dejanje. Včasih, ko so se domače knjige redkeje pojavljale na knjižnih policah, je izid nove knjige pomenil prav pravcati kulturni praznik — po umetniški vrednosti knjige manjši ali večji, vendar bil je praznik. Dandanašnji seveda izhaja veliko knjig in je izid nove knjige, brez redkih izjem, že neopazna vsakdanjost, često z nadihom knjižne industrije. Ob tem pa postajamo nezavzeti in brezbrizni, dela domače književnosti gredo mimo nas neprebrana ali pa zaradi visoke cene gredo v Vevče za predelavo v nov papir. Zamislimo se le ob statistiki, da zaostajamo po številu objavljenih knjig za razvitim svetom, da naši kulturi polagamo prej ali slej nezavidljive temelje.

Toda v primerjavi z današnjimi knjižnimi programi naših založb s tistimi izpred desetletja, zlahka ugotovimo, da ni razloga za črnoglednost, saj izhaja kar precej domačih del, in kar je poglavitno, ta dela več ali manj tudi najdejo pot do bralca. Samo pri Založbi Borec so v letošnjem letu izšle kar tri izvirne leposlovne knjige, ki kakor kaže, niso šle mimo bralcev. To so: Franceta Sušteršiča Trg lakote, Draga Vresnika Na begu ter zadnja, ki je izšla pred kratkim, Janka Perata Reci mi Sandro. O prvih dveh smo na tem mestu že objavili kratki recenziji, zato torej nekaj več besed o povesti Janka Perata, ki je njegova četrta samostojna knjiga (Umirajoči čas, Polda, Golo upanje). Zategadelj recenzenta zanima predvsem pisateljev razvoj, tema in zasnova, globina in širina opisov življenja, realnega ali imaginarnega sveta.

Fabula Peratove najnovejše povesti je pravzaprav zelo preprosta, na ravni ljudske povesti. V planinski koči se najdejo trije ljudje, nekdanji partizani. Marko, oskrbnik koč, nekdanji bataljonski komisar, vdovec in navidez ozdravljen alkoholik. Vera, partizanska bolničarka in skojevka v Markovem bataljonu, razvezana ne po svoji krivdi, hčerka ji je umrla zaradi prometne nesreče v očetovem avtomobilu in v družbi njegove ljubice. Aco (Aleksander, Alec, Sandro), doma s Primorskega, je bil pilot v italijanski vojski, kjer je sestrelil angleško letalo, kar ga pozneje preganja kot fantom. Pozneje so Aca sestrelili Angleži in ga kot Slovenca vključijo med svoje pilote. Kot Alec se udeležuje spopadov v puščavskih bitkah na libijskem bojišču. Naposled preide k jugoslovanskim partizanom in postane letalec prekomorec v prvi lovski eskadrilji NOVJ. Njegovo prvo ljubezen, Emo, mu ubijejo Nemci, žena ga je zapustila, sin, ki se vdaja mamilom, se trenutno klati nekje po Katmanduju. Čeprav je Aca že od mladih let veselila tehnika in se je zato tudi posvetil letalstvu, ki je bilo sicer namenjeno ubijanju, se je po demobilizaciji odločil za študij humane smeri, psihologiji, sociologiji in gerontologiji, da bi se oddolžil zaradi dejanj v vojni in se posvetil pomoči potrebnim starim ljudem. Tako postane direktor doma onemoglih in skuša vnesti med okrnele in otopele stare ljudi več lepote, smisla in veselja do življenja. Toda Azra, tipična predstavnica meščanske potrošniške in komolčarske družbe, ki je na poti po družbeni lestvi navzgor, že prevzela Veri moža, ki je bil sicer partizan, vendar prej računar in lisjak, je zdajci spodrinila tudi Aca z direktorskega

mesta z motiviranimi frazami o ekonomizaciji in štednji v domu onemoglih. To ji sijajno uspe, Aco pa pobere šila in kopita ter se odpravi v samoto planin, zdaj samo še kot lovec in upokojenec.

Kot rečeno, so se znašli v planinski koči. Iz dialogov in pripovedi, iz spretno nanižanih spletov nekdanjosti in sedanjosti, resničnosti in sanj zvemo, da so vsi trije razočarani v življenju in v ljubezni ter da nekako životarijo na podrtih idealih, vendar so nesposobni najti izhod iz življenjske krize, česar se tudi sami po svoje zavedajo.

Perat je v okvir zgodbe nanizal ljubezenski trikot. Vera je že iz partizanskih časov Markova tiha ljubezen. Še jo ljubi in

ji je hvaležen, ker mu je bila, alkoholiku, kot medicinska sestra v bolnišnici za duševno bolne, vplivna in močna opora. Toda Vera sledi Acu na lov, kjer ji izpove svoja čustva, ki jih sprejme z razumevanjem izkušene ženske: Počakaj, vrni se čez čas... če boš še zmeraj tako čutil...

Tu pa se tudi pripoved konča. Svoj umetniški vrh pa doseže v opisu doma onemoglih, o pretresljivi usodi starih ljudi, ki so vrženi na rob slepe ulice. Tudi nanizani problemi sedanjega časa, ki so nakazani, so dovolj zanimivi, da bodo pritegnili zlasti tiste bralce, ki jih zanimajo usode treh partizanov in sedanji osebnosti, pa tudi družbeni problemi.

Črtomir Šinkovec

Daniel Costelle: Ujetniki

Knjiga s tem imenom, ki je pred kratkim, v prevodu Alenke Moder-Saje, izšla pri Založbi Borec, bi pravzaprav morala nositi ime: Nemški vojni ujetniki v ameriških taboriščih. Delo je na osnovi večletnega preučevanja in raziskovanja, napisal francoski pisec Daniel Costelle in njegov temeljni motiv je bil, kako se je toliko poudarjeni nepremagljivi nacistični vojak obnašal kot premaganec v vojaških taboriščih zmagovalcev.

Kot vsaka druga, je tudi vojna sreča opoteča. Taktika bliskovitih, drznih in uspešnih napadov je silam osi — Nemčiji, Italiji in Japoniji — prinesla več zmag in ustvarila prepričanje o njihovi nepremagljivosti. V silovitih, često zločinskih osvajaških pohodih, sta prednjačili zlasti nemška in japonska vojska, ki sta tudi vtisnili v svetovno javnost vtis, da sta resnično nepremagljivi. To pa je v nasprotju, zavezniškem taboru ustvarjalo hudo zaskrbljenost vse do prvega poraza nemške vojske, ki ga je doživela decembra 1941 pred Moskvo. Tudi Leningrad je kljub velikanskim žrtvam, vztrajal na svojih okopih.

Navzlic temu so Nemci usmerili svoje sile proti Stalingradu. Moskvi naj bi bili porinili nož v hrbet in si prisvojili velika naravna bogastva Povolžja, uralskega zaledja in Kavkaza. Toda ta račun jim je preprečila Rdeča armada, ki se je, po hudih porazih, zopet zbrala in je v prvi polovici januarja 1943 prešla v napad in v začetku februarja je bil odpor nemške vojske popolnoma zatrt. Dveh elitnih armad Wehrmachta ni

bilo več. Ubitih je bilo okrog 300 000, ujetih pa nad 90 000 oficirjev in vojakov. Med njimi je bilo kar 24 generalov. S tem je bil takorekoč razbit mit o nepremagljivosti nemške vojske.

Prav tak sloves si je pridobila japonska vojska, saj je domala neovirano drla v šir in dalj. Po napadu na Pearl Harbour 7. decembra 1941, so Japonci v svojem osvajanju v kratkem času dosegli velike uspehe. Bili so absolutni gospodarji Daljnega vzhoda in na Pacifiku. Okupirali so Siam in Hongkong, Malajo, Filipine in Borneo.

Nekoliko drugače je potekala usoda italijanske vojske v severni Afriki. Angleži so najprej zlomili odpor italijanskih sil v temelju njihovega tako razkričanega imperija, nato pa v naskoku zavzeli Cirenaiiko in ustalili fronto v Libiji. Takšen način italijanskega bojevanja pa ni bil po godu Hitlerju. Zato je v februarju 1941 poslal v Libijo znani Afriški korpus, ki mu je načeloval prosluli general Rommel. Le-ta je hotel obdržati v rokah Wehrmachta vsaj Bližnji vzhod, ki je bil strateško vsaj trikrat pomemben: zaradi nafte, zaradi razdelitve britanskega imperija na dveje ter zaradi presekanja stičnih točk med dvema zavezniškima državama, Anglijo in Sovjetsko zvezo. Toda tudi to so bili računi brez krčmarja, ki so naposled spodleteli kot bi bili zapisani v gibljivi pesek. Rommelu se je sicer tu pa tam nasmehnila sreča. Spomladi 1942 mu je uspelo prodreti globoko na ozemlje Egipta, vse do El Alameina. Objavili so že celo zavzetje Kaira in Mussolini je imel za to priložnost priprav-

ljenega konja belca, da bo v to mesto pojezdil na čelu zmagovalcev. Toda vmes je stopil hudič in stvari zapletel, da s temi načrti ni bilo nič. Tedaj je vodstvo angleške vojske prevzel prekaljeni strateg general Montgomery, ki je v začetku leta 1943 prav pri El Alameinu sprožil silovito ofenzivo proti Libijski puščavi, ki je drla nalik jeklenemu plazu tankov in letal. Že v drugi polovici januarja je bil zavzet Tripolis, glavno mesto Libije. K zmagi britanskih sil je v nemajhni meri pripomoglo tudi izkrcanje Američanov v Maroku in Alžiru, ki so v tem času razbili tudi japonsko ofenzivo na Salomonskem otočju. Ko so nekaj mesecev pozneje potihnilli zaključni boji v Tuniziji, kamor se je z italijansko vojsko umikal Afriški korpus, je bil za to »nepremagljivo« fašistično armado nadvse porazen obračun. Ujetih je bilo okrog 300 000 vojakov, med njimi 16 nemških in 10 italijanskih generalov. V celoti pa so imeli Nemci in Italijani 827 000 mrtvih, ranjenih in ujetih vojakov. Tedaj so se zelo razredčile vrste sanjajočih v dokončno in totalno zmago fašističnih armad, saj se je vojna sreča očitno obrnila na stran zaveznikov.

Tu, pri nemških vojnih ujetnikih pa se začenja pripoved Daniela Costella in sicer prav o usodi ujetnikov Afriškega korpusa, ki so bili vsi po vrsti železni vojaki in zagrizeni nacisti. Zaradi varnosti so Američani vso to množico odpeljali v svoja taborišča, kjer se jim je dobro godilo, a so to razumeli kot znamenje slabosti. V času vojne so Američani ravnali z vojnimi ujetniki po določilih ženevske konvencije, medtem ko so Nemci v svojih taboriščih pobili nič manj kot 65 000 vojnih ujetnikov.

Že na fronti v Italiji je ameriški oficir zatrdil: »Nismo tukaj, da bi se borili proti nacizmu, tukaj smo, da premagamo sovražnika.« V tem smislu so tudi ravnali z nemškimi ujetniki, ki so v taboriščih organizirali

svoj red in disciplino v obliki prave nacistične države z gestapom in tajnimi sodišči, ki so obsojala na smrt tiste, ki so spregledali in podvomili v zmago Hitlerjeve Nemčije. Navzkrižja so nastala zlasti tedaj, ko so ujetniki prihajali iz Italije, in Francije, se pravi, z razpadajočih bojišč, preko katerih so drle zavezniške sile v samo nacistično gnezdo. Vsi, ki niso več verjeli v nemško zmago, so bili izpostavljeni krutemu nasilju nacističnih zagrizencev. To je zavzelo take mere, da so bila taboriščna vodstva prisiljena razdvojiti demokrate od nacistov v posebna taborišča. Toda Američanom so bila nacistična taborišča bolj pri srcu zaradi reda in discipliniranosti. V teh taboriščih so uvedli celo hitlerjevski pozdrav Heil Hitler. Ujetniki demokrati so veljali v ameriških očeh kot izdajalci, čeprav so po koncu vojne naprtili vsem ujetnikom brez razlike krivdo za vse zločine in jih začeli prevzgajati.

Med ujetniki je bil tudi Hans Werner Richter, ki se je kot demokrat predal Američanom v Italiji, vendar so ravnali z njim kot z izdajalcem. Po vojni je postal eden izmed znanih nemških pisateljev.

Američani so svoje nemške ujetnike, bilo jih je 380 000, vračali po vojni skozi francoska sita. Francozi so namreč bili do Nemcev razpoloženi zelo sovražno, zato je večina Nemcev ostala v ujetništvu do leta 1949. Vračali so se ne da bi sploh vedeli kam gredo. Nemčija je bila v ruševinah. Uboga ničla. Pohabljena. Potoščena. Nemčija. Vendar so se mnogi vračali še vedno z vero v Hitlerja in v obnovo nacizma. Zategadelj se ne smemo čuditi nevarno oživljajočemu neonacizmu, na kar je nedavno opozoril celo Willy Brandt.

Knjiga je zanimivo in poučno branje, saj pripoveduje o poglavju iz druge svetovne vojne, ki ga doslej domala nismo poznali.

Slavko Rupel

Gojko Stanič: ZDA na križpotju

Pod naslovom ZDA na križpotju, je pri Mladinski knjigi izšla zanimiva knjiga, ki jo je napisal Gojko Stanič. Avtor knjige se je mudil na štirimesečnem študijskem potovanju po Združenih državah, ki ga je s posredovanjem Zveznega izvršnega sveta omogočila Eisenhowerova fundacija. Na podlagi opazovanj, dognanj, razgovorov in spoznanj ter na podlagi najrazličnejših podat-

kov, knjig in študij, je nastala njegova knjiga. Ta je bila lani objavljena kot podlistek v Delu, za sedanjno knjižno izdajo pa jo je avtor nekoliko popravil in dopolnil. Gre torej za študijo, ki je nastala na podlagi neposrednega avtorjevega spoznavanja in preučevanja ameriškega življenja in na podlagi obširne literature, (ki jo avtor tudi navaja v dodatku svojega dela), obenem

pa v očitnem prizadevanju, da bi slovenske-
mu človeku dala pristno, neposredno in
kar najbolj objektivno podobo o tej veliki
deželi in državi. Avtor sam pravi v uvodni
besedi, da je njegova študija poskus pred-
stavitve ameriške družbe, njenih protislovij
in problemov, tako kot se pojavljajo v
najnovejšem času. V strnjeni obliki je
poskušal zato prikazati osnovna določila te
družbe, razgrniti spekter družbenih proble-
mov in ustvariti s tem možnost za bolj
kritično presojo Amerike s strani naše
javnosti in za nadaljnje razmišljanje o njej.
V tekst je avtor vpletel tudi precej infor-
mativnih podatkov. In ker se je pri sis-
temizaciji ocen, vtisov in informacij nasla-
njaj na marksistično metodologijo preučev-
vanja ameriškega družbenega stroja, je
Staničeva knjiga tehten poskus, in najbrž
še več kot to, prikaza sodobne Amerike,
če pod tem pojmom razumemo predvsem
Združene države Amerike.

V čem so torej odlike te knjige. Ne
torej le v tem, da pomeni knjiga prispevek
in to tehten k tovrstni družboslovni litera-
turi, temveč tudi v tem, da bo Staničeva
knjiga prispevala k bolj kompleksnemu in
objektivnemu spoznavanju in razumevanju
Združenih držav. Pisec knjige sam pravi,
da imamo pri nas mnogo netočnih pojmov
in da se prav pri Ameriki srečujemo z mno-
gimi netočnimi, stereotipnimi, poenostavlje-
nimi in često zelo skrajnimi pogledi. Te
utrjene predstave naj bi s knjigo popravili

in se na podlagi podatkov Staničeve knjige
dokopali do objektivnejših spoznanj. Druga
odlika knjige je v tem, da je avtor v strnje-
ni obliki poskušal prikazati osnovna dolo-
čila ameriške družbe in zajeti problematiko
kar najbolj široko. V študiji obravnava
vprašanje načina delitve dela in procese
družbene delitve dela po panogah, dejavnostih,
življenske navade in izrabo prostega
časa, razredno podobo družbe doma in raz-
redni položaj ZDA v svetu, nekatere ključne
družbene probleme — gospodarsko recesijo,
nezaposlenost, krizo velemest, rasno vpraša-
nje, položaj ženske, položaj revnih ljudi,
kriminal, odnos do okolja. Prikazuje tudi
osnovne politične tokove, svetovna nazorska
gibanja ter ustanove političnega sistema. Na
koncu obravnava še položaj ZDA v svetu
in smotre njene zunanje politike. In ker je
navsezadnje delo tudi povsem domače, je
to še posebna odlika slovenske knjige o
Združenih državah.

Bralec bo ob prebiranju tega izredno
zanimivega, ne pretežkega vendar pogloblje-
nega in z dokazi podprtega dela ugotovil,
da knjiga v resnici ustreza temu, kar je
hotel ustvariti avtor. Pozna se ji, da jo je
napisal naš človek in jo namenil potrebam
in mišljenju našega človeka. Knjiga je na-
pisana dognano, kritično; podprta je s po-
datki in skuša povedati vse o veliki deželi
z neizmernim gospodarskim in človeškim
potencialom, katero pa razjedajo tudi ne-
kateri težki notranji problemi.

Črtomir Šinkovec

Elitna zbirka »Nobelovci«

Pri Cankarjevi založbi so nedavno, z
Andričevo Travniško kroniko, zaključili zbir-
ko »Sto romanov«, v kateri so v petnajstih
letih izšla mnoga znamenita dela iz svetovne
književnosti. Od Slovencev je v njej zastop-
an Ivan Cankar s Hišo Marije pomočnice.
Še posebno ceno in vrednost je »sto roma-
nov« pridobilo z izčrpnimi esei, ki so jih
napisali k posamezni knjigi strokovnjaki,
domači literarni zgodovinarji in uvajajo
bralca v književnost določenega naroda, ga
seznanjajo s posebnostmi in izjemnimi vred-
notami. Te spremne besede so prišle v prid
zlasti tistim, ki se podrobneje ukvarjajo
s študijem primerjalne in svetovne književ-
nosti.

Pri isti založbi pa je v polnem teku
zbirka Nobelovci, ki je letos uspešno dosegla
svoj peti letnik.

Verjetno ni treba pojasnjevati, zakaj
nobelovci, saj s tem vzdevkom običajno
imenujemo tiste, ki so bili nagrajeni z No-
belovo nagrado, najvišjim svetovnim prizna-
njem za umetniške dosežke v književnosti,
pa tudi za izredne dosežke v medicini, fiziki,
kemiji ter prizadevanju za mir med narodi.
Od leta 1969 podeljujejo Nobelovo nagrado
tudi za največje dosežke v ekonomski zna-
nosti. Nagrada je poimenovana po švedskem
kemiku Alfredu Nobelu (1833—1896), iznajdi-
telju dinamita, ki je v oporoki zapustil 31
milijonov švedskih kron, iz obresti te glav-

nice pa se delijo nagrade. Podeljuje jih Švedska Akademija v Stockholmu na dan Nobelove smrti, 10. decembra, medtem ko nagrado za mir podeljuje norveška skupščina v Oslu.

Prvi, ki je dobil Nobelovo nagrado za književnost in sicer leta 1901, je bil Sully Prudhomme, zadnji, za letošnje leto pa jo je dobil španski pesnik samotar Vincent Aleixandro.

V okviru letošnjega letnika »nobelovcev« je že izšel v štirih knjigah znameniti roman Mihaila Šalohova Tihi Don. Še pred novim letom pa bodo izšle še preostale knjige tega letnika in sicer roman S. Bellova Henderson, kralj dežja, izbrano delo T. S. Eliota, izbrano delo R. C. Euckena ter roman Mlin K. Gjellerupa.

Če bralec in ljubitelj lepe in razmeroma poceni knjige le bežno pregleda dosedanjih pet letnikov, zlahka ugotovi, da tako imenitne zbirke Slovenci še nismo imeli ter da je izjemen podvig Cankarjeve založbe. Še posebej pomembno je, da zbirka izhaja v množični nakladi in da so Nobelovci doslej našli pot v mnoge slovenske družine. Doslej je v zbirki izšlo 39 knjig v nakladi 650 000 knjig, kar pomeni, da so posamezne zbirke izhajale v nakladi 20 000, kasneje v 15 000 izvodih. Za zamudnike je nekaj kompletov še vedno na razpolago (prvi letnik je izšel že v tretji, drugi v drugi izdaji). Ker pa je bilo doslej Nobelovih nagrajencev za književnost že 74, bo potrebnih še nekaj let, da bo uresničena celotna zamisel v zvezi s to imenitno in kvalitetno zbirko.

Ko je pred petimi leti Cankarjeva založba na pobudo Janka Modra, znanega prevajalca in slovenista, ki je tudi prevzel vodstvo uredništva, zasnovala zbirko del Nobelovih nagrajencev, kot zbirko največjih umetniških dosežkov na območju književnosti (pri nagrajevanju včasih sežejo vmes tudi politični motivi), naj bi po vnaprej določenem konceptu, vsakoletna zbirka prinesla dela književnikov iz različnih delov

sveta. Po možnosti naj bi bil v zbirki izbor enega izmed pesnikov in delo enega manj znanega izjemnega pisatelja. Prav tako naj bi bil vsako leto v zbirki predstavljen nagrajenec iz preteklega leta, torej pride v prihodnjem letu v poštev španski pesnik Vincent Aleixandro. V zadnjih petih letnikih je uredništvo ta koncept dosledno uresničevalo ter vključevalo v zbirko delo zadnjega nagrajenca, prav tako pa tudi dela manj znanih pisateljev, ki doslej v slovenščino niso bili prevedeni.

V okviru petega letnika, ki bo v celoti izšel še letos, je že izšel roman v štirih knjigah sovjetskega pisatelja Mihaila Šolohova Tihi Don in sicer v prevodu Janka Modra. Ta roman z izjemno umetniško močjo opisuje čas oktobrske revolucije in državljanske vojne. Roman je med slovenskimi bralci zelo priljubljen, saj je to pot izšel že v četrtem prevodu. Vsak avtor je v zbirki predstavljen z delom v eni ali več knjigah, s spremno besedo, fotografijo, faksimilom podpisa, iz izvlečki iz utemeljitve ob podelitvi nagrade, z avtorjevo zahvalo ter z bibliografijo prevedenih del in odmevnosti pri nas. Tako je prevajalec k Šolohovu napisal spremno besedo o vsebini in o pisatelju ter kako je nastala ta velika epopeja, njeno rojevanje, zorenje in težavc, ki jih je imel pisatelj ob pisanju tega romana, pa tudi pozneje, saj je prvi del izšel leta 1928, zadnji, četrti pa šele leta 1940.

Na zahtevo Stalina je Šolohov tudi po vojni spremenil nekatera poglavja, vendar se je pozneje vrnil k prvotnemu izvirniku, s katerim je postal eden izmed najbolj znanih predstavnikov sovjetske književnosti. V tem prvotnem izvirniku je to pot tudi preveden v slovenščino.

»Nobelovci« izhajajo v skrbno urejenih in lepo opremljenih zbirkah in zbujaajo pozornost bralcev. Tako kot pri nas, izhajajo Nobelovci tudi pri drugih malih in velikih narodih. S tem se uresničuje Nobelova zamisel, naj bi dela nagrajenih književnikov postala last vseh narodov.

V oceno smo prejeli

Janko JARC: *Partizanski Rog*. Druga dopolnjena izdaja. Opremila Breda Varl. Izdano v čast 85-letnice predsednika Tita, ob 40-letnici ustanovitve KPS in ob 35-letnici Roške ofenzive. Delo je sofinancirala kulturna skupnost Slovenije. Izdala založba Obzorja. Maribor 1977.

Franci STRLE: *Veliki finale na Koroškem*. Druga, dopolnjena izdaja. Skice narisala Sonja Butina. Zunanja oprema Urh Slamič. Izšlo v samozaložbi pod pokroviteljstvom odbora 14. divizije — predsednik odbora Miha Butara-Aleks. Ljubljana 1977.

Mihail ŠOLOHOV: *Tihi Don*. Prva knjiga. Nobelovci 32. Prevedel Janko Moder. Opre-

mila Nadjia Furlan. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1977.

Mihail ŠOLOHOV: *Tihi Don*. Druga knjiga. Nobelovci 33. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadjia Furlan. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1977.

Mihail ŠOLOHOV: *Tihi Don*. Tretja knjiga. Nobelovci 34. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadjia Furlan. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1977.

Mihail ŠOLOHOV: *Tihi Don*. Četrta knjiga. Nobelovci 35. Prevedel Janko Moder. Opremila Nadjia Furlan. Založila Cankarjeva založba. Ljubljana 1977.